

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

TÓTH ERZSÉBET verse	1057
KÁLNOKY LÁSZLÓ verse	1059
MÉSZÖLY MIKLÓS versei	1060
BALÁZSOVICS MIHÁLY verse	1061
SZILÁGYI ESZTER ANNA verse	1062

*

MÁNDY IVÁN: Aldott az a baj, amelyik egyedül jön (elbeszélés)	1063
ESTERHÁZY PÉTER: Sívó édesgető (elbeszélés)	1072
NÁDAS PÉTER: Lányok (fejezet egy emlékiratból, I. rész)	1079
UTASSY JÓZSEF verse	1100
PÉNTEK IMRE verse	1101
ALEXA KÁROLY: Az Irodalom és az Idő (tanulmány)	1102
DÉRCZY PÉTER: „Minden lehet”! (Gondolatok a fiatal költészet- ről)	1107
CSORDÁS GÁBOR versei	1112
PARTI NAGY LAJOS versei	1113
MELIORISZ BÉLA versei	1115
PÁLINKÁS GYÖRGY versei	1116
TATAY SÁNDOR: Bakony (Emlékek és találkozások, III.)	1117
TANDORI DEZSÓ verse	1127

*

Versről versre

TANDORI DEZSÓ: Hommage és talizmán (A versről a költővel Domokos Mátyás beszélget)	1129
---	------

1981

DECEMBER

- GÖRÖMBEI ANDRÁS: „Csillagfegyelmű ének” (*Utassy József: Pokolból jövet*) 1137
- KIS PINTÉR IMRE: A játék vérre megy (*Spiró György: Az Ikszek*) 1140
- BALASSA PÉTER: Méz és melancholia, avagy: az idézet esztétikája és etikája (*Esterházy Péter: Függő*) 1145
- PÁLYI ANDRÁS: Kornis Mihály: Végre élsz 1151

KÉPEK

- PINCZEHELYI SÁNDOR rajzai 1071, 1099, 1111, 1126, 1139, 1144, 1152

JELENKOR

XXIV. ÉVFOLYAM

12. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

81-4763 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

FIATALOK KIADVÁNYAI. A budapesti ELTE Bölcsészettudományi Karának *Jelenlét* című irodalmi antológiája újabb bölcsészkar folyóirat-terrőről tudósít. Az antológia – felelős szerkesztője Csűrös Miklós, szerkesztője Petőcz András –, tehetséges egyetemista költők, prózairók, kritikusok és grafikusok újabb rajzását sejteti. Figyelemre méltók a szerkesztőségünkben is jelentkező Petőcz András versei és Márton László prózája. A lapalapítás esélyeiről Király István professzorral készítették riportot a szerkesztők.

Az ELTE KISZ-bizottsága *Medvetánc* címmel társadalomelméleti kiadványt jelentetett meg. Az 1970-es „Tiszta szívvel” profilját felelevenítve társadalmi problémákról szóló esszéket, rövid dolgozatokat és fotókat közöl.

A szegedi JATE Bölcsész c. kiadványa is egy újabb nemzedék jelentkezésére utal. Verseket, „kísérleti prózát”, tanulmányokat, fordításokat és grafikákat tartalmaz.

*

A LITERATURNAJA ARMENIJA c., Jerevánban megjelenő orosz nyelvű folyóirat ez évi 8. száma összeállítását közöl a mai magyar irodalomból. „Vendégeink” c. rovatában ismerteti az örmény–magyar kapcsolatok történetét, bemutatja folyóiratunkat, beszámol Bertók László és Szederkényi Ervin szerkesztőségünket képviselő múlt évi örményországi látogatásáról, majd közli Bertók László és Garai Gábor három-három versének, valamint Bertha Bulcsu és Lázár Ervin három-három novellájának fordítását, továbbá az írók életrajzát.

*

TAKÁTS GYULA hetvenedik születésnapjára „Kimondani” címmel válogatott verseit tartalmazó bibliofil kötetet készített a Pécsi Szikra Nyomda, Würtz Ádám illusztrációival, Szántó Tibor szerkesztésében és tervei szerint. A kötet megjelenése alkalmából november 19-én költő–nyomdász találkozót rendeztek. – A Somogy megyei Könyvtár kiadásában Takáts Gyula *bibliográfia* jelent meg irodalmi és képzőművészeti munkásságáról, valamint a róla szóló irodalomról. Anyagát Magyar Józsefné állította össze.

KÉPZŐMŰVÉSZET. PÉCS-BARANYA címmel minikönyv jelent meg Pécsen, csaknem félszáz itt élő vagy innen elszármazott képzőművész 1945 óta keletkezett munkáinak színes reprodukcióival. A könyv anyagát összeállította és a bevezető tanulmányt írta Romváry Ferenc művészettörténész. A kötet egy öt részből álló sorozat első darabja, a sorozatot Molnár-Gfellner Judit szerkeszti, s a mostani után a fotóművészetről, az építészetről, a népművészetről, végül pedig a köztéri alkotásokról készül hasonló munka.

*

A RABSZOLGA-ÓRIÁS címmel megjelent Domokos Mátyás három, Illyés Gyuláról szóló írása a Békéscsabai Megyei Könyvtár bibliofil sorozatában. A kötet a címadó tanulmány mellett a *Különös testamentum*-ról szóló „Költői feladvány”-t, valamint a *Beatrice apródjai*-t elemző „A magánélet lázai – a kor izgalmai” c. írásokat foglalja magába.

*

HIBAIGAZÍTÁS. Októberi számunk 884. oldalán Rózsa Endre: *Helyneves* ki-beszélő c. versének egyes szakaszai a tördelés során felcserélődtek. Az eredeti szöveg a – megjelenés szerinti – 8–12. versszakokkal kezdődik. A szerző és olvasóink elnézését kérjük.

*

E számunk illusztrációit PINCZEHELYI SÁNDOR grafikusművész készítette, aki 1946-ban Szigetváron született, a Pécsi Művészeti Gimnáziumban érettségizett, majd a Pécsi Tanárképző Főiskola magyar–rajz szakára járt, ahol 1970-ben kapott diplomát. Pécsen él. A Pécsi Műhely tagja, számos hazai és külföldi kiállításokon vett részt, egyéni kiállítása volt Pécsen 1970-ben, 1974-ben és 1977-ben, Kőszegen és Kecskeméten 1978-ban, Lahtiban 1980-ban. Alkalmazott grafikusként tagja a Fiala Képzőművészek Stúdiójának, a Művészeti Alapnak és a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének. 1980-ban A Stúdió éves kiállításán díjat kapott.

TÓTH ERZSÉBET

Gyertyaszentelő

*Hetek óta abból a sörösvüvegől iszom
és megpróbálom elképzelni a szádat
újra
a türelem kegyetlen gyertyái szememben
újra a csúszó-mászó képzelet koreográfiája
újra
nincs erőm kiszellőztetni ezt a szobát
bevetni az ágyat, meglocsolni a virágokat
arcom odaszáradt a sápadó levelekhez
a paprikafa makacs, vöröslő bolygóihoz
újra
csak a torkomra akadó üvegszilánkban bízom
újra
kísérletek a regény utolsó lapjaira
az éjjel is mezítláb
hálóingben nyitottam ajtót
borotvás gyilkosoknak
de csak egy kutya nyüszített a küszöb előtt
hajrá
nézhetem tovább a függőnylátogatókat
válogathatom gyilkosaimhoz
a megfelelő versformákat
hajrá
idegen
fekete sörények halálos havazása
boldog új évet gyönyörű éjszakai temetések
hajrá megváltó hajnali buszok
hajrá Rákóczi induló
hajrá hajnalok
nem történt semmi
csak megmaradtunk egy régi mozdulatban
mintha egy szörnyű gáz tartósított volna*

fölvezetik a roskatag primadonnákat is
 hajrá Himnusz
 hajrá magyarok
 olyan év múlt el megint
 van miért röhögni hajnalhasadásig
 de én
 reggel óta szeretnék anyámra nézni
 de már este van
 megint gyanúsan csillog a szemem
 már jobb ha nem nézek rá
 reggel, ó
 reggel még könnyű lett volna
 a reggel
 még szilvakék pulóverek szertartása
 gyakorlatok az asztalon vegyes virágmézzel
 reggel még egy tündér színészkedik az életről
 egy üveg áfonyabefőttért
 felforgatja a karácsonyi piacokat
 reggel
 még nem hallgattam a cserépkályhát
 dobogó szívvel
 mint a legvadabb nyári viharokat
 hajrá szél
 hajrá
 hangosabban
 mintha én írnám eszelős, régi verseimet
 reggel óta próbálom elképzelni a kezedet
 estére mindég sikerül
 már hűvös balzsam dobhártyámon
 a szilveszteri petárdák ellen
 reggel óta szeretnék mondani valamit
 de már nem kell félned
 már este van megint.

A „balga szüzek”

A mai fiataloknak, némi irigységgel

Elväsott izü napokon megismétlődik, ami volt.
 Hervadt sorban haladnak el hajdani szerelmeink,
 a valaha kicsattanó szépségü bálkirálynők,
 arcukon az alkony árnyékaival,
 beesett szemük körül ijesztő karikákkal.
 Csillagok voltak ök, s elborította virágos
 rétüket az égből lassan hulló szürke hamu rétege,
 de megfiatalodva hozza vissza néha öket az álom.
 Nem látni ilyenkor arcukat, sem teljes alakjukat,
 de ölüket fény derengi be, fölismerjük öket
 bőrük tapintásáról, hajuk illatáról.
 Nem többek már a múlt kísérteteinél, de mégis
 az évek rácsát teszegetik vadul szorongató ujjaikkal,
 élesztgetik a kihunyt tűz mélyén alvó parazsat,
 beteljesíteni akarják az örökre elmulasztottakat.
 És a lanyhán szivárgó vér bennünk még félholtunkban is
 buzogni kezd,
 kezünk ama sosem nyíló ablakokat veri,
 ahol a függöny mögött elérhetetlenül aludták álmukat
 a balgák, akik szüzességüket hosszú évekig tartogatták,
 a bátrabbak elmerészkedtek a legvégső határig,
 ott mégis megtorpant szinte mindegyikük.
 És mi sokat tudó kézzel, sokat tapasztalt
 szájjal undorító lebujaokba menekültünk,
 levezetni a felcsigázott, kinzó feszítőerőt,
 és a kényszermegoldást nyújtó, kétes tisztaságú
 fekvőhelyről hányingerrel bújtunk ki egy-egy szürke
 kora reggelen, erönk, fiatalságunk
 teljében, valami olcsó pacsulitól
 szagló, elfásult, ruganyosságát vesztett
 test mellől, mint a párzó állatok. Nem is értem,
 hogyan tudhattuk, mi a szerelem,
 miért nem sülyedtünk el örökre
 az álszent képmutatás tisztos polgári mocsarában?

Négy távirat

(CSONTVÁRY)

... nőni fog, terebélyesedni – a nap mértéktelen pupillája kitágul – a nagy gödör befogadja lent – mi vakon odaülünk a gödör peremére – egymás derekát átölelve – ringva – rituálisan feszegelve szemünk, hogy ne érje váratlanul a pillantás borzasztó átmérője – csak hová táviratot a hírrel?

(TANÁCS)

vigyázva tegyetek a nyakára gerendát – beleiből vigyázva a pépet – állítsatok szalmabábut az egykori lábnyoma mellé – a miséket fűjjátok be ezüstös – nem feledkezve meg a győzelmi hordókról sem – tévedni fogtok, ha pöccinti a döglégy a szárnyát – másutt nem leltek ilyen lakomára – a költészet beteljesedik

(ELRENDELÉS)

... a rettegett tizekből a hús – mert mint a nyű szaporodnak – a világra így épül a világ – (míg a logika illegalitásba vonul) – (és csudás égtelhősödés is közben) – (a Sziriuszon új isten jelenését várják) – de csak átmeneti lesz a Meteorológia – az ereszről csöppen a víz – és mondják – valahol kifacsarták a követ – nézhetjük újra egymást – megannyi koraszülött – Nagy Fekete Lukba hullik bé a mag – ott pörgeti tovább az örvény a rotáción az apróhirdetést – dermedt egyenlőségben újra, a szar és a virág

(PONTOS)

... kivédhetetlen, mert hazug – miközben némely illúzió ölti álarcát a sorsnak – jaj, Szivi, rémülj, itt átvernek bennünket! – pedig a forgalom is lelassul, ha valami elvérezni akar – mivel oly nagy a tapintat már – még a lángos-elosztónál is korrektül fagyasztják a hőt – még a nyilvános is bizalmas hírbe menekül – ha szeretkezünk a holnapi priccsen, pontos távcső figyeli, hogy csiraképes-e – így sexualizálódik a világ – élvez, aki ől – élvezünk mi is, amikor bennünket ölnek

Fiatal barátaimnak

Darabnyi föld elég a lélekzethez:

ahol ritkul a fű,

az Éden ott játssza meg magát.

Csak türelem, ésszel.

A homoksír is termőre fordul,

ha az elaggott avart

mosollyal beletapossuk.

Csak türelem, ésszel.

Tízezer év a halálig,

ha már ma tegnap a holnap.

Csak türelem, ésszel.

BALÁZSOVICS MIHÁLY

Helyzet

(Kollázs Mészöly Miklós

Esti térkép c. kötetéből)

Itt nem mondják ki az utolsó szót soha

a holnapi csend is felbontatlanul hever

az áldozatból kell kivésni a legendát

világosan a homályt . . .

Dolgos a közöny még szembeköpní sem lehet

Nincs semmi garancia reggelig . . .

Erzsébetem

*olyan ujjszálmagam
olyan ujjszálmagam vagyok
olyan ujjszálmagam vagyok ideláncolva
repületlen
olyan repületlen ideláncolva
ujjszálmagam
olyan szeretetlen
te tudod mi az
a venyigékbeszökő
szomorúság
olyan fénytelen
erzsébetem
olyan nyomorúság
kicsi őzcsókjaimat mire pazaroljam, kire hintsem hiába?
erzsébetem
mire való, mire pazaroljam magam hiába?
– sem hercegnő, sem szépség, sem jószág és nemesség
az halál nyilaitól el nem menekedhet –
– sem hercegnő, sem szépség – nem vagyok senkinek, nem vagyok senkinek
olyan fénytelen a levegő
olyan kéktelen az ég
barátocskám
pajtásocskám
csupa zsírfolt a kék*

Áldott az a baj, amelyik egyedül jön

Egy öreg játékos – aki azért még nem megy le a pályáról – köszönti szeretettel a fiatal – de korántsem „ifjúsági” – válogatottat.

Egyedül jött. De hogy áldott lett volna! Egyébként nem is törődött ilyen-mivel. Ahogy fekete kabátban, fekete kalapban átballagott a téren. Sötét árny. Sötét és sértődött. Ó, igen, az az örökös sértődöttség! Talán, mert csak távoli rokona a nagyoknak. Az igaziaknak.

Háború.

Elnyomás.

Vérzivatar.

Árvíz.

Tűzvész.

Távoli rokonok. Nem is tudnak róla. És ennek csak örülni lehet. Mert különben... Ne is gondoljunk rá, hogy beszélne róla! Azok a megjegyzések! Mit képzelsz magadról, kis öreg! Mi vagy te? Bosszúság. Apró kis bosszúság. Mert hát mit is tudsz te? De őszintén! Fejgörcs... ideggyulladás... fogfájás. Semmi több.

Megállt egy korhadtt, vén fánál. Megismételte. Fejgörcs, ideggyulladás... Semmi több! Legjobb, ha bebújik ebbe a fába. Behúzódik az üregbe és többé ki se mozdul. Csak ül, üldögél. Aki csak ennyit tud! Akitől nem telik ki semmi más!

Hohó! Azért álljunk meg egy pillanatra! Lehet, hogy csak egy parányi pont vagyok. Aprócska bosszúság. De azért...!

Bent állt egy szobában. Oly hűségesen, mint aki már hónapok óta itt ácsorog. Egy régi ismerős. Egy hű barát.

Tányérok az asztalon. Elmosatlanul. Az egyikbe beleragadva az ételmaradék. Valami főzelékféle. A vacsora maradványa. Gusztusos, mondhatom!

Egy üveg barackdzsem. Úgy fedetlenül. Hanyagság! Elképesztő hanyagság.

Közelebb ment az ágyhoz.

Az ágyban egy nő. Még aludt. Szája félig nyitva. Szőke haja szétbomlott a párnán. Ez a vad, szőke sörény! Emlékeztet valakire. Egy filmszínésznőre. Lefogadom, hogy az alakja is olyan formás. Szemrevaló. De talán a lábára a legbüszkébb. Joggal! Elmondhatjuk, hogy teljes joggal!

Nézte a nőt.

A nő kinyitotta a szemét. Belemeredt a homályos, korareggeli szobába. Kábultan, szinte eszméletlenül. Megpróbálta megmozdítani a fejét. Hiába! Nem sikerült. Mintha ólomsúlya lenne. Elmosolyodott. Csacsiság! Hiszen még alszom! Miért kell mindjárt izegni-mozogni? De azért megpróbálta felemelni a karját. Nem mozdult. A lába se mozdult. Reménytelen. Mintha megmerevedett volna. Nem adta fel. Újra és újra próbálkozott. Csökönyösen. Esze-lős makacssággal.

Hagyjuk, kedvesem! Hiábavaló kísérletezés! Nincs több mozdulat. Ne kiabálj! Ne jajgass! Na persze, megértem. Én ne érteném? Majd később bejönnek. A férjed. A szüleid. Meghát mások is. Orvosok. Nagy hühót csapnak. Megpróbálnak egyet-mást. De megint csak azt tudom mondani, hogy...

Az ágy szélén ült. Sötét kabátban, sötét kalapban. Borúsan bólogatott. Mintha valami siratóénekebe kezdene.

Nincs más csak ez az ágy. Semmi... semmi más. Hallgatod a rádiót. Nézed a tévét. Jó lenne beszerezni egy színes tévét. Nem olcsó mulatság. És ahogy így látom...! Hát akkor a szürke képernyő. A képernyő szürke mezőnyre. És a könyvek. A könyvek vigaszt nyújtanak. És persze a család! A család nem nyújt vigaszt. Ne is áltassuk magunkat.

Egy biztos. Én nem hagylak el. Legfeljebb néhány pillanatra. Egy-két órácskára. De mindig számíthatsz rám.

Felállt.

Úgy elmenőben visszanézett.

Jean Harlow! Hát persze! Tiszta Jean Harlow! Talán ő is vihette volna valamire. Filmen, vagy színpadon. De nem a Szemere-utcából! Most már persze mindegy! Szemere-utca... Hollywood! Ugyan kérem!

Mindenesetre formában vagyok! Úgy érzem, belelendültem!

És mit kellett hallania? Alighogy kilépett az utcára!

Valaki odaszólt valakinek.

– Magának már ez is baj? (Szünet) Tudja mit? Irigylem magát!

Na, tessék! Végre egy kicsit összeszedem magam és akkor... Bele a pófamba! A sértések! A sértések özöne! Nem fontos. Megszoktam. De ha egy járvány végigsöpörne a városon! Akárcsak egy influenzajárvány! Akkor kussolnának! Behúznák a farkukat! Hát igen! Egy járvány! Én és egy járvány! Azért ne essünk nagyzási mániába!

Nekiiramodott. Sötét síneken futott a földalatti alagútjában. A kocsi kétésgbeesetten csörömpült mögötte. Az utasok úgy rázkódtak, mint a kuglibabák.

Megfordult. Rávetette magát a kocsira. Két kézzel puffolta a tetejét. Aztán úgy feküdt mozdulatlanul. Hangtalanul nevetett.

Most beadok nekik! A tisztelt utazó közönségnek!

Az esti újságban egy hír: *Kisiklott a földalatti villamos kocsija. Az áldozatok száma...* Mert lesznek áldozatok! Ezt megigérhetem!

A pletyka!

Igen, ő még talán nálam is egy fokkal lejjebb. Nem vagyok önhitt. Igazán nem lehet ilyesmivel vádolni. Tudom, hol a helyem. Dehát azért az nem is vitás. Persze, hallottam olyasmit, hogy a pletyka öl. Jó, jó, tudom! Ez olyan szólásmondás. Alighanem van is benne valami. Dehát azért már bocsásson meg a világ!

A Pletyka és a Pech!

Az ám! A Pech! Ő már aztán igazán nem számít. Őt már nem is jegyzik.

Majd lassan, lassan eloszlik a bánat.

És én levetem a fekete ruhámat!

(Egy külvárosi étlap hátlapján lila tintával.)

Egy operaénekes!

Felbontották a szerződését. Kidobták az Operából. Kihajították.

A baj ott állt a férfi mögött. És csak úgy nézte. Hiszen ő mindenkit csak úgy nézett.

A férfi ráborulva az asztalra. Fekete nadrág, feltúrt ujjú, fehér ing. Valósággal belekapaszkodott az asztal szélébe. Mióta heverhet így? Minden esetre alaposan leitta magát. De hol a pohár? Az üveg? Lehet, hogy máshol ivott. Sorra látogatta a kocsmákat. A lebujokat. Valaki még hazatámogatta és aztán... Nem! Ez már napok óta ki se mozdult innen. De akkor megint csak itt a kérdés. Hol a pohár? Az üveg? Az üres üvegek?

Nem mindegy?

Mit akarok ezzel az egésszel? Mit szaglászok itt? Mit nyomozok? Pohár? Üveg? Meg ez az alak! Ez a szerencsétlen hólyag! Lehet, hogy operaénekes. De lehet, hogy egy kiöregedett, elhízott birkózó. Vagy éppencsak elhagyta valaki. Megunták. Faképnél hagyták. Semmi közöm hozzá. Meg ahhoz se, ami vele történt. És ez a lényeg. Valaki járt itt előttem. Valaki megelőzött. Egy rokonom. Egy ismerősöm. Mit tudom én! Alaposan elintézte. A pasas kész. De ez nem az én művem. (Művem! Nem rossz!) Elkéstem. Felesleges vagyok.

Vagy mégse?

Egy szívroham! Mondjuk, ha beadnék neki egy jó kis...

Jéghideg lehellet. Mintha hirtelen huzatba került volna. És abból a huzatból egy hang.

– Mi az? Beteg vagy? Az agyadra ment valami?

Ő meg alig tudta kinyögni.

– Bocsánat! Elnézést!

Szétfoszlott. Eltűnt.

Egy háztetön találta magát. Ott ült felhúzott térdvel. Lebámult az utcára. Még mindig vacogott a rémülettől.

Mi ütött belém, az ég szerelmére! Hiszen ez nem az én dolgom! Hogy én valaha valakit is...! Egy ilyen magamfajta figura! Elvettem a sulykot. Ilyesmit nem engedhetek meg magamnak. Van egy birodalom... egy hatalmas, sötét birodalom, ahova én a lábamat se tehetem be! Ahova én soha senkit nem lökhetek le! Ezt csak egy valaki engedheti meg magának. Tudjuk, kiről van szó. Nagyon jól tudjuk.

Nem merte kimondani a nevet. Még úgy magában se.

A háztetön gubbasztott. Átkulcsolta a bokáját.

Hegedülnöm kéne! Az most talán segítene egy kicsit. Nincs is hegedűm. És nem is tudok hegedülni. Miért nem tudok én hegedülni?

Száguldó rendőrkocsi vijjogása.

Tűzoltókocsié. Mentőé.

Ez valahogy megnyugtatta. Lassacskán magához tért.

Várjunk csak! Álljon meg a menet!

Azért akadnak néhányan, akiket én kergettem a nagyságos úr karjai közé... Nem állítom, hogy én adtam meg a végső döfést, de mindenesetre... Szóval, tettem néhány apróbb szolgálatot. Nem akarok kérkedni. Az ilyesmi mindig távol állt tőlem. De azért ennyit igazán elmondhatok. Neki pedig tudnia kell, hogy mindig számíthat rám.

És most már szinte gúnyosan.

Szolgálatára nagyságos uram! Alázatos szolgálja! A lehető legalázatosabb...!

Potyagól!

Micsoda potyagól! Ezt beszédni!

Nem volt bombalövés. Igazán nem lehet mondani. A kapus két keze között vánszorgott be a labda. Egy gyerek kivédte volna. Egy taknyos kölyök. És akkor a válogatott büszkesége! A legnagyobb magyar kapus!

Sorsdöntő gól. Ezzel eldőlt a mérkőzés.

Spanyolország—Magyarország 1:0

A kapus a földön.

A labda szégyenkezve a háló sarkában.

Potyagól.

Csakhogy ez megint nem a baj reszortja. Ez a Pech reszortja.

Hát akkor mi volt ez? Hiúsági roham? Hát már itt tartunk?

A Pech ott állt mögötte. Megadóan. Csöndes kétségbeeséssel. Arny az arny mögött.

Itt állt egy számár.

Egy fehér ló.

A hóhér háza.

És havazott.

Megsimogattam Steinfeld Józsi fejét. Gyengéden, atyaian.

Józsikám! Drága kis fiam! Eredj és nézz körül a világban! Mit lógsz a szüleid nyakán? Próbálj szerencsét. Mondjuk, Bécsben. Mint kezdő lépés. Ursprung. És aztán tovább... tovább! Előtted a világ! Arra vár, hogy meghódítsd! Hogy térdre kényszerítsd! És amikor majd hazatérsz a Rottenbiller utcába! Azt nézd meg... azt a fogadtatást! A Józsi! Itt a Steinfeld Józsi! Mire vársz? Eredj, fiacskám!

Megfogadta a szavamat. Hajlott a jó szóra a szófogadó fiúcska. Összesomagolta néhány holmiját. A szüleitől is elfelejtett elbúcsúzni. Elindult. Nekivágott a világnak.

Már az első saroknál melléje szegődött egy rokonom. A Balszerencse.

Olykor, mintha lenézném ezt a rokonomat. Csak tudnám miért? Megteszi ő a magáét. Vagy talán nem ő buktatta meg Galli Curcít? Úgy ám! A világhírű énekesnő csúfosan megbukott a Városi Színház színpadán. Kifütyülték. Kitört a füttykoncert. Gyászos bukás.

Az az arc a párnán! Olyan parányi és szintelen! Egy darabka fal ahogy lehullott.

A baj föléje hajolt.

– Mondd! Benéz hozzád néha valaki?

Hogy megfakult ez a haj! És úgy összetapadt. Nem is haj. Összeragadt izzapcsomó. Elvékonyodott kezek. Kezek emléke.

– Nincs látogatód? Hiszen valaha megvesztek érted a házban!

Borús nevetés.

– Jean Harlow! Jean Harlow! Hol a férjed? Hol mászkál? Sok a dolga mostanában? Lefogadom, hogy rákapott az italra! Le merném fogadni!

A tévé! Mi van a tévével?

Se kép, se hang.

Bedöglött? Hát már erre se lehet számítani? Dehát ahogy mondtam! Egy valakire mindig számíthatsz. És az én vagyok, kedvesem.

Leült az ágy szélére.

– Azért csak tévézzünk! Miért is ne? A szürkeségből mindig felcsil-
lanhat valami fény! No lám, milyen költői vagyok!

Együtt nézték a tévé halottszürke képernyőjét.

Behúzódott egy üregbe.

Üres meszesvödrök, hasadt deszkák, elhajigált szerszámok, és ez az üreg.

A baj az üregben ült és várt.

Majd csak jön valaki. Ugyan ki jönne erre ilyenkor? Az éjszaka kellős közepén! Miért ne? Mindig felbukkanhat valaki. A részegeket hagyjuk. Órangyaluk van. Ostobaság! Méghogy őrangyaluk! Másról van szó. Túlságosan megalázó lenne, ha éppen egy részeg... Igen! Igen! Mondjuk csak ki! Nagyon is olcsó fogás, ha éppen egy részeg alak botlana bele ebbe a... Mégiscsak más, ha egy olyan nagyképű, filozofálgató pofa! Egy olyan öntelt hólyag! Tele fennkölt gondolattal! Eszmével! Az! Az! Eszmével! Mondd, volt neked valaha is valami eszméd? Te sunyi kis árnyhalász! Na, tessék! Most mire jó ez? Miért pocskondiázom magam? Árnyhalász. Mintha valahol már hallottam volna. Valaki a pofámba vágta. Sok mindent vágta már a pofámba.

Valaki köhög.

Itt áll a sötétben és köhög. Alapos hűlés. Nem, ez inkább olyan fulladás-szerű... Most mintha közeledne. Megállt. És már nem is köhög. Kiköhögte magát és aztán eltűnt.

Várni... Várni...! Mindig várni!

Azért nekem is voltak álmaim. Tűzcsóvát dobni a házak közé. Mint valami lángoló üzenet. A bosszúálló Isten üzenete. A bosszúálló Isten! Nem kaptam tőle megbízást. Nincs semmiféle megbízásom. Senki nem bízott meg semmivel.

Suttogás! Itt... itt mellettem!

Egy lány felcsattanó hangja.

– Hová viszel? Miféle hely ez?!

– Gyere csak! Gyere!

– De nem!

– Most mit vacakolsz, Ica?!

Megálltak. A lány vonakodik. A fiú meg ráncigálja. Valamilyen klubról beszél. Diszklubról itt a telek mögött. Ahol jól lehet csörögni.

– Még csak pár lépés!

– De ebben a sötétben!

– Csak nem félsz?!

Ez egy kislány! Csak nem félsz? Még csak pár lépés, ahogy a fiú mondta. Gyere... gyere cicám!

Szeretném még egyszer leszögezni. Nincs megbízóm. Se a bosszúálló Isten, se más. A saját szakállamra dolgozom.

Leverem a vázát az asztalról.

Lesöpröm a könyveket a polcról.

Éjszakai padlóreccsenés.

Csengetés.

Szétrobbantok egy barátságot.
Egy szerelmet.
Felszítom a féltékenység tüzét.
A gyűlöletét.
Beleköpök egy üzletbe.
Elgáncsolok egy ügyeskedőt. Egy törtetőt.
Lehetőleg éppen a cél előtt. Amikor már úgy érzi, hogy átszakítja a szalagot. Hogy befutott.

Olcsó mulatság. Apró örömök.
Az a nő! Amikor hajnaltájt elvágódott a fürdőszobában! Úgy feküdt ott a kövön. Hagyjuk! Erre valahogy nem szívesen emlékszem.

De amikor elhajítottam azt a fejet! Erre még ma is büszke vagyok! Büszkeséggel tölt el! Elgurítottam, mint egy kugligolyót. Egy kültelki mennyegzőn vágták le. Késsel. Borotvakéssel.

Hogy kezdődött ez az egész? Min robbant ki a verekedés? Alighanem a menyasszony-táncnál. A menyasszony nem akart táncolni valakivel. A fiú már lefizette a pénzt. Tudjuk, hogy a menyasszony-táncnál mindig le kell fizetni egy bizonyos összeget. A fiú lefizette. És a menyasszony mégse akart vele táncolni. Mindenkiel, csak éppen vele nem. Miért? Talán mert pulóverben volt. Az én esküvőmre nem lehet így beállítani! A többiek is lökdösni kezdték. Kifelé! Kifelé! Az meg nem hagyta magát. De azért a pénzem jó volt! Valaki – talán éppen a vőlegény – a pofájába vágta a pénzt. Nesze! És most lódulj! Nekiugrott a vőlegénynek. Akkor aztán minden elszabadult. Felborultak az asztalok. Repültek a székek, az üvegek. Előkerültek a kések. A borotvák. Azok a jó, régimódi borotvák.

Egy sikoltás.

Vér spriccelt fel, akárcsak valamilyen kútból.

Egy fej a földön.

Nem a pulóveresé. Nem is a vőlegényé. Senki se ismerte. Azt se, aki a padlón hevert abban a mocskos vértócsában. Azt a rettenetes csonkot. Nem csoda. Hogyis mondjam? Nem volt olyan állapotban. Semmilyen állapotban se volt.

Megfogtam a fejet. Elhajítottam.

Keresztül tört a násznépen. Megindult.

Remekül startolt. Elképesztő kezdősebességgel.

Később kissé lassított. Ahogy kiért, egy pillanatra megtántorodott. Megingott. Megzavarta az utcazaj? Vagy éppen csak tájékozódni akart? Megcsillant az a furcsa, üveges tekintete. Hát persze! Végre belevetheti magát az utcákba!

Átvágott az úttesten.

Villamoscsilingelés. Fékcsikorgás. Autótülkölés.

Mit törődött vele! Nem lehetett megállítani. Különben is annyi a dolga! Annyi mindent elmulasztott, és most így hirtelen... Hogy is kezdje? Ugorjon be egy moziba? Vagy egy jobb presszóba?

Ha felszaladna valakihez! Egy régi ismerőshöz. Egy lányhoz. A rokoni látogatásokról lemondunk. Már elnézést, de sürget az idő!

Csakugyan. Várni lehetett, hogy beugrik egy kapualjba. Egy udvarba. A házmester kinéz. De abban a pillanatban vissza is húzódik. Ő meg felkiált valakinek.

– Vera! Rottmann Vera!

Dehát eszébe se jutott semmi ilyesmi. Föl se merült benne. Úgy robogott, mint aki igazán nem vesztegetheti az idejét. Egyik mellékutcából a másikba.

Berobbant a sarki kocsmába. Hiába! Ez az ő világa!

A vendégek szétspricceltek előtte.

Elrohant a pult mellett. A kasszánál megállt. A kasszírnő előtt. Ránézett. *Rávetette a tekintetét.* Nem volt benne semmi türelmetlenség, vagy ilyesmi. De mindenesetre olyan várakozásféle.

Blokkot akart váltani?

Meg akarta kérni a nő kezét? Egy visszautasított kérő, aki váratlanul felbukkant?

A kassza hölgye alig észrevehetően megingott. Kizuhant a kasszából. Úgy terült el eszméletlenül.

A többiek visszahúzódtak.

Ők ketten magukra maradtak.

Nem válogathatok az eszközeimben. Ezt a luxust nem engedhetem meg magamnak.

Ha egyszer kirobbanthatnék egy felkelést! Hogy minden lángbaboruljon!

Álmok! Megint az álmok!

Na és? Jogom van az álmaimhoz!

Jogom van!

Jogom van!

A földalatti alagútjában rohant. Megint az az eszeveszett száguldás.

Lassított.

Lefékezett.

Megállt.

Majd, mint aki sétára indul. Igen, sétált ebben az alagútban. Elmélázva, megelegedetten. Dúdolt, dúdolgatott. *Virágoskert az én szívem!*

Virágok között vezetett az útja. Elnyúlt, hosszúszerű virágok.

Vagy inkább fejek. Elszáradt fejek. Elvékonyodott, szürke arcok.

Elment előttük. Végigsimított minden arcon. Akadt, akihez többször is visszatért. Elandalodva nézte.

Az öregasszony a kövön. A kirakat lehúzott redőnye előtt a kövön. Kerek, törött szélű szalmakalap. Sötétszürke ruha. Olyan pongyolaféle. Mellette szatyor. Abból hagymák lógtak ki. A szatyor növényei.

A baj elment mellette.

Az öregasszony felnézett.

– Üljön le! Miért nem ül le?

A baj megállt. Ez ismer engem?

Az öregasszony végigsimított a kövön.

– Ne féljen, nem olyan hideg. De, ha már annyira kényes!

Zsebkendőt terített a köre. Gondosan simítgatta. – Remélem, most már...

– Igazán köszönöm, de talán mégse... – És közben már ott ült a zsebkendőn. Összehúzta magát. Valahogy nem mert az asszonyra nézni. A házigazdára. Aki hellyel kínálta. Aki meghívta magához.

Az pedig csendesen elmélázva. – Tudja, jó így üldögelni bevásárlás után.

A baj a szatyorra pillantott. Nahát ez azért nem lehetett valami nagy bevásárlás!

Az öregasszony belebámult az utcába. Mosolygott. Megvonta a vállát.

Beszélget. Magában beszélget valakivel. Egyelőre! De mindjárt felém fordul. Kérdez valamit. Kérdéseket tesz fel.

Az öregasszony semmit se kérdezett. Így ültek egymás mellett a kövön.

Csak tudnám, miért ülök itt! És egyáltalán mit akar tőlem? Talán valaha csakugyan ismertük egymást! Szép napokat töltöttünk együtt? Séták a parkban. Színház. Mozi. Mindenhová elkísértem. Vele tartottam.

A másik váratlanul feléje fordult. Figyelmes vizsgálódó tekintet.

A baj, ha lehet, még jobban összehúzta magát. Mi az? Nincs velem megelégedve? Látom az arcán. A tekintetén. Lefogytam? Vagy éppen meghíz-tam? Már nem vagyok a régi? Eljárt felettem az idő?

Az öregasszony megint a szatyrában babrált.

A hagymáit igazgatja! Dehát tényleg nem vásárolt semmi mást. Se kenyér, se felvágott! Miért éppen hagyma? Annyira szereti? Vagy inkább a férje? Nem, ennek nincs férje. Már régen meghalt. Ki tudja! Valaha beülhettem hozzájuk. Abba a tiszta, rendes kis szobába. Szerényen éldegéltek. Volt némi félretett pénzük. Aztán a férjének támadt egy ötlete. Hogy mégis-csak kéne valamit kezdeni azzal a pénzzel. Befektette valamibe. Vagy csak kölcsön adta? Aláírt egy váltót? Az biztos, hogy minden elűszott. Én meg csak ott ültem, üldögéltem.

– Képzeld! Vissza se köszöntek! Belevágták a kosárba ezt a pár szál hagymát és vissza se köszöntek! Persze! ha valami nagyobb bevásárlás lett volna! – Közelebb húzódott. – Hallotta mi történt a Paci bácsival?

– Paci bácsi?

– Csak nem azt akarja mondani, hogy nem ismeri?

– Még csak nem is hallottam róla!

– Nem járt nála Rákospalotán?

– Soha nem jártam Rákospalotán!

– Ugyan! Ugyan!

– Mondja, mit akar ezzel a Paci bácsival?

Az nem felelt. Mintha teljesen elfeledkezett volna Paci bácsiról. Most már csak mosolygott. Megelégedetten. Hiszen mégiscsak akadt egy partnere. Egy beszélgető partnere. Úgy ült ott a maga megható szerénységében. Alig észrevehetően.

Alig észrevehetően?!

Nagyon is észrevehetően! Mondhatnám kihívóan!

A baj felemelkedett. Reszketett a dühtől és a gyanakvástól. Attól a hirtelen támadt gyanakvástól.

Beugratás! Közönséges beugratás! És ez a Paci bácsi is! Ezzel is be akar-ta húzni valamibe! Az egész olyan átlátszó... olyan... olyan! És én még majdnem bedőltem. Ennek a *szerénységnek*! Ahogy így sajnáltatja magát! Hohó, asszonyom! Azt akarja, hogy megsajnáljam? Arra megy ki a játék? Hogy felkeltse a részvéteimet?! Az én részvéteimet? Hogy van, asszonyom? Segíthetek? Miben lehetek a segítségére? Ezt akarja hallani?! Ezt akarja?!

Ezt akarják?!
Belezuhan egy ágyba. Belefúrta magát egy párnába. Nyöszörgött. Nyüszített.

Ezt akarják! Igen, ezt akarják!

Le akarnak buktatni! Lehetetlenné akarnak tenni! Lejáratnak! Nem igaz! Én járatom le magam! Én! Én! A hülye fejemmel! Mégcsak az hiányzik, hogy megsajnáljak valakit? Hogy a könnyeimet potyogtassam!

Kit küldenek még a nyakamra? Csak arra vagyok kíváncsi! Most ez az öregasszony, aztán valaki más. De miért? Miért?!

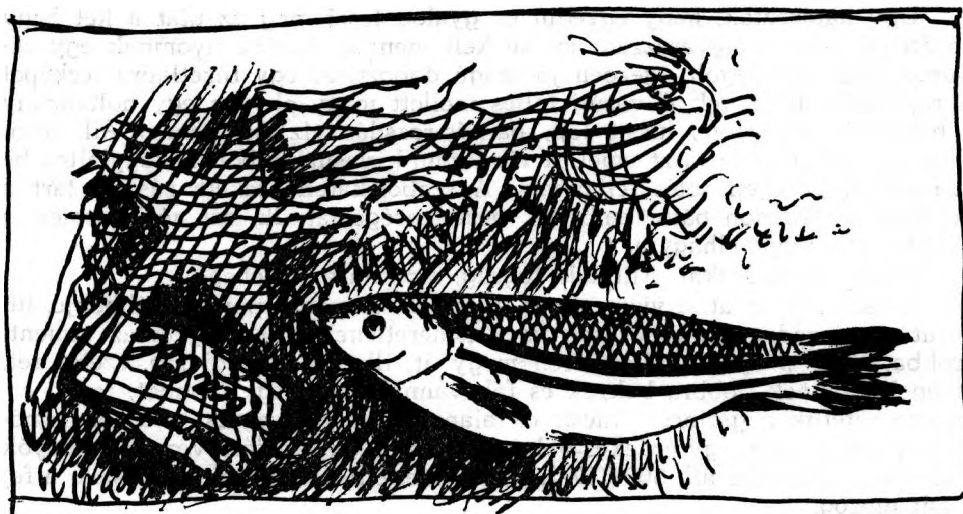
Sötét szárnyát kiterjeszti az elnyomás.

A baj meghúzódik alatta. Szerényen, észrevétlenül. Vár. Igen, most várni kell. Majd csak akad valami aprómunka. Ilyenkor mindig lehet valamire számítani. Csak résen kell lenni. Türelem! Türelem!

A baj előreveti árnyékát.

Nincs is árnyéka.

Ő maga az árnyék.

Sívó édesgető

Nézze, mondja az ezredes, ön talán gyűlöl engem, vagy ha nem, akkor gyáva. Mindegy. Szükségem van önre, s ön nincs abban a helyzetben, hogy visszautasítson. De nem akarom fölöslegesen megalázní. Tudom, jobban szeretné, ha tarkójához pisztolyt tartanék, föltéve természetesen, hogy biztosan tudhatná, nem *sütöm* el. Ön gyerekes... Kicsit sokat beszéltem, bocsásson meg. Csönd van, a csönd törekeny és üres. Megbocsát? Nem válaszol. Megbocsát, no? ... Hát jó... A feleségem művelt asszony, mondja az ezredes, és legyint. Vigyék, mondja halkán az ezredes, ma valóban rossz *passzban* talált, mindenem sajog, legyen kérem belátással, még a lottót is elfeledtem bedobni. Állj. Ajánlanék azért valamit, kicsit lágyabban hallgasson, ne ily konokul. Jobban veszi ki magát, elhiheti, és az öncsalást is könnyebben elkerülhetné... Ám nem kívánnám kioktatni, ön bőségesen szuverén lény, ezt már másoktól is hallottam. Segítsen hát, ne gondolja, hogy a világ kétféle: az öné s az enyém, ne gondolja; ugyanabban a nyomorúságban élünk, nekem se könnyebb... Meglehet, nem is nehezebb. Kortársa vagyok önnek, joggal követelhetem hát irgalmasságát! Menj anyádba, mondja reszketve. Köszönöm, mondja az ezredes.

Úgy határoztak, hogy egyedül és gyalog teszi meg az utat a két hegy között. Hosszan magyarázzák, merre kell mennie, kezébe nyomnak egy selyempapírba csomagolt, igézően jó szagú dobozt, és egy füzetlapra térképet is rajzolnak. Útra kel. A vasúti töltés mellett megy el, van egy holtvágány a betonba süllyesztve, kicsit lejt, barnás-rozsdás víz fut benne. Áll, nézi, csizmája sarkával torlaszt emel, a víz kiömlik vasmedréből. A fagyaltos be van zárva, az égen sötét felhő van. A szobor-katona fekete zászlót tart a kezében, a strandon bátor emberek meztelensége látszik, ezt nézi. Utoléri a könnyű eső, majd elhagyja.

Megy, amerre akar. Micsoda fogság, mondja a szívében.

Erősen lejt az út, a vízmosta út aljára ér, csapzott, poros a lábbeliye, inge át van izzadva, az ismerősök vagy ismeretlenek elől beugrik az útmenti árokba, jól érzi magát. Üres téren megy át, illetve szemétdomb, széles rét, tehenek legelnek, jobbra bokrok és fák vannak, látni egy dombot, fenyő erdőcske sötétlik a gerincén, kicsit céltalanul kóvályog, egyik virágtól a másikig vezet az útja, egy érdekes bokor vagy a füvek lapulása vezeti. A fenyők közt nagy Mercedes áll, 300 TD, a vezető melletti ülésen női fej látszik, a fej kicsit mozog.

Világos, hogy mi történik.

Ízlelgeti a szót, tovább vezeti a füvek lapulása, a véletlen ösvény. Ugyanúgy van, ahogy az előbb a fekete Mercedes, a fák közt, egy lódög, látja a legyeket is. Felkapaszkodik egy kis buckára, hirtelen elé tűnik egy sárga villa, a térkép alapján azonosítja. A ház előtt néhány dzsipp áll. A kémény feltűnően emelkedik a házfal mellett, francia ablakok és kovácsolt vas erkélyek vannak, benéz a gyepes térségekre tagolt nagy kertbe. Lenyomja a kapukilincset, a po-

ros csizmán néhány cseppnyi folt van, a sliccéhez nyúl, ellenőrzi. A villa: barátságos, egyszerű és jól ápolat, a kertben minden kiszámított és rafináltan természetesen nyesett. A poros lábbelin levő cseppeket nézi, fölmeleg a lépcsőkön, a csengetés neveletlenül hosszúra sikerül, mégsem jön ki senki. A villa szinte belefolyik a kertbe a lépcsők által, nagyon szereti ezt. Lemegy a lépcsőkön, ismeri ezeknek a villáknak a beosztását és életét, töprengés nélkül megkerüli a házat, az épület előtt méregzöld gyepp van, a gyepra rakott színes kerti székeken és nyugágyakon férfiak és nők üldögélnek, felnéz, az ég tiszta kék a kert fölött. Megáll az eresz mellett a házsarkánál, előtte hatalmas esővizes hordó van, rozsdás, olyan, mint egy fedezék.

Magas férfi viszi a szót, hevesen gesztikulál, karján fekete szőr van, talán ezért tűnik vadabbnak, elkeseredettebbnek, mint a többiek, ingujja van vetkezve. A magas férfi a nudistákról beszél, nekem akkor világosodott csupán meg, hogy mire is kell az a sok Neues Deutschland – ha bizony, elvtársnők, ha bizony vigyázzba állt a kis manó, azt rejteni. Mindenki nevet, egy sárga gyöngyvászon kabátkában levő nőt kivéve, nagy mellű és vastag lábú, szeplős nő.

A fal mellé húzódik, a fal rücskös.

Nem szabad egy nőt nézni, az a megoldás. Az egyik barátom kifekküdt a napra, hogy mindenütt jó barna legyen, annyira lehámlott a szerszáma, hogy teljesen használhatatlan lett. Bizony, ritkán ér el odáig a napocska, mondja egy nő, a nő zöld, vékony, az orra nagy, a szája hedonista. Vajon mekkora a Vénusz-dombja? Az mutatja a *vérmességet*. Miért nem megy férjhez?, kérdezi a szőrös karú férfi, ugyan, mindig evvel jön, nevet kapkodva a zöld nő, a múltkor meg azt mondta, hogy nehéz fejem van és silány emlékezőképességem, a férfi közben átszól a nő feje fölött egy másik beszélgetésbe, egy nő matematikával?! mennyit keres? nem az számít, hanem, hogy mennyit talál. Szél remegteti az esővíz tetejét, arca a vízben hullámozik. De bizony silány a maga emlékezőképessége, mert nem emlékszik arra, hogy *baby dollban* tornászott mezítláb a gémeskút előtt, libaszaros lett a lába. Én kilestem. A szél végigsöpör a kerten, egy szalvéta elrepül, besötétül az ég, gyerekek, valahol lejtottak egy lámpát, egy szempillantás alatt zuhog, a társaság szalad befelé, májusi eső aranyat ér, kurjant egy férfi, de kedves Ernő, hisz ősz felé jár.

Az eső hamar eláll, a másik hegyen süt a nap, kilép az eresz mellől, visszanez az esővizeshordóra. Emelkedett-e a vízszint? A kerti vasasztalokon a bíbor szalvéták ronggyá áztak, az ujjával maszatolja őket, az asztallap nem egyenletes, megállt rajta a szürke víz, belenyúl, hideg nagyon. Maga az? Megfordul, a szeplős asszony áll a villa fehér zsalus ajtajában, karját összefonja nagy mellei alatt, maga az?, széles lapátfogai kivillannak.

Igenis.

Mit szemtelenkedik!, kiált az asszony, menjen vissza, ha nem akar. Fázik, jópofa ez az anyag, az asszony mogorván válaszol, gyöngyvászon a neve... Jöjjön, kérem, beljebb, látta ezeket?, az asszony hadar, rettenetesekek. Nap mint nap rettenetesekek. Most jött? Bólint. Hálistennek az esővel elmentek, még hallhatja a dzsippeket, hallgatóznak, nem hall semmit.

Önt főként milyen témák érdekelnék?, az asszony arcába néz.

Az asszony lapátfogai csüggedten lógnak kifelé, lehet, hogy ön megsértődött? a férjem talán nem volt tapintatos? szegénykém, micsoda embe-

rekkel van körülvéve. Bosszantja a szeretetlenség hangja. Nem éri meg ez tulajdonképpen magának? Nagy könyvtár van itt, van zongora is, talán megőrizhetnénk a kultúrából valamit ezekben a silány időkben. Ketten? Mit akar tőlem, asszonyom, mondja kihívóan, mint egy kellemetlen dandy, csak nem fogunk alkudni rá? Már bánja, amit mondott. Félreért, mondja az asszony, vastag kezével végigsimít a haján, szeplős arca lángol, kikérem magamnak ezt a hangot. Ön önkéntesen van itt, saját jószántából, még ha a férjem akarataiból is. Ne keressen mentségeket, menjen vagy maradjon, de ha marad, ne csináljon úgy, mintha menni akarna. Állnak. Én azt akarom, hogy maradjon. Szóval ez gyöngyvászon, mondja, az, sárga gyöngyvászon, válaszol az asszony hálásan.

Választunk önnek a férjem ruháiból. Meghökken, nem lesz bősz? Az asszony legyint, de a legyintés, ezt érzi, nem a férjnek szól, mindig egyenruhában van, azt hiszem, termetre megegyeznek, már persze a lábát leszámítva. Tisztelettel néz az asszonyra, olyan magától értődően mondta mindezt. Nem természetellenes, hogy átöltözöm? Nem olyan ez, mintha színpadra lépne? Az asszony fölnevet, most fölényes, naiv kérdés, nem gondolja? A szekrényben sok ruha lóg, az asszony levesz egy ruhát, végigporol a ruha vállán, talán soha nem is volt használva, a férjem minden évben vesz magának valami finom holmit, megmutatja nekem, és beteszi a szekrénybe, nem gondolja, hogy ez előkelő dolog tőle? Nem értem, válaszolja. Az asszony vállat von, álljon egyenesen, mondja az asszony.

Olyan ez, mintha mitesszereket akarna a hátamról nyomkodni.

Maga nem tudhatja, mi az itt, az isten háta megett, kiáltja az asszony erősen. Én is itt vagyok. Az asszony legyint, ön mégiscsak nagyvilági ember, akárhol. Hagyjuk ezt, mondja, fehérek közt egy európai, vigyorog. Az asszony egy fehér öltönyt méreget hozzá, igen, termetre egyformák, az asszony szorosan mögötte áll, érzi a tarkóján a leheletét, félre fordul, ne mozogjon, mondja az asszony, az asszony hátralép, szeplői égnek, nehézkesen a kezébe nyomja az akasztót, hangos lépésekkel kimegy. Kár, hogy nincs friss alsógatya, mondja a szívében. A villa nagyon jól el van rejtve, mindig csak az utolsó pillanatban bukkanik elő. A kerítés természetes sövény, dús, erős. Az asszony jókedvűen fogadja.

Immár tudjuk, hogy nem izzad a lába, vegye föl ezt a papucsot, úgy látom, otthon érzi magát, mondja az asszony derűsen, bocsánat, mondja halalkan. A papucs bélése foszlik. Nagy parkett felületeken megy, a parkett ropog, meglehetősen kevés a szőnyeg, mondja. Meglehetősen, bólint az asszony, így kissé hevenyészett és rideg a lakás. A soron következő öltöny egy frakk, az asszony a szalonban várja, a garnitúra teljes. Enne valamit? Szívesen, mondja, illetve nem kérek semmit. Az asszony vár. Mindig tudnék enni. Férfiszokás, mondja az asszony, föltettem szafaládét, és van néhány új szószom is.

Rajta hát, mondja, jobb lábát átveti a másikra, lóbálja, a papucsot a nagyujján egyensúlyozza, de utálom a papucsot, mondja, mostan pedig akkor kötetlenül Buxtehuderól fogunk beszélgetni. Nohát, őszintén szólva, nevet az asszony, nem sokat tudok Buxtehuderól, mórlikálva ráncolja a homlokát, egy szvit valamely billentyűsön, melyet a grandióz Bach is felhasznált motívumként... Mondja, *egyáltalán* mi a keresztnév?

Rávágja, nyilván Friedrich.

Leül a zongorához, egyébként Dietrich, jó hidegek a billentyűk, mond-

ja, én azt szoktam mondani, mondja az asszony, hogy jó fehérek. Igaz. Tudja, Buxtehude, ez a „balti oroszán” a régi skandináv tengerjárók szilajságával robban bele a Hanzavárosok békés zeneéletébe. A lübecki Mária-templom „esti zenéi”-nek keretében bemutatja a maga hetekre szóló kantáta-ciklusait, ezeket a roppant barokk-építményeket, melyeknek egy-egy bibliai epizód áll a tengelyében: a Bárány mennyegzőjét, Agg Simeon Boldog Halálát, Az Utolsó Ítéletet, az asszony felugrik, a szafaládé!, kiáltja és kiszalad, ezen nevetni kell.

A szafaládé lábosban van, a lábosban paprikás-zsíros lé van, a páros szafaládék feszülnek, fényesek. Atúl a kisasztalhoz, maga nem eszik? Nem, fogyókúrázom. Bolondság, mondja. Két ropogós zsömlé is van, próbálja ki a szószokat. Saslicsűj szosz Netto 340 g, Picnic Sauce, Dresdner Cumberland Sauce, Ketchup (nátriumbenzoáttal tartósított) tisztasúly 220 g. A kantáta Buxtehudenál már-már oratóriummal sűrűsödik, mondja teli szájjal, remek ez a ketchupszerűség, zenéje tele van váratlan és fantasztikus fejleményekkel. Buxtehude különben is szereti a kísérletezést: az orgonafügében például nem riad vissza attól a sajátságos gondolattól, hogy az alaptémát több szakaszra át bontsa szálaira, imitálja végig, tükrözze, fodrozza, szűkítse és tágítsa, szőjje végtelen huzalokká, aminőket a népvándorláskor északi ornamenteken lát az ember... s közben az alapgondolat mégis egy marad, sőt az előjáték, prelúdium, magában hordja az elkövetkező fuga gondolatának a csíkját, alapelveit, levegőjét.

A zsíros lé felhigítja a szószokat, zsemledarabokkal mártogat, az asszony úgy lesi, mintha az édesanyja volna, egyen még, nem, köszönöm. Ma először a virágokat kell rendbehoznom, segít? Vagy ne is segítsen, nem férfimunka. Megbokrosodott a szanzavéra, meg csak összepiszkolná magát. Az asszony újságpapírt tesz a kis asztalra, kirázza a cserépből a növényt, a legjobban azt szerettem, amikor Lenke a Stabat Matert tette fel, ennek a műnek befejező Glóriáját, amit egy leningrádi fiúkar énekel. Dicsőségről talán sose számoltak be szomorúbban és méltóságteljesebben, mint ez a gyerekkar. Ilyen lehet egy elefántemető, mondogatom azóta is tanítványaimnak, ilyen a haldokló elefántok vonulása, ahogy ez a Glória szól, és ahogy ez a kórus énekel, és megáll, amikor a tű is megáll. A cserép alakú földdarab sima, fényes, mint egy öntőforma, keresztül-kasul át van szöve vékony, fehéres sárga gyökerekkel, az asszony keze ragad a földtől.

De bűdös!, mondja önkéntelenül, az öltönyt könnyűnek érzi, a szövet simogató. Ez bűdös?, csodálkozik a nő, láthatóan csalódást okozott neki, nagyot szippant az asszony a levegőből, orrcimpái belerezdülnek, földszag, jó földszag. Nem lehet, kérdi, hogy ez a föld elrohadt? Az asszony dolgozik, ujjával tömködi a földet, fölnevet, ezt úgy mondta, mintha valami mögöttes értelme is volna annak, amit mond. Ma különösen jól esett a zene, mondja az asszony és ismét szippant a levegőből, akárha a zenéből.

Rohadt föld, mondja.

Az asszony elpirul, mintha leleplezte volna a sok szippantás. Talán még soha senki nem volt olyan szerelmes a fénybe, mint Händel, aki elveszítette szemevilágát, mondja ridegen. Csönd van, a falakon hideg lobog. A macska sokkal gerincesebb, mint a kutya, mondja, ma inkább nem venném le a csizmámat. Az asszony ijedten csücsörít, hatalmas karját lóbálja a teste mellett, nem is öltözik át? Csönd van. Nem szeret itt lenni így délutánonként?, kérdezi a nő lehajtott fejjel. Maga is tudja, hogy nem erről van szó! Az asszony

fölveti a fejét, nohát folytassa csak, bizonyosan nem érdektelen gondolatok ezek a... macskákról. Leforrázva áll. A csizma alatt rettenetesen zenél a parkett, leülnek a szalonban, a macska megmaradt büszke vadállat, a kutya verés után is szereti a gazdáját, a macskát nem lehet verni, az egyébként sem a gazdához hű, hanem a házhoz, a terephez, egyszóval a vadászterülethez, külön helye van a verekedésnek, átjárók vannak, harci ösvények, terrénmok, melyeket meg lehet sérteni, a macska az vadállat. A lába forró a csizmában. A nő arca kemény, a szeplők mintha oda lennének ragasztva.

A hangya-lét, mondja az asszony könnyen, az van kifejezve, hogy nincs semmi metafizikus faktum, amivel földíszíthetnénk magunkat. A keze ügyébe kerül egy érem, bronzérem, rá van írva: Űszás III., barna cipőfűzőn lóg, evvel játszik, pörgeti, simogatja, próbálja élére állítani, a lét szomorúsága, az állati szomorúság, amely minket körülvesz. Mert miért szomorú a kutya?, az asszony folyamatosan beszél, azt gondolom, azért szomorú, mert olyan értelmesen néz, de nem tud megszólalni. Mára ez történt az emberrel is. A metafizika hiányának van jó oldala is, mert hogy nem tudunk beszélni, hazudni sem tudunk. Nem tudom, észrevette-e: jó emberek vagyunk. Vauuu, válaszolja engedékenyebben, mint szeretné. Rohan a kerti úton, nem törődik nehéz csizmáival, nehéz csizmái belemarnak az utacska földjébe, érzi, ahogy kiváj egy-egy koncot a földből.

Majdnem feldönti az esővizes hordót, maga?, lepődik meg az asszony, azt hittem, nem jön többé. Liheg, itt vagyok. Épp sétálni indultam, maradjunk a kertben, itt biztonságosabb. A kerti út egy szakasza kőlapokkal van kirakva, az egyik kőlapot a fa gyökere elmozdította, az asszony megáll, látja, az életben az a nagyszerű, hogy nem hagyja magát elméletektől megregulázni, áttöri, elsodorja, ahogy ezt a betonlapot áttöri. A betonlapon hosszú, fekete repedés van. Istenem, az a sok buta elmélet! A teljes életet kell szembeállítani velük, és rögtön kitetszik az ösztövérségük, az, hogy koholtak és lényegtelenek! Koholtak, ezt már kiáltja az asszony, ezeknek az elméleteknek nem az a bajuk, hogy ügyefogyottak és fantáziátlanok és ostobák és naivak és esetlenek és hamisak és primitívek és avatatlanok... Csizmájával követi a repedést, volt nekem egy nagybátyám, kitűnő, pallérozott elme, ő 20 évig lakott egy romban, s mikor beköltözött, illetve beköltöztették egy új, jó karban levő villába, igaz csak egy hónapot élt ezután, de a ház teljesen hozzáidomult, leszakadtak a rolók, az erkélymellvéd beomlott, leesett az állmennyezet a konyhában, eldugultak a lefolyók, slauggal kellett a vécét lehúzni, nyilván ön erről beszélt az imént.

Az asszony lelkesült, a dús, semmihez sem hasonlítható életet kell felmutatni, ez a teljesség, és a teljesség a szeretet, a szeretet pedig túl van a logikán.

Ez eddig logikus, mondja.

A kerti székek, asztalok között állnak, olyan férfias gondolatai vannak, túl kell haladni a logikán, a titkokig, tekintetünket a totálisra kell vetnünk, Közbeszól, miközben két lábbal állunk a törtségben. A törtség, mondja az asszony, a jelenségek világa. Dehogy! Rendben, a repedés terjedhet lejjebb, a világ maga egész! De ahogy mi vagyunk, az nem ilyen, talán, mondja kedvetlenül. Dehát kell lenni egy világmagyarázatnak, mellyel túllépünk ezen! Lógálja a fejét, nem, az embert vonzhatja a teljesség, rátalálhat az Istenre, de túllépni, túllépni azt nem lehet. Az emberi az, hogy a tört, a homályos, az elrajzolt, az elrontott, a megrongált és a teljesség egymásnak indul. Az asz-

szony azt mondja, én vagyok az út, az igazság, az élet, ennyit kell tudni. Ő, én azt hiszem, ön úgy tekint az Istenre, mintha övele már minden meg volna oldva, ha van Isten, ennyire azért nincs; amit az elébb mondott az inkább Krisztus ars poeticája lehet, az emberé siralmasabb kell legyen. A teljesség, amire tekintetünket vethetjük, egyre kevésbé diadalmas. A teljesség az egy. Ön nyilván katolikus, mondja. A kerti asztalokon víz van. Az emberrel egyre kevesebb történés esik meg. Nincs emlék a történeletről, lepedővel le vannak takarva, mint az elhagyott szobák. Egy nap: egy jelző.

Ezt komolyan gondolja? Nincs jelentősége.

Hátradől, ráül az asztal szélére, beleül a vízbe, felugrik, tapogatja a fenekét. Az asszony hosszan beszél Csontváryról, lássa, az nem tehetséges, az túl van a tehetségen. Fölismeri az asszonyéiban az ezredes gondolatait. Csak mulandó művet érdemes kiadni; a halhatatlan maradhat kézirat. S a szerző halála után a cselédlány bátran kosárba gyűjtheti, hogy befűtsön vele. Valami baj van?, kérdi az asszony.

Mért van maga kabátban?, kiáltja, igazgatja a nyakkendőjét. Hideg van, az asszony szeplői lángolnak. Gyere ide. Gyere ide, mondja, az asszony elmegy, ráfekszik az ágyra, ágyékát erősen nyomja az ágynak, reménytelen vágyat érez, szíve nehéz. Elalszik, mikor felébred tompa és üres, kedves egy barátom, megbízatása, megérti, ön nyilván megértő, véget ért. Nem, ne legyen háládatlan, hallgasson. Minősítetlen tehetség nincs. Föltételezheti, megvannak a szempontjaim és érveim, mely utóbbiak tetszetősek és velőségek volnának. Sok jóra ne számítson, az emberiség bámulata, amellyel a tehetség merő tehetségszerűségét annyira csodálni tudja, meglehetősen alacsony színvonalú, hiszen Demosthenésért éppen úgy rajong, mint a kardnyelőről és az ügyes szélhámosért éppen úgy, mint Szent Ferencért... Kérem, ne. A lázadó agyvelő éppen olyan gonosz, mint a gondolkozó bél.

Az ezredes haját nézi, a hajamat nézi?, kérdezi az ezredes, volt gondom vele elég, olyan, mint a drót, a borbélyok *kifejezetten* feldühödtek tőle, már gyerekkoromban állandó borbélyom volt, borraival és így tovább, azt hiszem, ez mulatságos. Csönd van. Ha nem tévedek, ön fölényesen hallgat. Úgy vélheti, ha önnel méltánytalanság történik, az önt egyszersmind az igazság bajnokává üti. Téved. És kicsinyesen számító. A dolog nem azon múlik, hogy arcunk megráncosodik. Úgy tűnik, hogy a hatalom az a pont, amiről szó van. Ezen a ponton kell a közönségnek vagy virágoznia, vagy elvesznie. Hogyan szerezhető meg? Kinek szabad? Kinek kell? Hogyan kell felhasználni? Gyakorolni? Megtartani? Alárendelni? Élni vele?

Az összes határok érvénytelenek – mert az egyetlen morál a szabadság. Az egész az igaz.

Nincs ember, aki erről ne tudna. De a dolog sokkal egyszerűbb, szintelenebb és higgadtabb... Minden időben volt, de ma különösen seregestül van ember, akire jellemző, hogy mindent maga akar csinálni. Szégyentelenül ráveti magát mindenre... mindent megszaglás, megnyúkal, megnyal és szopogat, csen és dugdos, falánk és mohó, mindig éhes és liheg, futkos, kutat, turkál, kotorászik, mintha az övé lenne, de mintha nem az övé lenne, mert hanceg vele s ugyanakkor tagadja is, jogot formál rá, mégis titokban csinálja, elveszi, de rossz lelkiismerettel, telezabálja magát és kihányja, tisztának vallja magát és nem tud aludni. A létezését összetéveszti az étellel. Azt hiszi, hogy ez itt az egész.

Ez a magyarázat a dolog elvétéi.

Bizonyítékra most se idő, se alkalom.

Csupa kétes, nehéz, romlott szokás, gondolat, eszme, csupa finom álnokság, szemfényvesztő hazugság, mézes árulás, csupa mellékösvény, hátsó gondolat, nyomorult ösztön rejtett álarcban, az emberi hitványságba veszve, – mindez átvéve a népek rongyfoszlányaitól, átvéve és megbűvölve... tékozló és aljas fényűzés, a hitvány szolgaság, a képmutatás, az intrika, a címkórság, az árulás, a testvérgyilkosság, a névtelen feljelentések, a kevélység, a kegyencuralom, az álnok tudatlanság, a vesztegetés, az irigység, a ceremónia.

Belső bandita! Soha senki nem fogja eldönteni, hogy melyikhez kell a nagyobb erő, ha szilárdan ellenállok, vagy ahhoz, ami van, odapuhulok... A dolgok kétértelműségében idáig előrehatolni, borotvaélen, óvatosan, a legnagyobb veszély, és ki mer ide jönni? Ki mer ennyit megérteni?

Az ember nem oktanul fél.

Aki meg nem valósított eszmék káprázatában él, a maga számára botrányosan hazug, más számára botrányosan nevetséges. Ez az emberi létezésben a dupla skandallum, ha valaki száját járhatja és papol és tanít és oktat és dorgál és büntet és a nagy ígéket hirdeti és semmit nem teljesít.

A dolog nehezebb és egyszerűbb. Szabadság van. Vagyis kockázat van és áldozat van és mérlegelés van és lélekjelenlét van és tudás van és akarat van, mondja. Az ezredes ráemeli a tekintetét, felháborító, hogy valaki énjének azt a jelentőséget tulajdonítsa, amelyet csak akkor nyerhet el, ha éppen feladja. Én csak akkor van, ha nincs, és akkor nincs, ha van. De normális ember az ilyesmin csak bosszankodik.

Ezekből a megdagadt és belül üres és realizálhatatlan szavakból egész nyelvvé keletkezett.

Amikor a szó felrobban, az a tett.

Maga ne biztasson!

Az ember mindig egész, az ezredes gyöngéden elmosolyodik, barátság csak ott keletkezik, ahol két férfi egymás lényét nemcsak hogy épségben tartja, hanem saját én-köréből a kettő körébe azért lép ki, mert tudja: ez az a hely, ahol barátjának épségén saját épsége megkettőződik. Egész csak egészen egészülhet ki. Ahogy az elnyomás végül az elnyomást is elnyomja. S ahogy a teljesség csak teljességen teljesülhet. Nyílt csak barátom nyíltságán lehetek, őszinte csak az ő őszinteségén. Barát az ő barátságán s ő az enyémen. Nincs hierarchia, rangsor, egymásután. Az értékek kölcsönös egyöntetőségének tökéletes elismerése. A barátok egyenlőek. Mert, ahol vannak, ott nincs különbség. A hely, ahol élnek, túl van a versenyen. A barátság az egzisztencián nő és van és él és múlik. A barátság köre nem az életé, hanem a lété... A barátságnak három kizáró oka van: a hiúság, a gőg és az irónia.

Nem lehet rá válaszolni. Nem is kell. Nyilván olvasta, ön olyan meghatóan művelt, birodalmamat az én ellenségeim építik, ezért lesz az megépítve jól, az ezredes furcsa felugrással kezét nyújt, ne vegye fenyegetésnek, de nem kísérem ki, süt a nap, fáj a lábam. Tenyere izzad. (Banánt kér? Nem.)

Ünnep nincs, mondja a szívében. Ünnep nincs.

A szövegben szó szerint vagy torzított formában többek közt Hamvas Béla-, Nádas Péter-, Pilinszky János-idézetek vannak.

Lányok

– fejezet egy emlékiratból –

Hatalmas volt e kert, mondhatnám akár parknak is, árnyas, puhán illatozó a nyári melegben; a fenyők fanyar szaga, a növekvésükben halkan pattanó zöld tobozokból csorduló gyanta, a vörösben, sárgában, fehérben és rózsaszínben pompázó rózsák tömött bimbói, és igen, egy fodros szíromlevél, amint enyhén megperzselődve már nem tud tovább nyilani, hullni készül; a mereven ágaskodó liliomok darázst csalogató méze, a szellőtől is lebbenő petúniák lila, bordó, kék kelyhei, hosszú száron lengő tátikák, a saját színeinek élvezetében lángoló gyűszűvirágok nagy foltjai az utacsók szegélyeként, a reggelre harmatos fű párázása a fényben, és főleg tán a csoportba és sávokba rendezett bokrok sűrűje, a bodzák, kecskerágók, az orgonák, a bódítón édes jázminok, az aranyesők, mogyorók és galagonyák terebélyes homályában az a nedves rohadás, melyben kedvére tenyészhetett és kesernyés illatát terjesztve szét-kúszhatott a haragoszöld borostyán, kacsokkal kapaszkodva kerítésre, falra, körülindázva fák tövét, finom légygököket eresztve, mindent elborítva, hogy védje és kiterjeszthesse azt a gombás rothadást, amiből élt, s amit maga csinált; szinte jelképnek tekintve e növényt, mely sűrűjével és homályával mindent elemészített, gallyakat, fűvet, faágat, minden őszön hagyva betemetni magát a lehullott levelek vörössével, hogy aztán tavaszra újra felüsse hosszú, kemény szárazon kormányozott viaszos fejét; zöld gyíkok, sápadtbarna siklók hűsültek itt, s kövér, feketetestű meztelencsigák fehérre száradó, érintéstől szétpattanó kemény nyálkával jelezve bonyolult útjaikat; s ha már e kertre visszagondolok, tudván, hogy mindebből szinte semmi nem maradt már, mert kiirtották a bokrokat, a fákat jobbra mind kivágták, lebontották a szellős filagóriát, melynek zöldre festett rácsozatára rózsaszínű rózsá futott fel, s valamely más célra használva köveit, elhordták a nagy sziklakertet, ott pusztulhatott kövirózsza, páfrány, varjúháj, nőszirm, békafű, menyasszonyvirág, a gyepek pedig eldudvásodott, kiégett, bizonyára elkorhadtak és szétestek a fehér kerti székek, Narcissus likacsossá nemesedett köszobrát, melyet egyszer egy vihar döntött le talapzatáról, s azóta oldalára dőlve hevert a fűben, talán valami pincébe lökték le, eltűnt a talapzat is, az épületről leverték a stukkódíszeket, a tengeri kagylókban heverő tátottszájú női isteneket az ablakok fölül, leverték az áloszlopok görögös csigáit, befalazták az üveges verandát, s eme átépítési munkálatok során természetesen letépték a falról a vadszőlőt, hangyák és bogarak kedvelt tanyáját, és mégis hiába tudok mindeme változásról, hiába hogy e kert mára már csak emlékeimben él, ha éppen úgy érzékelem a levelek mozdulását, még azt a szagot is, a fényeket, a szellők irányát, éppen úgy, mint egykor, s ha akarom, akkor nyár van, csend, délután.

S ott áll a fiú, ki én voltam akkor, törékenyen vékonycsontú, ám egyáltalán nem aránytalan, melle szépen domboruló, még ha izomzata meglehetősen fejletlen is, csaknem satnya, miáltal vállán és lapockáján hegyesen merednek ki

a csontok, karja vékony, maga a váll azonban széles, a hát nagyterű, combja, lábszára pedig erős, s így az is bizonyos remélhető, hogy amennyiben izomzata valamelyest megerősödik, egyenesen atlétikusnak lesz nevezhető, mindenestre testének ehhez is megvannak a maga anatómiai adottságai; hiába érzi hát magát ügyetlennek, aránytalannak és végül is nagyon csúnyának, ami miatt aztán legyen bármilyen meleg, nem szívesen vetkőzik mezítelenre, ha teheti, nem veszi le az ingét sem, vagy legalább a trikóját hagyja magán, szeret hosszú nadrágot viselni, inkább izzadjon, bár izzadtságának erős szagát is elég visszataszítósnak találja, de ma már persze mindezen csak elnézően mulathatunk, kicsit szomorkásan véve tudomásul, hogy önnön szépségünknek soha nem vagyunk a tudatában, s az furcsa módon mindig csak mások számára avagy nosztalgikusan visszatekintve élvezhető.

Mondom, ott állok a meredeken emelkedő kerti úton, s ez azon ritka pillanatok egyike, mikor nem foglalkozom önmagammal, helyesebben olyannyira lefoglal a várakozás, hogy most magam is valamely ismeretlen szabályok szerint alakuló jelenet szereplője lettem, tereptárgy, s kivételesen az sem zavar, hogy nem vettem inget, nadrágot és ebben a mosástól csaknem fehérre fakult kék gatyában állok itt, pedig nemsokára jönni fog, egyszerűen csak vagyok, és van a kert, az utca, az utcán túl az erdő, kezemben nagy karéj, zsírral vastagon megkent kenyér, melyet egy zöldpaprika cikkeivel fedtem be, gondosan vágva, hogy a csípős erek mintegy megőrizve a paprika vázát, a száron maradjanak, s mikor a számhoz emelem, hogy harapjak, az ujjakkal jól a kenyérhez kell szorítani a zöldpaprika csikjait, ne csússzanak el, persze elcsúsznak mindig, de ugyanakkor óvatos ügyességgel, hogy e szorítástól ne nyomódjék ki a zsír, mert az meg jól összekenné az arcomat; a hőségtől fátyolosan szürkére felhősödött az ég, tűz a nap, tán legforróbb órája ez a délutánnak, bogár se mozdul, álomtól bepárasodott bőrömön mégis érezni vélemlen annak a hűvösebb szellőcskének a fuvallatát, melyet sehol másutt nem érezni ilyenkor, csak ezen a meredeken emelkedő úton.

Eltűntek a gyíkok, hallgatnak a madarak is.

Az imént ébredtem, helyesebben fölriadtam egy nagyon rövid, ám nagyon mély álomból, kezemből még nem csúszhatott ki a könyv, párnám azonban már nedves lett a kicsorduló nyáltól, s fölkapva fejem, nem, mégsem hallhatam semmit, ami ilyen durván fölriaszthatott volna, csend; a kerti út a faragott kőoszlopoknak támaszkodó, díszesen megmunkált vaskapuhoz vezet, az utcán finoman reszketnek az árnyak, a másik oldalon pedig az erdő, s onnan érkezik ez a hűvösebbnek érzékelt fanyar fuvallat; ott állok és élvezem, ahogyan a bőrömön játszik, kába vagyok, de ugyanakkor nagyon is figyelmes, s valljuk be nyugodtan, hogy jórészt önbecsülésből kell játszanom magamnak e kábaságot.

Ha nem játszánám, akkor be kéne vallani, hogy várom, vártam már akkor is, mikor azt játszottam, hogy a kellemesen besötétített szobában elmélyülten olvasok, vártam akkor is, mikor elaludtam, és vártam, mikor fölriadtam, órák óta várom, napok, sőt hetek óta tart e várakozás, s a konyhában is, miközben kentem a kenyeret, vágtam rá a paprikát, ma már ki tudja hanyadszor megnéztem a hangosan ketyegő vekkert, mintha csak véletlenül tévedne mutatóira tekintetem, de ugyanakkor remélve, hogy megnézi ő is, most nézi meg, éppen most, aztán sietve indul, hiszen mindennap csaknem azonos időben érkezik, fél három van, s ez véletlen nem lehet, és mégsem tudom elhessegetni azt a rémisztő gondolatot, hogy tévedés az egész, nem

miattam jön erre, hanem igenis véletlenül, csak úgy, mert éppen így tartja kedve.

Még néhány perc, és akkor mintha valami fontos dolgom lenne ott, elindulhatok a kerítés felé, még néhány perc, vagy legfeljebb fél óra, fél óra abban az esetben, ha közömbösséget tettetve késni igyekszik, mint ahogy függetlenségem látszatát őrizve néha én is úgy teszek, mintha nem állnék a bokrok között; számítgatom a dolgot, valamennyi idő, ami lehet, hogy sok lesz, bár mindig rövidnek és gyorsan múlnak remélem, mióta egyszer, egyetlen egyszer nem jött, egyáltalán nem jött és akkor estig vártam, nem tehettem mást, vártam a kerítésnél még sötétedés után is, de nem jött, s azóta tudom, milyen mély ideje van a várakozásnak, ha mindenképpen várni kell.

Nem dobog hangosabban avagy erősebben a szívem, nem izzadok az izgalomtól, nem akad el a lélegzetem, ez a feszültség sokkal mélyebb és igazabb annál, semhogy bármilyen feltűnő külső jele legyen.

S aztán megjelenik.

Mint minden pillanat, melyet igazán jelentősnek szeretnénk tudni, ez is jelentéktelen, szinte észrevehetetlen, mintha utólag kéne figyelmeztetni önmagunkat, hogy amire ennyire vártunk, itt van, igen, semmi nem változott, minden maradt, egyszerűen itt van, vége a várakozásnak.

A bokrok között álltam már akkor, a kerítésnél, a kaputól nem túl messzire, ez volt a hely, a helyem, pontosan szemben azzal az ösvénnyel, mely csaknem titkosan, a behajló bokroktól és egy óriás hárs lecsüngő ágaitól rejtve kanyarodott ki az erdőből az utcára, soha senki nem járt ilyenkor az utcán, s ha itt posztoltam a kerítésnél, akkor biztos lehettem, hogy nem szalaszthatom el egyetlen pillanatát se, vigyáztam is minden pillanatra, testemmel járatot törtem magamnak a bokrok között, s e friss csapáson, hol ismertem minden arcomba csapódó ág helyét, majd egészen addig követhetem, míg a szomszédos kert kerítésébe nem ütközöm, de tekintetemmel még onnan is tovább, míg a zöldben el nem tűnik mulatságosan billegő szoknyájának pirosa, kékje, ez pedig jó sokáig kitart; meglepetés csupán annyi adódhatott, hogy esetleg nem az erdei ösvényen érkezett, mert vigyázott, hogy néma játékunk azért soha ne válhasson szabályossá vagy kiszámíthatóvá, tehát olykor nagy kerülőt téve, nem az erdőn át, hanem az utcán jött inkább, s ott jelent meg, balkéz felől, ahol erősen emelkedett, majd épp ily meredeken ereszkedett alá az úttest, valaha aszfaltozott, akkorra azonban már csaknem összeértek a felfagyástól támadt lyukak, hiába volt hát minden ravaszkodása, ha abban a végtelen csendben, melyben még a legkifinomultabb fül is csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehetett képes az oly szabálytalan és véletlenszerű zajok mélyén, mint amilyen a lombok susogása, a madarak csivitelése, egy kutya ugatása avagy valami tompa, s meghatározhatatlan tartalmú emberi kiáltás, a város távoli és egyhangú duruzsolását, zümmögését fölfedezni, én azonban ismertem itt a csendnek és a zajnak minden kis részletét, no és e részletek bonyolult összefüggéseit! nem csekély mértékben e zajérzékeny várakozásnak köszönhetően persze! s így hiába is jött ott, az utcán, ezzel aztán igazán nem téveszthetett meg, jóelőre elárulták a léptei, csikorgott, nem lehetett más, csak ő, ismertem jól e lépéseket.

És aznap mégis az erdei ösvényről lépett az útra, megállt, s ha emlékezetem pontosan őrzi képét, ami nagyon valószínű, akkor fehér pöttyös, piros szoknyáját viselte, fehér blúzt, mindkettő erősen keményítve, fényesre vasalva, miáltal a blúz merev bősege csaknem teljesen elrejtette kicsi mellének halmait, s vékony térde kellemesen suhogtatta a kartonszoknyát; szegényes ruhatárá-

nak minden darabja mást mutatott és mást rejtett el a testéből, s ezért ezt is számon kellett tartanom, szoknyákat, ruhákat, blúzokat, mindazt, amit öltözködés közben, talán rám gondolva, ő is bizonyára fölöttébb fontosnak képzelt; meztelen nyakát előrefeszítve, óvatosan és lassan nézett körül, ez volt ugyanis az egyetlen mozdulat, melyet tartózkodásának álcájából kihajolva engedélyezett magának, előbb jobbra nézett, aztán balra, s miközben elfordította fejét, pillantása mintegy véletlenül, megállapodott rajtam, néha csupán a másodperc tört idejére, s ilyenkor hiába is próbáltam e tekintetet megfogni, máskor valamivel hosszabban és merészebben, olykor pedig oly képtelenül hosszan, – de erről később kell szólnom, külön –, ám mindenképpen keresett, mert ha netán nem ott álltam, a helyemen, mondjuk lehasaltam vagy beálltam egy fa törzse mögé, hogy ne vehessen észre azonnal, kicsikarjak magamnak valami kis előnyt, akkor pillantása elbizonytalanodott, s arcán láthatóvá vált ama mélységes csalódás, amit éppen e csellel akartam és tudtam kikényszeríteni, s ami tartózkodását tekintve egyenesen megengedhetetlen kacérkodásnak tetszett; csak egyetlen pillantás jutott minden napra, semmi több, ám e pillanás olyan erős hatással volt rám, hogy olykor úgy éreztem, mintha szemével egyszerűen kiemelte a bokrok közül, semmi más! csupán e pillantás volt az, amire vártam, sötét szemének fénye, ma is, és minden napon! miközben ott álltam a kerítés mögött, a bokrok fülledt árnyékában, tehetetlenül.

Nem volt szép, s a kijelentés azonnal magyarázatra szorul, mert hogy nem szép, azt némi sajnálkozással vegyes szégyenkezéssel magamnak is meg kellett állapítanom, habár mintha én szépnek is láttam volna! s itt kezdődik az ellentmondások és logikai bukfencek sora, mivel szépségének valóságosága mindig futó benyomás maradt, s ha eltűnt az utca kanyarulatában, mintha szégyellnem kellene valakik előtt, hogy a lány, akibe szerelmes lettem, nem szép, egy csúnya lány, vagy bármily kíméletesen fogalmazunk, egy nem nagyon szép lány, tehát mindenképpen a kétely volt erősebb, valami megmagyarázhatatlan szégyen! s mivel annyi nap telt el már a várakozás kínjában, hogy végül is hiába tiltakoztam és ügyeskedtem, be kellett vallanom magamnak, sőt hangosan kimondani, kiordítottam, a szabadulás reményében beleordítottam a levegőbe, hogy szerelmes, szerelmes vagyok belé, de boldoggá csupán az ordítás tett, mert mikor az ordításom elhalt, mégsem tudhattam megszabadulni attól a nyomasztó érzéstől, hogy megint várnom kell rá, állandóan várni, várni fél háromig, s ha megjött végre, akkor várni eltűnését, hogy ismét várhassam másnapig, ami mindenképpen beteges képtelenségnek tetszett, még értelmetlenebbnek, mint mikor a Krisztiánnal való találkozásokat kellett vigyázva kerülnöm, hogy látása ne fájjon annyira; még értelmetlenebb, hiszen őt, Líviát, – ugyanis Süli Líviának hívták a lányt, s a névvel is jól el lehetett játszani, kiröhögni a hülye neve miatt – igazán megszólíthattam volna, akár berángathattam volna a kapun, s megcsókolhattam volna a bokrok között, bár ez olyan banálisnak tetszett ahhoz képest, amit valójában éreztem iránta, hogy megrettentem a puszta gondolattól, valamit így elrontani, vagy megverhettem volna és benyúlhattam volna a blúzába, a szoknyája alá, hogy többé ne jöjjön ide, féljen tőlem, mert nem akarom látni! s ha már valamiért mindennap látnom kellett, mert úgylis hiába ámitottam magam e lehetőségek részletes elképzelésével, hiába, ha mikor megjelent, nyomtalanul fölszívódott, eltűnt minden elhatározás, s csupán ahhoz maradt valamelyes erőm, hogy a kerítésben megkapaszkodva megálljak a saját lábamon és ne áruljam el magam.

Ha viszont már így volt, ha látnom kellett, akkor legalább szép lett volna,

ezt kívántam, vagy ha szép volt, akkor szépsége kitartott volna bennem el-
tűnése utánra is, hogy ne kellett volna szégyenkeznem saját érzelmeim kinja
miatt; úgy gondoltam, szépsége fölmentene, s mintha mindig ugyanabba a
kínba gabalyodnék, a szépség utáni vágy kinjába, mondanám ma, egy olyan
sötét kínba, amit mindenképpen el kell rejtteni minden idegen tekintet elől,
mint ahogyan a Krisztián iránt érzett szerelmemet, igaz, más okokból, szintén
el kellett rejtennem, s még így is megalázott; megalázott, hiszen gyors moz-
dulatait, suta mosolyát, érinthetetlen szomorúságát, vad nevetéseit, zöld sze-
mének átlátszó villanását, izmainak ideges vibrálását néma vonzalmam úgy
megtanított velem, olyannyira magamba ittam, mint sajátomat képzeltem
el, következőképpen a legváratlanabb helyzetekben fölbukkanhatott bennem,
szinte testével látszott engem helyettesíteni, akárha ő lennék én, s ezáltal
egyetlen képzelt mozdulatával, mosolyával, pillantásával bármit tönkre tudott
tenni, ami nekem pedig fontos lehetett volna, avagy éppen segíthetett valami-
ben, amit egyedül nehéz lett volna megoldanom, állandó jelenléte igencsak
kétarcú volt hát, olykor jóságosnak tetsző, máskor gonosz, ám mindenképpen
kiszámíthatatlan, nem hagyott egyedül többé, mintha mankó lenne, titkos pél-
dám, vagy én magam nem léteznék már, csupán az ő árnyaként; és most is
itt kószált, felbukkant, eltűnt, megrándította vállát, vigyorgott, vagy ravaszul
úgy tett, mintha nem figyelne, holott lesett; mert így hiába volt rám ilyen
mélyen izgató hatással ez a lány, s mikor megjelent, látványa hiába is sodort
el minden buta ítéletet, ha egyszer nem csak én, igen, nem csak én figyeltem
őt, s amennyiben mégis én figyeltem, akkor sem voltam képes tisztán, csupán
a saját érzelmeimre hallgatva figyelni, hanem nagyon is megosztva, befolyá-
solva mindazon ítéletektől, melyeket a szépirodalom kérdésében mérvadónak
tudtam, s e kérdésben aztán ki ítéltetett jobban, ha nem ő?

Mindeközben persze én figyeltem, ki is figyelte volna más? én vártam,
én szerettem ha jön, s én voltam az, ki mélyebben izgató arcot és testet azóta
se látott, avagy pontosabban fejezve ki magam, mintha azóta is, igen, attól
kezdve, minden nekem tetsző női lényben ugyanazt keresném, azt, amit tőle
végül úgy kaptam meg, hogy szinte semmit nem adhatott, a hiányt tette fáj-
dalmasan érzékletessé, s éppen hiányát igyekeztem később mindig kitölteni,
öntudatlanul; és ha e szépet, mely minden kétséget kizáróan szép volt, ma
már tudom, hiszen önnön tökélyét hacsak egyetlen pillanatra is, de csak
nekem, kizárólag és minden napon csak nekem árulta el, s mi más a szépség,
ha nem a magunk számára is rejtett akaratlan elárulása! de ha még ennek
ellenére sem ítéltettem szépnek, akkor tűnjék ez bármily bizarrnak, csupán
azért, mert minden látszat ellenére, nem lehettem egyetlen pillanatra se egye-
dül vele, mindig valakik álltak velem a bokrok között, s pontosan éreztem,
amint ezek a valakik megzavarják a karjaimat, ne tehessen, lúdbőröztetik
a testemet, ne merészeljem átadni saját vonzalmamnak magam, talán jól
tették, mondom bölcselkedve most, így, e közössé váló kínban tanuljuk meg
azt, hogy mit szabad és mit nem szabad, és nem, nem csak ő volt az, aki
mindenképpen ellene sügött, ugyanis nevetséges módon még azt a féltékeny-
séget is átéltem, amit ez a testembe képzelt Krisztián érezhetett volna Livia
miatt, ha szeretett volna, hanem furcsa, nagyon furcsa módon többen figyeltük
őt bennem, nem csak én, ki akkor szerette volna szeretni ezt a lányt, hanem
a többi fiúk, mégha ennek akkor nem voltam is egészen a tudatában, meg-
zavartak, minden fiú mögöttem állva figyelte ugyanazt a lányt, és ők nemhogy
szépnek nem látták, hanem még csúnyának sem, mert azt hiszem, hogy rajtam
kívül őt soha senki nem vette észre még.

S hogy én voltam az első és az egyetlen, az benne is, rajta is nyomot hagyott.

Tudtam, ő is érzi a csúnyasága miatti szégyent, minden ezt sugározta, a tartása, a bőre, a kényszeres tisztaságú ruhái, óvatossága, félsze, szemérme, s ez mégsem volt erőtlen, éppen ellenkezőleg, tán ez tette széppé, a legnagyobb komolysággal és bizonyára nem kevés bátorsággal tárta elém azt aényt, hogy annak ellenére is ide kell jönnie, hogy a legcsúnyább lánynak gondolja magát, s tegyük hozzá, hogy kiszolgáltatottságát a szegény emberek hagyományos méltósága még hangsúlyosabbá, csaknem nevetségessé tette, egyáltalán nem elhanyagolható szempont, már csak azért sem, mert többször eszembe jutott, hogy azért csinálja ezt az egészet velem, vádaskodtam, mert valahogyan be akar jutni hozzánk, a kertünkbe, a házunkba, védekeztem, s ugyanakkor valami kíváncsian vágyakozó borzongással gondoltam a pincére is, ahol lakik.

Kicsi volt, törékeny alkatú, fejét csaknem mindig lehajtotta kissé, s ezért nagy, barna szeme többszörösen is alulról figyelt mindenre, moccanatlanul, s tán az lenne a legjobb szó, hogy mélyen; rövidre vágott barna haját két fehér csatt fogta föl, két fehér pillangó, ne hulljon a homlokába, s ez végképp kislányosan ügyetlenné tette megjelenését, mégis szerettem így, látható maradt szépen domborodó homloka, és ezáltal valamiként az a finom gondoskodás, amivel körülvették, ügyeltek rá, hogy mindig rendesen nézzen ki, ez nagyon fontos lehetett nekik, egyszer a portásfülkében ülve az apja a térde közé vonta, és egy megnyálazott zsebkendővel letörölt valamit a homlokáról, láttam; pedellus volt az apja, és egyben a közeli templom sekrestyése, vékony, szőke ember, kis bajusszal, haja mesterségesen hullámosítva, az iskola alagsorában laktak, és valaki azt mesélte egyszer, hogy az anyjuk, akit magamnak is alkalmam volt többször megfigyelni, amint különböző lábasokkal és szatyrokkal megrakodva feljön a lépcsőn abból a sötétből, a maradékot hordja valakiknek a konyháról, nekik is abból ad, és állítólag cigánynő; fénylőn sima, rózsásan barna bőr, azon barnaság, melyet a nyár csupán egyetlen árnyalattal sötétít el, természetből fogva ilyen, ám téli sápadtsága talán még szebb.

Igen, már csaknem teljesen elolvadt a hó, mikor egy mindenképpen nevezetes napon elkezdődött közöttünk ez az egész, lassan olvadt, kemény volt az a tél, s ami a napfénytől nappal fölengedett, az éjszakák hidegétől ismét megfagyott, fokozatosan vált láthatóvá, hogy ez már olvadás, tavasz, előbb csak a tetők hópárnái, a kéményekről a sipkák, a fák ágairól a szelektől kristályosra keményedett hószöszök, de éjszaka hosszú jégcsapok nőttek le az ereszcatornákról, nappal csöpögtek és a hűvös vizektől aztán megroskadt a hó a földön, előbb csak a házak körül, a jégcsapokat meg le lehetett törni, szopogatni, finom hideg, a csatornáknak rothadó avar és a lukacsok rozsdája sajátos ízt adott a jégnek, szerettük, és vékony jégpáncél is dermedt éjszaka a óra, jó volt járni rajta, pattanva szakadt be a lépések alatt, nyomokat lehetett hagyni így, mignem néhány enyhe nap elteltével végül minden élni kezdett, csöpögött, pattogott, száradt, reccsent, csorgott, kásásodott, csörge-dezett, s megszólaltak a madarak; ilyen párolgón cseperésző enyhe nap volt az is, kinn teljesen tisztán kék az ég, a délelőtti nagyszünetben osztályonként kellett levonulnunk a tornaterembe, némán állni, előre nézni, nem mozogni, nem forgatni a fejet, de azért bármennyire is lenyűgözte a gyász tüntető pompája, mégis ezt figyelte az ember, nem fordítva el fejét, a szeme sarkából mégis ezt a nyugalmas kékséget odakinn a hosszú ablakok mögött a moccanásoktól susorgó csendben, szinpad is volt a tornateremben, bordó függönye

most összevonva, s az egész tanári kar ott állt fönn a színpadon, természetesen ők is mozdulatlanul.

Sztálin temetésének órája volt ez, azon óra, mikor a bebalzsamozott testet a ravatalozó márványcsarnokából átvitték a mauzóleumba.

Úgy képzeltem, hogy valami egészen nagy, beláthatatlanul nagy és csaknem teljesen sötét terem ez, annyira nagy, hogy inkább fedett térnek lehetne nevezni, igen, csarnok, jó volt ízlelgetni ezt a szót, ám mégsem olyan közönséges csarnok, mint mondjuk egy pályaudvaré, hanem úgy állnak benne a márványoszlopok, miként az erdőben a fák, sűrűn, magasba nyúlva és a magasban is sötét, oly magas a tér, hogy a kazettás mennyezet se látszik; lépés se hallik, ide senkinek nem szabad belépnie és senkinek nincsen is mersze belépni, hogy lépteinek visszhangzó zajával fölsértse a csendet, s ott, e terem vagy térség leghátsó falánál fekszik ő a ravatalon, valami egyszerű, fekete emelvényt képzeltem, tulajdonképpen ágyat, melyet inkább csak sejteni lehet, mint látni, mert a szűk ajtón nem hatolhat be annyi fény, hogy kivilágítsa a termet, éppen csak puhán fölcillan néhol a márvány, szürkésbarna márvány nemes erezzel, csillan az oszlopok tükörsima íve, a padló, nincsen se gyertya, se lámpa, s oly erős, plasztikus volt az elképzelés, hogy még ma is a legkisebb nehézség nélkül magam elé tudom idézni anélkül, hogy bármily utólagos, netán ironikus kiegészítést tennék; úgy gondoltam, hogy most az egész világ ugyanabban a csendben áll, még az állatok is megéreztek az emberek baljós csendjét, s ezért meglepetten elnémultak, halálát ugyanis nem elmúlásnak, hanem azon ünnepélyesség tovább már nem fokozható, utolsó, immár legnagyobb felcsendülésének éreztem, mindama tisztelet, öröm, vágyakozás, szeretet feljajdulásának, melynek mindeddig nem volt lehetősége ilyen erővel megszólalnia, de most, e lélegzetállító halálban! s ezen elképzelésemet az sem zavarta, hogy itt a tornateremben is jól lehetett hallani az ereszek körül repkedő verebek boldog csivitelését, közönyösen károgtak a varjak is, és aztán ez a rettenetes mennyiségű csend, mert megpróbáltam elképzelni, amint a világ összes emberének és állatának hallgatása egyetlen csenddé összesűrűsödik, megpróbáltam elképzelni ennek a csendnek a méretét, egyáltalán, valamilyen elfogadható mértékegységet találni ennyi csendhez, hiszen tudtuk, hogy ebben az órában odakinn se moccanhat semmi, leállt a forgalom, autók, villamosok, nyílt pályán vesztegelnek a vonatok és az utcákról eltűntek az emberek, vagy ha valaki éppen ott tartózkodott, akkor ott kell mozdulatlanul merevednie, abban a pillanatban, mikor fölsivítanak a szirénák, s ahogyan a különálló zajok is összeadódnak, ahogyan egy város zaját bizonyos távolságból összefüggő, állandó zümmögésnek és duruzsolásnak lehet hallani, valahogyan így kell összeadódnia ennek a hallgatásnak is, hogy aztán ott, abban a sötét márványcsarnokban is hallható legyen, elhatolhasson odáig is, hogy elnémult a világ, habár ő már nem hallhatja e csendet se, s milyen lehet, ha valaki csendet se hall? halott; s e ponton mégis fölöttébb zavarossá vált simára dolgozott elképzelésem, mert tudtam, hogy ő nem csupán halott, nem oly közönségesen halott, mint bárki más, akit egyszerűen a földbe tesznek és ott szépen elenyézik, nem, a balzsam őt megtartja és megszenteli, ám másfelől ez az egész bebalzsamozás mégis olyan sötét, nyomasztó és fölfoghatatlan dolognak tetszett, amire jobb lett volna nem gondolni, ugyanakkor hiába igyekeztem gondolataimat elterelni e tiltott területről, ha ez mindenképpen jobban izgatott, mint maga a halála, tehát állandóan erre kellett gondolnom, erre a rejtélyes bebalzsamozásra, ami a legnagyobbak közül is a legnagyobbaknak jár csak, egyiptomi fáraóknak; s mikor nagyapámat, kiről

tán hallgatagsága miatt azt képzeltem, hogy mindent tud, végül is megkérdeztem e bebalzsamozás felől, igyekezvén választ kapni azon kérdésre is, hogy vajon mért éppen ő és a fáraók, milyen kapcsolat lehet az ő nagysága és a fáraók nagysága között? némiképpen rossz lelkiismerettel kérdezve, mert sejthettem, hogy válasza csípős lesz, gúnyoros, mindenről így beszélt, s valóban egy olyan válasszal lettem gazdagabb, mely a műveletet illető morális gondjaimat nemhogy megoldotta volna, hanem fokozta: „ő, az pompás egy találmány! – kiáltotta hirtelen fölnevetve nagyapám, és mint mindig, ha beszélni kezdett, lekapta orráról a szemüvegét – az úgy van kérlekalássan, hogy mindazon belső szerveket, melyek könnyen romlanak, tehát a májat, a tüdőt, a vesét, a szívet, a beleket, a gyomrot, a lépet, az epét, s mi van még? na persze! még az agyvelőt is a koponyából, ha volt benne valami egyáltalán, szépen kiszedik, de előbb kipumpálják az erekből is a vért, feltéve, hogy még nem aludt meg egészen, mert ugye a vér is romlandó dolog, aztán mikor odabenn már semmi lágy rész nem maradt, s úgy hiszem, eltávolítják a szemgolyót is az üregéből! csak a bőr, a hús, a csontok, mondhatnánk, csak a lárva! akkor valamilyen vegyi anyaggal preparálják, természetesen kívül és belül, de hogy milyen anyaggal, azt ne kérdezd, mert nem tudom, s ennek utána már csak az következik, hogy kitömjék, gondosan összevarrják, mint mikor nagyanyád vasárnap töltött csirkét csinál, hát ennyi az egész!” – mintha nem is gondolna arra, vagy ha gondol, nem érdekelné, hogy miért tettem föl én a kérdést, tehát a kérdés tulajdonképpen kire vonatkozik, nem mondott semmi mást, s rövid monológját egyetlen szóval vagy jelzéssel sem enyhítve, egyszerűen elhallgatott, ajkáról eltűnt a mosoly, éppen olyan száraz és tárgyilagos maradt, mint amikor a halál napján valamilyen fekete anyagot kerestem a szekrényekben, hogy másnap az iskolában a faliújságot az alkalomhoz illően legyen mivel földiszítenem, és nem találtam mást, csupán a nagyanyámnak valami régi selyemkombinéját, amit föl is daraboltam erre a célra, lebontottam a csipkét és a vállpántokat, s ezt látván megjegyezte, hogy „az ötlet akkor lenne igazán pompás, ha vinnél mellé kisfiam, még egy bugyit!” – s akárha ezzel a mozdulattal vonulna vissza abba a néma világba, melyben napjait töltötte, szemüvegét visszalökte az orrára, s elfordította rólam imént még érdeklődőnek és vidámnak tetsző világos tekintetét.

Ez azonban nemhogy nem volt józan ésszel elképzelhető, hanem egyenesen valamiféle titkos szentségtörés, s nem csupán az, hogy a hasát fölvégjék és kiveszik a belső szerveit, hanem az is, ahogyan minderről a nagyapám beszélt, a hányaveti elegancia, a gonosz tiszteletlenség! mert ha már a halott test másként nem tartható életben, akkor erről a disznóságról mégis mélyen hallgatni kéne, mintha nem is lenne igaz, hallgatni kell, mintha el se hangzott volna, amint arról is hallgatni kellett, hallgatni magamban is, amit Krisztián mondott, mikor közölték velünk a váratlan megbetegedésről szóló hírt, olyan óvatosan és mélyen hallgatni, mintha még azt is a legnagyobb bűnnek és szégyennek tartanám, hogy e kijelentéseknek véletlenül a fültanúja voltam.

Valóban véletlen volt, a legteltesebben véletlen, s mintha alapos okom lenne rá, megkapaszkodtam ebben a szóban, véletlen, igen, véletlen volt, el lehet felejteni, elfelejteni ezt is, ha ugyanis akkor történetesen nem én vagyok a napos és nem kell kimennem a mosdóba, hogy a szivacsot benedvesítsem, vagy ha néhány perccel előbb, netán néhány perccel később megyek, s miért éppen akkor mentem? de hiszen éppen ez a véletlen benne! akkor nem kellett volna hallanom, mit mondott, akkor elhangzott volna, s nekem nem lenne róla mégsem tudomásom, hiszen mennyi minden hangzik el, amiről szerencsés

módon nem tudok! mivel azonban mégis megtörtént, hallottam, s akárha valamilyen kibúvót akarna keresni, napok óta kényszeresen és tehetetlenül ismételte az agyam a jelenetet, remélve, hogy elfelejthető, mint minden, és mégsem tudtam elfelejteni, nem találtam a kibúvót, sőt! a kötelességeimre figyelmeztetett, megmásíthatatlannak tetszett, tehát mégis olyannak, mintha egyáltalán nem a véletlen műve lett volna, hanem nagyon is sorsszerű bosszú! de most aztán én is bosszút állhatok, ám ugyanakkor csapda is, mert hiába állnék bosszút, ha az is az én leleplezésem lenne, leleplezné, hogy hazudtam és hiába kísérleteztem hónapok óta azzal, hogy semminek ne legyek tanúja, ami vele kapcsolatos, egyszerűen levegőnek tekintsem, vagy még levegőnek se, semminek! és egyszer és mindenkorra tűnjék ki az életemből, mintha megöltem volna.

S nem futó ötlet volt, hogy megölhetem, gondolkodtam rajta, izlelgettem a dolgot, kidolgoztam minden részletét, azt terveztem, hogy apám pisztolyát ellopom, s mert egyszer megtanított rá, hogyan kell megtölteni, kezelni, e gyilkosság technikai részleteit illetően teljesen biztos voltam magamban; íróasztalának fiókjában tartotta a pisztolyát, s havonta egyszer petróleumos ruhával tisztította, hosszú, vékony ujjai feketék lettek a petróleumtól, s így csak kezének fejével tudta kisodorni szemébe hulló haját, mikor magyarázat közben fölneézett néha rám; a hűvös pillantású kék szem, a pisztoly használatának igen egyszerű szabályai, a petróleum átható szaga utat csinált azon a vasárnap délutánon egy józanon is mérlegelhető indulatnak, mintha csak a nyomok eltüntetésének módját kéne kidolgoznom, most azonban ez a hülye véletlen, melyről igyekeztem nem tudomást venni és mégse lehetett elfelejteni, mintha áthúzott volna minden számítást, leleplezte gyilkossági ábrándjaimat; nem, túlságosan gyenge és bátoratlan vagyok ahhoz, hogy a gyilkosa lehessenek, ha még ahhoz sincsen bátorságom, hogy egyszerűen följelentsem, ha már ilyen egyszerűen a hálomba akadt, ám a lehetőség éppen csak fölmerült, s amint fölmerült, azonnal és hevesen el kellett utasítanom, tudva, hogy akkor a magam számára válnék elfogadhatatlanná, ócska kis spiclinek kéne érezni magam.

És még így is spiclinek éreztem magam, habár igazán semmit nem tettem, mondom, még gondolni se nagyon mertem rá, hogy valamit tegyek, olyannyira nem, hogy anyámnak se volt merszem beszámolni a történetekről, holott igazán szerettem volna, de féltem, hogy arra nézvést, miként keveredhetnék ki ebből a kínos helyzetből, valami olyan tanácsot találna adni, amit aztán semmiképpen nem tudnék követni, inkább hallgattam hát, bár megérezte s kérdezte, hogy nincs-e valami bajom, de tagadtam, azt mondtam, hogy nem, semmi, másrészről tartottam attól is, hogy amenyiben beszélnek, akkor a nagyapámat is be kéne mártanom, hiszen e kétféle megnyilvánulás bennem nagyon szorosan összekapcsolódott, mintha az egyik feltételezné a másikat, mert ha nagyapám úgymond nem készíti elő a talajt, akkor talán Krisztián megjegyzése se lett volna annyira feltűnő; ám most már tudván, hogy ők maguk között, ők, a barátok! olyan dolgokról beszélnek, amiről előttem soha, tehát létezik és eddig is létezett a vélekedéseknek egy előlem elzárt szoros köre, s a nagyapám is ebbe a másik körbe tartozik, melybe akaratlanul és véletlenül mégis behatoltam, tudomásom van róla, s ezt nem tudom egyszerűen kitörölni, immár a felforrósodó és kínzó féltékenység miatt sem, akkor semmi más, csupán maga e nemkívánt tudás spiclivé tesz.

Nekik meg egyenesen úgy tűnhetett, mintha megfigyelttem volna őket, mikor vonulnak ki a mosdóba a dolgot megbeszélni, és szándékosan várva az alkalmas pillanatra, nyitottam volna rájuk az ajtót; persze Krisztiánt pillantot-

tam meg először, szétvetett lábakkal állt a kátrányos fal előtt, no és micsoda tartással még vizelés közben is! egyik keze csuklóból lazán kifordítva a csípőjén, a másik kezével pedig nem úgy fogta fütykösét miként a gyerekek, akik tulajdonképpen az anyák pisiltetésben is gyengéd mozdulatát utánozzák és használják egészen a felnőttkor küszöbéig, két ujjal, a tövénél fogva meg, ügyetlenül, s mivel az utolsó cseppeket így nem lehet tisztességesen kirázni, valamennyi mindig jut az ujjakra és a nadrágba is, nem, ő már felnőttesen, felnőttként, hogy úgy mondjam visszakézből fogta, hüvelykujja és a további négy ujj közé kapva, lazán, kisujját némiképpen eltartva a többitől, nehogy a sugár útjába kerüljön, mint mikor szeles időben cigarettázik az ember, mintegy a tenyerébe takarva, amit egyenesen a józan szemérem megnyilvánulásának lehetett volna tartani, ha mindeközben csípőjét nem lökte volna oly élvezetteli szemérmertlenséggel előre, s a terpesz nem lett volna a szükségesnél egy árnyalattal nagyobb, akárha tartásával óhajtáná jelezni, de kinek? önmagának vagy nekünk? hogy még ezt is élvezi; pimasz szemérmertlenséggel vizelt, amiből egyenesen divatot csinált, s nem csak a közvetlen baráti köréhez tartozó fiúk utánozták ebben, hanem mindenki az osztályban, én is, habár az a természetesével tüntető élvezet, amit ő érezhetett, mások számára bizonyára nem volt elérhető; s amint kezemben a kiszáradt, krétaforos szivaccsal megpillantottam őt ebben a jólismert pózban, amit most még elfogulatlanabbá tett azzal, hogy a mellette vizelő Szmoditsnak beszélt, de úgy, hogy azt a közvetlenül a háta mögött várakozó Prém és az ajtófélfának támaszkodva cigarettázó Csuzdi Kálmán is jól hallja, legszívesebben visszaléptem volna a folyosóra, visszakozásomat azonban nem lehetett volna megindokolni semmivel, annál is kevésbé, mert Csuzdi Kálmán azonnal észrevett, beléptem hát, ő pedig, aki tán nem halotta vagy nem akarta hallani az ajtó nyílását, befejezte megkezdett mondatát: „most végre megdöglik ez a dög is!” – mondta abban a pillanatban, mikor az ajtót némi tétoválás után behúztam magam mögött.

Prém, egy tömzsi, feketebőrű fiú, aki mint valami kedélyes udvaronc, mindenhová elkísérte őt, mintha szelíd, mindent értőn és mindent megbocsátón bölcs barna szemével állandóan azt lesné, miben lehetne szolgálatára, s ezért bármily készséges és kedves volt is, velem éppen úgy, mint vele és látszólag mindenkivel, mégis mély és csillapíthatatlan ellenszenvet, undorral határos ellenszenvet éreztem iránta, ami egyáltalán nem csoda, hiszen ő azt látszott minden készség vagy különösebb gátlás nélkül megvalósítani, amihez nekem nem volt elegendő bátorságom, ügyességem, vagy tán játékosságom, azon eldönthetlenségig finomított kapcsolat fűzte őket össze, amelyre én is annyira vágytam, mintha testvérek lennének, ikrek, egy kicsit közömbösebbek is egymás iránt, mert hiszen e kapcsolatot a természet rendezte így s nem volt mit hozzátenniük, de ugyanakkor egy kicsit szerelmesek, a két arc bármilyen távolságra került egymástól, mintha mindig egymásra vonatkozna, éppen mert két olyannyira különböző arc volt, mintha az egyik mindig érezné a másikat, a legteltesebb kölcsönösséggel, de ugyanakkor Prém nyíltan a szolgálja volt, ő volt a kisebb és a kisebb mindig szolgálja a nagyobbnak, most is, teli szájjal, azonnal felröhögött, mintha Krisztián a lehető legjobb tréfáját sütötte volna el, pedig inkább komoran hangzott a mondat, gondterhelten, s azon sem lepődtem volna meg, ha Krisztián e túl gyors röhögésért azonnal fölképzeli, amit néha megtett, tudván hogy a túlbuzgóság furcsa módon nem növeli, hanem ironizálja, csökkenti a hatalmát, büntetni kell; ezt a száját különösen utáltam, a szemek és e száj! kissé dülledten óriásra nyitott, vastagon pillázott sötét szemében a megvesztegetően lágy alázatot, a szája azonban vad volt, nyersen, sö-

téten vörös, alsó ajka kicsit előreugrott, önmagában ugyan nem csúnya, csupán arcának kicsinységéhez viszonyítva eltúlzott és természetellenes, s akárha maga is tudatában lenne szája kivételes nagyságának, s azon szépségnek, mely mégsem volt tőle megtagadható, miközben beszélt, nyelvének hegyével minduntalan végignyalta, élvezte, beszélni pedig egészen különlegesen beszélt, halkán, közelről, partnerének soha nem a szemébe nézve, inkább a füléhez hajolva, már csak azért is, mert szavait nem annyira kimondta, mint inkább kisúgta, kis monológokat sugdosott a fülekbe, s Krisztiánt feltehetőleg nem csak e mindenképpen bolond szövegelések szórakoztatták, hanem azon meglepett tétovaság is, amit Prém a gonoszkodásaival kiváltott; atyaián szeretetteljes figyelemmel kísérte Prémet, aki nem kiismerhető szabályok szerint választotta ki áldozatait, szinte észrevehetetlenül surrant, kódorgott a folyosón vagy a padok között, míg teljesen váratlanul meg nem állt valaki előtt, puha bizalmassággal hajolva füléhez, s rögtön nagyon erős hatást, kíváncsiságot avagy éppen azonnali felháborodást kiváltó mondattöredékkel indítva behízeltgő suttogását, ám mintha ő maga e hatással soha nem törődne, ez Krisztián dolga volt, aki távolról figyelte, ő csak szelíden nézett: „te drága geci! hallottad, hogy a nyilasok megint kitörték a várból? a rádió nemcsak este, hanem még reggel is bemondta! furcsa, nem? a várból!” – és hirtelen elhallgatott, „de milyen várból?” – hangzott erre az önkéntelen kérdés, „hát a lekvárból!” – suttogta ő, és épp oly puhán, észrevétlenül, ahogyan jött, már állt is tovább; Csuzdi Kálmán pedig, ki a szájából lógó szipkás orosz cigaretta füstjéből hunyorogva pillantott rám, s úgy nézett, mint valami idegen, kicsit undorító tárgyat, de azért némi szigorral, készen arra is, hogy minden mozdulatomat ellenőrzése alá vegye, fényes, fehér, kövérkésen puha arcában értelmes, kicsit ravasz kék szemek, fakón szőke pillákkal, keze a zsebében, ő csak cigarettázni jött ide, no és hogy együtt legyenek, cigarettája majd kézről-kézre jár, tudtam hogy mindig megosztják egymás között, e szigorú figyelemmel viszont mintha egyenesen a többieket őrizné, s a védelmező tekintet most különös erővel hangsúlyozta összetartozásukat, akárha rögtön azt is jelentené, hogy amit Krisztián mondott, tulajdonképpen bármelyikük mondhatta volna, teljes az egyetértés, s amikor az ajtó végül is hallhatóan becsukódott, és előbb Szmodits, aztán Prém is felém fordította fejét, Krisztián pedig tartásán mit sem változtatva, egyenesen a szemembe nézett, tudhattam, hogy itt valami történni fog.

A mondat elhangzott, s nem volt semmi kétség, hogy kire vonatkozik, nem lehetett visszavonni, a nevetés megerősítette.

S ha Krisztián nem néz így a szemembe, ha mindeközben nem abban az utánzhatatlanul szemérmetlen pózban áll, akkor bizonyára úgy tettem volna, mint aki semmit nem lát és semmit nem hall, s védve ellene önmagam, a szivacsot szó nélkül benedvesítem a csapnál és egyetlen fölösleges pillantást se vetve rájuk, kimegyek a mosdóból, de tekintetének nyíltsága, kihívó ártatlansága olyan érzelmi erőszaktételnek bizonyult, ami ellen azonnal föl kellett lázadnom, holott ezt egyáltalán nem akartam, az önbecsülés kívánta, az önbecsülés, mely akaratomtól és szándékaimtól teljesen függetlenül látszott működni bennem: „Mit mondtál?” – kérdeztem ugyanis halkán, visszanézve a szemébe, s hogy ilyen nyugodtnak hallom a saját hangomat, engem is annyira meglepett, hogy azonnal kitört a félelem is belőle, mert most már hangosabban s elrekedve folytattam, s ezt is hallanom kellett, a saját hangomon: „Kinek kell megdöglölni?”

Nem válaszolt, s ettől nagyon nagy lett itt a csend, és mintha e csendben

végre valóban fölébe kerekedtem volna, közelebb léptem, szemem biztosan tartotta szemét, akkor viszont valami olyasmi történt, amit igazán előre sejtenem kellett volna, ha a pillanat nem tesz annyira elbizakodottá, teljesen váratlanul Prém arca jelent meg közöttünk, mondhatni, legelbűvölőbb mosolyát csúsztatva közénk, s miközben még mindig Krisztián szemébe néztem, már látnom kellett az ő düledt szemét is, a száját, amint nyelve hegyével élvezkedve végignyálja, és a hangját is hallani, suttogását: „spiclikém, édes, tudod te, hogy mekkora fasza van a lónak? pontosan akkora, mint a Csuzdinak!” – és akkor már Csuzdi Kálmán is ellökte magát az ajtófélfától, az ő hangja azonban erős volt, rekedt: „ebédre megkaphatod a Prém faszát!” – mondta ő, s bár minden íratlan szabály szerint röhögniük kellett volna, hogy valamennyit levegyenek közös fellépésük súlyából, de nem röhögtek.

Inkább még nagyobb, még mélyebb lett a csend, mintha valami olyan közös félelem lógna ki alóla, ami hiábavalóvá tesz minden ügyes közbelépést és semlegesíti a túlerőt, kicsit biztosítva, ám ugyanakkor még kétesebbé téve az én fölényemet, s ebben a csendben szólalt meg végül ő, visszafordulva a falhoz, hogy nadrágját is rendbe tegye: „lehetne talán egy kicsit finomabban!” – mondta, ami őket tán még jobban meglepte, mint engem, s nagyon rosszkedvű lett a csendünk.

En pedig nem tudván mit kezdeni magammal, hirtelen megéreztem a kezemben a szivacsot, ez volt az egyetlen, ami segíthetett, odalépni vele a csaphoz, hogy benedvesítsem, ezt meg kellett tenni, hiszen ezért jöttem ide.

Amikor azonban visszafordultam, mintha mégsem tudtam volna nekik ilyen egyszerűen bebizonyítani, hogy csak ezért és semmi másért, mind a négyen engem néztek, mozdulatlanul.

Innen ki kellett menni, a dolognak valahogyan el kellett dőlnie.

És rettenetesen sok idő telt el, míg a lábam valamiként elvitt az ajtóig, kinyitottam, s még mielőtt becsukhattam volna magam mögött, Szmodits minden meggyőződés nélkül morogta utánam: „majd vigyázz, hogy valaki szét ne verje a pofád!” – de nem haragudhattam rá ezért, s félnem se kellett, mert tudtam, hogy ennek is el kellett hangoznia.

Persze nem állíthatom, hogy amint ott álltunk némán, és viszonylag valóban mozdulatlanul a tornateremben, pontosan erre gondoltam volna és pontosan így, valamiként mégis ezzel foglalkoztam, s gondolataimat hiába terelte el annyi minden, a ravatalozó elképzelése, az egyhelyben való álldogálás kényelmetlenségei, a sűrű rácsokkal fedett nagy ablakok mögött az ég télies kékségében valamiként mégis érezhető tavasz, vagy a halott teste, amint hasát és mellkasát egyetlen vágással fölnyitják, kiveszik belső szerveit, hogy aztán kitömjék, de mivel tömők ki? szalmával mégse lehet! a csupasz szív, a puha tüdő, a lila vese a belek között feküdt egy boncasztalon, amire szintén nem szívesen gondoltam, és mégis örömet okozott, valamilyen sötét kielégülést okozott olyasmire gondolni, amire nem szabadott volna és nem is akartam, a gyász szabályainak megsértése mégis jobban elterelte a figyelmemet arról a félelemtől, amit miattuk éreztem, jobban mint bármi más; a fenyegetés ugyanis megtette a maga hatását, s mikor már éppen arra gondoltam volna, hogy milyen kellemesen elfelejtettem az egészet, hirtelen felvillant valami egészen jelentéktelen részlet, a mosdó zöldre festett fala, a cigaretta füstje, ami visszahozta a rettegést, s ha már retteg és szorong az ember, akkor szeret pontosan körülírható tárgyat találni hozzá, én tehát attól féltem, hogy valahol meglesnek, megvernek, a veréstől féltem, a túlerőtől, a vereségtől, holott megszégyenülésem és vereségem már igazán megtörténtnek lett volna tekinthető; napok óta a vé-

delem lehetőségein gondolkodtam hát, Prém közvetlenül előttem állt a sorban, Csuzdi Kálmán a hátam mögött, kicsit jobbra, de a másik kettő jelenlétét is érzékelttem, kik egymás mellett, leghátul álltak, teljesen be voltam kerítve, most azonban ők se mozdulhattak, s ahhoz képest, hogy mennyire kiszolgáltatottnak éreztem magam, e kötelező mozdulatlanság védelemnek tetszett vagy legalábbis jótékony haladéknak, tekintetem azonban minduntalan kényszeresen visszatért Prém nyakára, mintha attól tartanék, hogy hirtelen hátrafordul, villámgyorsan szájbaver, ez lesz a jel, és akkor a többiek is rám vetik magukat.

Már csak ezért se lehetett elfelejteni azt a pillanatot, mikor megéreztem, hogy valaki néz; a félelem tette emlékezetessé.

Illetve nem is tudom pontosan, miként történt, mert a legrejtélyesebben megfajthetetlen érzetek közé tartozik, ha valaki néz bennünket, valaki rólunk beszél avagy egyszerűen rólunk gondolkodik, s anélkül hogy bármi tudatosan megfogalmazódnék, e figyelem irányába fordulunk, s csak ennek utána tudatosodik, hogy miért is néztünk oda, megéreztük, ám a kérdés így is kérdés marad, mert mit éreztünk meg? mintha érzékeink sokkal finomabban és természetesebben dolgoznának, mint a tudatunk, helyesebben a tudat csupán azon anyagokat és energiákat dolgozhatná magáévá, mindig késve persze, s ezért aztán örökös egyenetlenségeket és bizonytalanságokat okozva, melyeket érzékeink szolgáltatnak neki, s még így is kérdés marad, hogy vajon milyen erő, energia vagy anyag az, mely igazán nagy távolságokat is áthidalva képes jelezni érzékeink számára mások érzékeinek jelenlétét, milyen jellegű jelzések azok, melyeket képesek vagyunk fölfogni és kibocsátani, holott ez tudatos szándékunkban nem áll s látszólag semmi mást nem csinálunk, mint nézzük a másikat, gondolkodunk felőle, avagy valami hányaveti megjegyzést teszünk a leghalkabb hangon, a levegő mégis megtelik valamivel, elveszíti semlegességét, határozott tartalmakat közvetít, ellenségeket, barátságosakat, s anélkül, hogy szükségünk lenne ilyenkor bármiféle tudatos meggondolásra, a legbonyolultabb közlések birtokába juthatunk; és azt sem hiszem, hogy magára akarta volna vonni figyelmemet, mert egy ilyen vagy ehhez hasonló gesztus most többféle okból sem volt elképzelhető, pillantása tehát legalább oly öntudatlan volt, mint az én feléfordulásom, két öntudatlanság nézett farkasszemet, csupaszon, védtelenül és leplezetlen mohósággal, most ugyanis igazán vigyázni kellett minden mozdulatunkra, tanáraink a színpadon, tekintettel a gyász kivételes órájára, maguk se mozdultak s nem hallatták szokásos intéseiket, nem ordították hát, hogy „nem mozog ott hátul!” vagy „ha nem maradsz nyugton fiacskám, úgy kiváglok, hogy a taknyodon csúszol!” – mindezen figyelmeztetéseket a pillantásukkal voltak kénytelenek helyettesíteni, ami természetesen sokkal fenyegetőbbé és súlyosabbá tette a csendet, mintha durván kiáltoztak volna; a szemöldök egyetlen rándulásával, éppen csak észrevehető bölintásokkal jelezték, hogy bizonyos rendetlenkedések, föltűnő mocorgások vagy hallható röhögcsélések nem fognak minden következmény nélkül maradni, meg lesznek jegyezve, bizony; ő pedig igazán azok közé tartozott, ki a legfeltűnőmentesebben él közöttünk, soha, semmivel nem hívta föl magára senki figyelmét, túlságosan bátortalan, megfélemlített és főként szemérmes volt ahhoz, hogy vállalta volna bármilyen kihágás vagy szabálysértés kockázatát, az is elképzelhetetlennek tetszett hát, hogy kacérkodna velem, netán unalmában szórakoztatná magát e kacérkodással, egyszerűen nem értettem a pillantását.

Mert e pillantás, mikor már volt időm egyáltalán gondolkodni felőle, többek között éppen azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy nem valamely gyer-

meteg érzelemből táplálkozott, s erre nézvést elegendő bizonyítéknak látszik, hogy értetlenül kérdő tekintetem hatására nem csúszott védekező avagy önmagát magyarázó mosolyba arca, mozdulatlan maradt, pillája se rebbent, ugyanakkor nem volt benne semmi nehézkesen komolykodó sem, csak éppen komoly; „mit bámul rajtam ez a csaj, ilyen hülyén?” – kérdeztem magamban s bizonyára ezt kérdezte tőle a tekintetem, no és rögtön eszembe jutott azon versike is, melyet oly kedvtelve, a védekezés és elhárítás egyezményes jeleként szoktunk volt mondogatni hasonlóan kétes helyzetekben: „mit bámulsz, mit bámulsz? egyet fingok elájulsz!” – ám erre se válaszolt, semmi változás, pedig észre kellett vennie a vigyort, mely bizton elárulhatta, mire gondolok, csaknem hangosan fölnevettem; mégis nekem kellett észlelnem a változást, önmagamban, többé nem tudtam elfordítani a fejem, elkomolyodtam, mintha az iménti félelem és szorongás, majd a túlzó vigyor locska felszínéről hirtelen alá kéne szállnom egy végtelenül szürke víz lágy tömegébe, ahol semmi más foghatóan ismerős nem maradt, idegen és mégis ismerős elem, mint ez a lehető legteljesebben nyitott pillantás, azon kivételesnek számítható pillantás, mely nem törekszik semmiféle hatásra, s ezzel éri el a legnagyobb hatást, nélkülöz minden megszokottan célszerűt, nem akar semmit elérni, elhárítani vagy közvetíteni, egyszerűen és természetesen arra látszik használni a szemet, amire van, nézésre és látásra, önmaga biológiai eredetére csupaszítva magát, a látvány majdhogy semleges birtoklására, s ez olyan szokatlan volt, és mégis olyannyira hasonlított mindahhoz, amire Krisztiánnal kapcsolatban magam is vágytam, kielégíthetetlenül, mert ő mindig megtalálta a kibúvót, annyira ismerős tehát; és ennek ellenére gyanakodni voltam kénytelen, már csak azért is, mert a természetes birtoklás nyitott pillantását csak egy igen kicsiny árnyalat választja el a pillantásoknak azon fajtájától, mikor is valamely belső történésre figyelve nem vesszük észre, hogy valakit néz a szemünk, s mivel a belső történés tetszik fontosabbnak, a szem lencséje sem dönti el, hogy a külső tárgyon avagy a belső tárgyon rögzítse-e a figyelmet, s így annak, akit figyelni lát-szunk, életlenné ereszkedett arcunkat mutatjuk, önkéntelenül; de nem! ezen az arcon nem volt fölfedezhető ama belső figyelemre utaló bambaság egyetlen vonása sem, arca finoman zárt és megközelíthetetlen maradt, a tekintete azonban, mint egy állaté! és semmi tévedés, rám nézett, senki másra, engem látott, figyelme csak rám vonatkozott.

Fejek és vállak között láttam őt, s mert a legkisebbek közé tartozott, az első sorban állt, én pedig alig valamivel nagyobb, a harmadikban, és a távolság is meglehetősen nagy volt közöttünk, a tornateremben ugyanis külön álltak a lányok és külön a fiúk, tekintetének tehát nem csupán azt a széles senkiföldjét kellett áthidalnia, mely az iskolai szabályok szerint elválasztotta egymástól a két nemet, s ahol más alkalmakkor bántóan hangos dobpergés kíséretében, ünnepélyes lassúsággal behozták az úttörőcsapat felpántlikázott zászlaját, hanem valamelyest hátra is kellett fordítania a fejét, és mégis nagyon közel volt, itt volt előttem, nem tudom mennyi idő telt el, míg minden gyanakvásom eloszlott, itt volt bennem a barna bőr télies sápadtságából elővilágító szem fehérje, a csaknem betegesen sötét árnyak karéja a szem körül, ahol is oly erősen tűnnek át az erek, hogy barnája kékbe látszik hajlani, a hosszú, vékony orrocska alatt az igen kicsiny száj, a felsőajak szemtelenül feltüremkedő púpjai, s a homlok, melyet később külön is, különös hévvel megszerettem, nyáron egyenletesen tiszta barnaságát, télen foltjait, amint a csontok sápadt körvonalként ütköznek ki belőle és ettől még árnyasabb térnek tetszik a halánték puha kagylója és még sötétebbnek fehér csatokkal hátrafogott haja; haja vad volt, sűrűn növő

és erős, ugyanily dús a szemöldök, mely szépen ívelődött a szemek fölé, de oly különbözön a kettő, majdhogy nevetségesen; ilyen volt hát e lány, helyesebben én akkor ilyennek láttam, ezt láttam belőle, no és még a nyakát is, amint fehér blúzának nyitott gallérjából kinyúlva csaknem fiús erővel megkeményedik az óvatos, lehajtottfejú félrefordulásban; a testét csak jóval később kezdtem figyelni, most tekintete volt a fontos, vagy tán e tekintet közvetlen környezete, az arc, de gyorsan elveszett ez is, hogy valamilyen ájuláshoz hasonlítható ködösen meleg érzés maradjon a helyén, egy érzés, egy állapot, a bizonyosság, hogy most ő is ugyanazt érzi, az állapot végletes azonosságának érzete, mely nem fogalmazódik meg ugyan, nincsen gondolat, nincsen test, pillantás sincsen, ezek körvonallá foszlanak, s ami helyette van, arról már nem lehet beszélni.

Szeme benne volt a szememben, arcom az arcába nyomult, nyakam pedig pontosan érezte a veszélyt, hátrafordulásának, hozzámfordulásának kockázatát, a nyakát, s mintha a pillák, a szemhéj csukódása, nyitódása se akadályozhatta volna közössé vált figyelmünk folyamatosságát, mintha egyetlen egyszer se hunytuk volna le a szemünk, s ettől aztán megszűnt e pillantás ideje is.

Farkasszemet nézünk, gondoltam, s ma, emlékeimben kotorászva, a lehető legmulatságosabb ötletnek érzem ezt, hiszen a szemek és arcok társalkodásához képest minden belső beszéd nevetséges önvédelem, hazugság, vagy jobb esetben tévedés, mert természetesen nem farkasszemet néztünk.

És ne csodálkozzunk mégse, ha egy erős érzelem azonnal önmaga megfogalmazását kívánja, hiszen az a beidegződésekkel munkálkodó üzem, amit személységnek szoktunk nevezni, azon állapotaiban kényszerül a legerősebben védeni magát, s minden magyarázat védelem, mikor odaadásában éppen a beidegződéseit veszti el.

Mert igazán nem volt érthető.

Nem értettem, mi történik, mi történt és mi fog történni velem, s ami történt és történik, ez az erős, visszafoghatatlan, de végeredményben teljesen megalapozatlan boldogság, a kényelem, amivel egymás érzelmeiben e pillantás által elterültünk, hová vezethet minket? s ismét félni kezdtem, most már tőle is, vagy éppen attól, hogy Prém most fordul majd villámgyorsan hátra, mikor nála már biztonságra találtam, s ha az ő szeme előtt vágna szájon, akkor vissza kéne ütnöm, amit a további bonyodalmak miatt mindenképpen jó lett volna elkerülni; és nem értettem azt sem, hogy miért éppen most és miért éppen itt, ha erre, vagy valami hasonlóra, igazán adódhatott volna másutt és máskor is elegendő alkalom; hiszen egyáltalán nem valamilyen megmagyarázhatatlan csoda hozta ilyen közelségbe az arcát, megtévesztő túlzás lenne azt állítani, hogy az érzelmek ereje szüntette volna meg a valóságos távolságot közöttünk, nem, nagyon is jól ismertem őt ahhoz, hogy ilyen távolságban, fejektől és vállaktól tartan is közel lehessen, nem most láttam először, bár e pillanatban valóban egy olyan idegennek tetszett, akit valami nagy tömegből elveszettségünkben választunk ki magunknak, mert megnevezhetetlen módon mégis közelinek, barátinak, ismerősnek tűnik, mintha valahol láttuk volna már, beszélünk volna már vele; ismertem hát arcát, testét, mozdulatait, jól ismertem, csak eddig nem vettem észre, hogy ismerem s ezen ismeret valamilyen szempontból fontos lehet nekem, magam sem tudom miért nem vettem észre; igazán észre kellett volna vennem, hét éve jártunk ugyanazon iskola párhuzamos osztályába, ám az érzékek szenvtelenül és minden érzelmi színezettől mentesen rögzítették az arc tulajdonságait, s így ha jól meggondolom, szeméremtől halk lényének egyetlen hangosabb szenvedélye se lehetett ismeretlen előttem, hiszen ennyi idő alatt s

ilyen közelségben, nagyon sok szálon és meglehetősen bensőséges módon kellett érintkeznünk egymással, és érintkeztünk is, semmi kétség, mert mindkét lánynak, Szán Hélinek és Prihoda Majának, kikhez engem a legsajátosabb és rám igencsak jellemző viszony fűzött, kétes, többértelmű, igazán forró viszony, amit azonban se szerelemnek, mert annál kevesebb, se barátságnak, mert annál több, nem nevezhetünk, egyként a legbensőbb barátnője volt, amolyan udvarhölgy, csendes árnyék szépségükön, közvetítő a két nagy vetélytárs között, rosszabb óráikban pedig komorna, cseléd, amit azonban valamilyen született igazságérzet és bölcsesség méltóságával soha nem látszott zokon venni, s éppen olyan semleges maradt szolgaként, mint mikor túlzott buzgalommal egyenrangú társként látszottak szeretni.

S azon a nyári délutánon, mikor az erdei ösvényről lépett az útra és piros szandáljának talpa még két lépésnyit csikordult, aztán csak körülpillantásának csendje a fülledten vibráló némaságban, mielőtt még a szemembe nézne, én pedig mint minden délutánon, most is ott álltam helyemen a kerítésnél, a bokrok között, nem tudom mit remélve, és rettegetve, de nem tudom mitől, mintha mégis valami történni látszana, mintha valaminek most, éppen most kéne bekövetkeznie, de nem tudom minek, mert képzelgéseim, mikor valóságosan megjelent, legyenek bármily ártatlanok, soha nem voltak megvalósíthatók; zsíroskenyerem utolsó falatját éppen csak lenyeltem, egyik kezemmel belekapaszkodtam a kerítésbe, a másik kezem egy félbehagyott mozdulattal a combomon, a tenyeremre kenődött zsírt kellett volna szétmázolni a bőrön, mikor egymást kereső tekintetünk összecúszott s aztán nem tudott elválni, olyan hosszan, rezzenéstelenül és megszakíthatatlanul néztük egymást, miként ott, a tornateremben, ahol azonban anélkül, hogy tudomást vehettünk volna róla, mindketten védve voltunk, védett a távolság és védett a tömeg, most azonban védtelenül, immár elmélyült szenvedélyünknek kiszolgáltatottan, esendően; ám ugyanolyan megmagyarázhatatlanul véletlenszerű volt a helyzetünk, mint akkor, a pillantásnak, az arcnak és a mozdulatnak ilyen közelségében lenni bármikor lehetőségünk lett volna máskor is, s azóta mégse, soha, holott állandóan néztük egymást, kerestük az alkalmat, hogy nézhessük egymást távolról és közelről, ám óvatosan, lopva, titkon, mert amint megadatott az alkalom, mintha szánt szándékkal tennék tönkre, kimenekültünk belőle, elfordulva, félrenézve, hogy majd gyorsan vissza lehessen pillantani, megbizonyosodni, hogy a másik még ugyanazt a vágyat és kint érzi-e; ő egyszer el is szaladt előlem, futtában visszaneézett, megbotlott és elvágódott, de gyorsan fölpattant és rohant tovább, menekülése oly fürgévé és ügyessé tette, hogy még röhögni se tudtam kedvemre rajta; most azonban megint itt kísértett a délelőtt, bár azóta nagyon sok minden megváltozott, már csak azért is, mert a kettőnk között alakuló viszony, anélkül, hogy beszéltünk volna róla bárkinek, természetesen nem maradt titokban, úgymond kitudódott, s néhány hét elteltével már mindenki arról beszélt, hogy a Süli Livi és a Simon szerelmesek.

És nem kellett sok hozzá, hogy kitudódjék, már akkor, ott, a tornateremben lelepleződöttünk, miután Livia finoman elfordult tőlem, még itt volt a tekintete, láttam, de már nem engem nézett, ő vetett hát véget annak a pillanatnak, melyről azt se tudhatni pontosan, mikor volt kezdete; először tekintetét csúsztatta félre, mintha tévedés lett volna az egész, és nem is engem, hanem inkább a Prémet akarta volna nézni, s a visszavonás módjában, mi tagadás, volt némi kacérság, aztán komolyan és megfontoltan elfordította fejét is, ám minden finomsága ellenére oly árulkodón, oly hatásvadászón! most nyugodtan és kötelességtudón állni ott, teljességgel megfelelni a néma szertartás követelmé-

nyeinek, mintha nem is történt volna semmi, véletlen lett volna csak, netán tévedés, miközben az elfordulással még jobban megerősítette iménti pillantásának hatását! de mit tehettem, elfordultam én is, s bizonyos értelemben nagyon szégyelltem magam kiszolgáltatottságom miatt, mert úgy éreztem, hogy mégis vissza kéne nézmem, mintha elvettek volna valami fontosat, amiről ezidáig nem is tudhattam, hogy fontos lehet, de mintha nem is az lenne fontos, amit kaptam, hanem az, hogy el lehet venni tőlem ezt, s minden tekintete nélkül eltöltött pillanat most már elfecsérelt, üres és elviselhetetlen idő lenne, idő, amelyben nem vagyok, egyszerűen velem maradt a szeme, főleg a szeme, de a szája és homloka is, látnom kell, ami velem maradt, és képzelgés, álmodozás mégsem tudja helyettesíteni; a látvány nélkül mintha minden valami kellemetlenül nyomasztó, bizonytalan homályba távolodna, és nem, mégse néztem oda, ez igazán nagy erőfeszítembe került, belezsibbadt lassan az arcom, a nyakam, a vállam és a karom, nem akartam visszanézni, s a dolgok nemakarása mindig kemény és reménytelen erőpróbának bizonyul, addig feszíteni a húrokat, ameddig természetesen nem lehet; minél tovább álltam így, magamra hagyva, egyre jobban és egyre kínosabban éreznem kellett, hogy ehhez fogható furcsa érzés alig van, mintha testünk felduzzadva magába fogadta volna a másikat, bőrünk felülete már nemcsak bennünket takarna s az agyunk már egy másik aggyal is gondolkodik, és minél kínosabb lett e feloldást, netán beteljesülést kívánó állapot, annál inkább erősödött sértettségem, dühöm, hiszen mindazonáltal teljesen világos és egyértelmű lett a valóságos helyzet is, maga a reális erőviszony, melyben minden pillanat esélyét pontosan mérlegelve oly nehezen viseljük el, ha nem mi vagyunk fölényben, s bizony ő volt, ki figyelmeztet kihívta és aztán mégis elhagyott, tehát nem szabad, semmiféleképpen nem szabadna visszanéznem, mert akkor kiderülhetne, hogy ő az erősebb, győzött, valaki megint erősebb nálam, megint valaki, aki rajtam uralkodik, akinek alávetettje vagyok, és éppen egy ilyen szolga, egy ilyen ronda lány, egy lány, egy ilyen cseléd, s e dühödten ismételtetett megállapítás nem nélkülözött minden igazságot, ő ugyanis éppen olyan szerepet látszott játszani Hédi és Maja körül, amilyen szerep Krisztián és Csuzdi Kálmán mellett az előttem álló Prémnek jutott, az érzelmek pedig szépen összezsúsztak, következésképpen megfogadtam ott, hogy ha egész életében mást se csinál, kizárólag engem bámul, akkor se fogok soha többé ránézni, ezt soha többé ne tehesse velem, kéküljön bele, csak nyugodtan csodáljon, legyen valaki, aki engem, csak engem kísér a tekintetével, én pedig tegyek úgy, mintha ez nekem semmit nem jelentene; mikor azonban végül mégse tehettem mást, visszanéztem, mert süttött az arca, semmit nem érezhettem jobban, mint e tekintetet, néz, megint néz, mit néz? s ha ő néz, akkor egy idő után én is engedhetek, egy pillanatra megengedhetem, hogy aztán még jobban nézzen, még kínosabban érezze a hiányomat, érezze annak súlyát, ha én veszem el tőle a tekintetem; de nem ő volt, ő egyáltalán nem is nézett engem, megint megcsalt egy érzet, hanem a Hédi, aki néhány sorral hátrébb állt, s így bizonyára jóideje alkalmat volt egyszerre mindkettőnket megfigyelni, semmi kétség, mindent láthatott, mert kedvesen, megengedően és lágyan, ugyanakkor némi kegyetlenségtől se mentesen, elfintorodott.

Az utolsó óra elmaradt, délben hazamehettünk.

S amíg ismét felsorakoztunk, hallani lehetett a templom harangját, előbb csak négyet ütött, odakinn kéken ragyogott a csend, aztán mélyen kondult a nagyharang, megcsendült a kicsi, döndültek, zúgtak, mintha nem történt volna semmi, egyszerűen dél volt, mintha ez a nap se lehetne másmilyen.

Senkivel nem volt kedvem hazamenni, el akartam kerülni, hogy bárkivel szót kelljen váltanom, a lépcsőházban kiléptem hát a sorból, s miközben a többiek kiabálva és immár fegyelmehetetlenül ledübörögtek a lépcsőn, hogy megszorult nyájként préselődjenek át a szűk kapun, ki a szabadba, ahol mindig úgy érezte az ember, mintha először jutna levegőhöz, akárha életében először vehetne lélegzetet, s ilyenkor már tanáraink hisztérikus üvöltözése se jelentett sokat, én fölmentem a második emeletre, s ezért gondolhatta Krisztián, hogy őt megyek följelenteni, a tanáriba; de onnan egy óvatlan pillanatban, vigyázva, ne vehessen észre senki, még tovább; a második emeleti forduló után keskenyebb volt a lépcső, poros, azóta is gyakran látom álmomban magam, amint ezen a poros, érintetlen lépcsőn megyek fölfelé, bizonyára ritkán takarították, én vagyok az egyetlen, aki ezen a lépcsőn megy, s álmomban ennek mindig különös jelentése van, valami olyasmit teszek, amit nem szabadna, ezt a lépcsőt nem szabadna, mert minden lépéstől puhán és vastagon magasra emelkedik a por, hogy aztán ugyanoly lustán elüljön; ha visszanézek, nem marad nyomom, hiába fülelek, semmi nem mozdul, csend van, mégis szabad, senki nem vette észre, pedig tudom, hogy bárki megláthatja szabálytalanságomat, és hiába meresztem a szemem, hiába tudom, nem láthatja senki, ha egyszer úgy érzem, mintha valaki mégis figyelne, s ez a valaki talán nem más, mint én magam, kis titkaimat mégse tudom magam elől elrejtetni, szorongva érem el a padlás ajtaját, természetesen zárva van, fekete vasajtó, melyet valóban mindig zárva találtam, bár mindig kipróbáltam, nem hagyták-e nyitva véletlenül.

Az utolsó lehetőség volt e hely, menedék, melyet legbensőbb ösztönösségére hagyatkozva keres föl az ember, volt ilyen helyem a kertünkben is, hasonlóképpen homályos, ott azonban lombos gesztenyefák és a magasra nyúlt bokrokra felkúszó lonc fogta el a fényt és tette láthatatlanná, érdekes volt megfigyelni küzdelmüket, ahogyan a bokrok mindig újabb hajtásokat növesztettek fölfelé, a lonc pedig mintha erre várna, utána futott, s mire ősz lett, benőtte az új hajtásokat; itt az ötletszerűen egymásra tornyozott régi padok, szekrények, székek, táblák, korhadtt dobogók, irattárolók, ott magányos óráim érzelmei, no és azok a Kálmánnal üzött egykori játékok hagytak fülledt lenyomatot, amit bűnnek hittem, itt az idegenül ismerős bútorok semleges csendje; meghajolva, oldalazva, élek és kiszögellések között csusszanva át, s ha reccsent, zöttyent, megindulni látszott a bútorhalom, megmeredve, védekezően fejemre csúsztatva kezem, közelítettem meg magát a szentélyt, s ez nem volt más, mint egy felállított és ülőpárnájával a fal felé fordított régi bőrkanapé, csak éppen annyi hely maradt, hogy becsússzak mögé, hagytam magam ülése párnájától a falhoz szorítani, rátapadtam és rámtapadt, teljesen sötét, a bőr mindig hűvös, míg testem melegét teljesen át nem adtam neki.

Lehunytam a szemem, s arra gondoltam, hogy meg kell ölnöm magam. Semmi más. Nem volt rossz erre gondolni, ellenkezőleg, kifejezetten kellemes. Hazamegyek, fölfeszítem apám íróasztalának fiókját, kimegyek a kertbe, a helyemre, és megteszem.

Láttam a mozdulatot, láttam, amint megteszem. A számba vettem a revolver csövét, úgy sütöttem el.

S annak elképzelése, hogy utána nekem már semmi nem következik, keményen és mégis valami jótékony fénnel világította be mindazt, ami bekövetkezett.

Hogy lássam.

Mintha most először látnám egyszerűen és minden ellágyulástól mentesen, milyen az életem.

Mindazt, ami annyira fáj, a mellemben fájt, a nyakamban fájt, néha annyira fájt a fejtetőmön, akárha kerek sapkát húztak volna rá fájdalomból, az egész testem borzongott bele, s az önsajnálát élvezetének ehhez nem volt sok köze, mintha minden fájdalom, amit a testében érzett az ember, és mégis függetlennek a test részeitől, mert vándorolni képes, mindig erősebb lenne az előző fájdalomnál, s így visszatekintve az előző mindig magakellettő szórakozásnak tűnik csupán, olyannyira erős, hogy nem bírom tovább, folyamatosan és állandóan ordítani szeretnék, ám nem merek és ezért sem bírom tovább.

A gondolat, hogy én egyáltalán nem vagyok normális, s bár más formában, de legalább olyan beteg, mint a kishúgom, sőt, talán ő az egyetlen, akivel betegségünkben valamely megnyugtató közösséget tudunk találni, eddig sem volt ismeretlen előttem, ám azon felismerés, hogy azonosulási és hasonlítási kísérleteim kinjának egyszer s mindenkorra véget vethetek, hiszen úgyis teljesen hiábavaló, senkire nem tudok annyira hasonlítani, hogy azonos lehessen velem, a különbségben pedig minden erőfeszitésem ellenére én maradok mindig ott, egyedül, s ez a különbség vagy nem tudom, mi, senkinek nem kell, nekem sem, ám hiába is gyűlölöm érte magam, mert minden kitörési és csábítási kísérletem, mikor is olyannyira szeretnék azonosulni s ugyanakkor be akarnám csábítani a másikat abba a térbe, ami csak az enyém, erre a különbségre hívja föl a figyelmet, a betegségre, arra, amit meg kéne ölni, a csábítással azt árlom el, amiről jobb lenne hallgatni, helyesebben hallgatni kell, s hogy ez a magamban tátongó áthidalhatatlan űr, a testem megölésével megszüntethető, akkor fordult meg először a fejemben, ott.

Többé nem nézett rám.

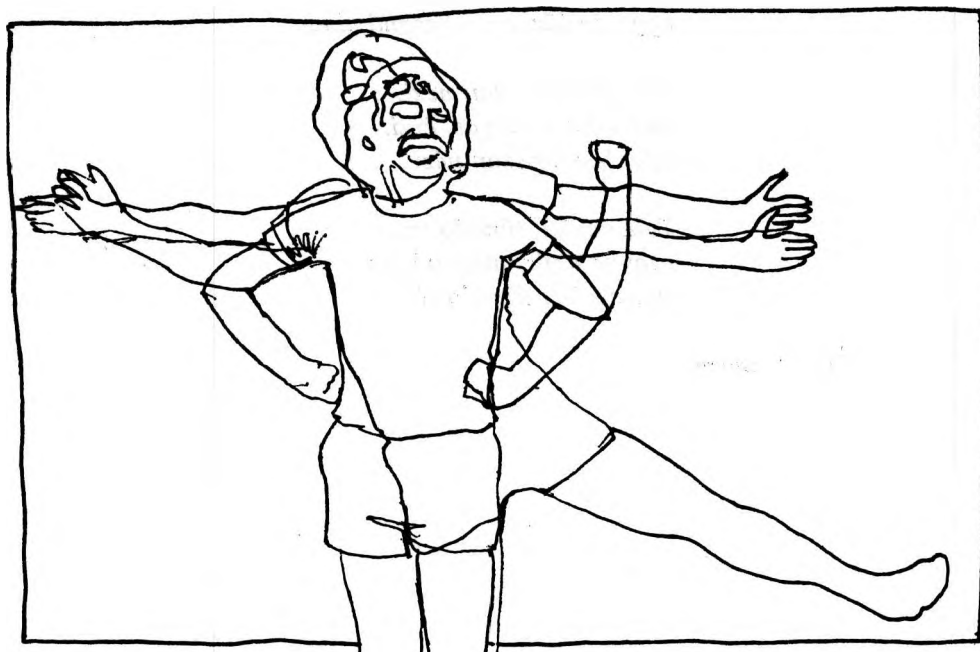
És mintha semmi más nem lenne, mint ez a pillantás, ami megmenthetne még.

Ha állandósítani lehetne, ha nem múlna el nélküle idő, mert mintha e pillantás, a kitárulkozás kizárólagossága, ahogyan néz, s ahogyan én nézem őt, nem csupán magyarázatot adhatna mindazon zűrzavarra, beteljesíthetetlen vágyra, elkövetett, ám nem megbánható bűnre, folyamatosan gyakorolt hazugságra, hiszen állandóan és folyamatosan hazudoznom kellett ahhoz, hogy megvédhessem magam, kicsinyesen és nevetségesen, s ugyanakkor rettegni a leleplezéstől, szenvedtem és a szabadulásra mégse találhattam semmiféle utat; mert nem volt elég, hogy állandóan hazudtam, nem volt elég, hogy meg kellett tagadnom magamtól mindazt, ami örömet okozhatott volna, semmi nem volt elég; amit szerettem volna, abból semmi nem volt beteljesíthető, úgy kellett élnem hát, mintha egy idegen lényt hordoznék szörnyű súlyként, s alatta elrejtene azt, aki valójában vagyok, és végtelen kétségbeesettségemben megpróbáltam ugyan valamit elmondani ebből anyámnak, ám végül is oly sok volt, ami fölhalmozódott, hogy nem lehetett elmondani, oly sok lett, hogy nem volt mit elmondani, másrésről velem se lehettem teljesen bizalmas, mert neki is számos kifogása volt ellenem, s e kifogások mindegyike kapcsolatban állt azon titkaimmal, melyeket a világ előtt már csak kíméletből is el kellett rejtennem, s a kímélet annál is inkább helyénvalónak tetszett, mivel ő mintha egyenesen arra vágyta, hogy minden bosszankodása, kifogása, sötét dühe és olykor undora ellenére valamilyen beteljesíthetetlen tökélyt láthasson bennem, és ezért aztán még szigorúbb és néhanapján még kegyetlenebb volt velem, mint bárki más, amit csupán az enyhített és tett elfogadhatóvá, hogy éppen úgy, miként a kishúgommal, velem is volt egy olyan közös nyelvünk, amivel minden értelmetlennek tetsző szót meg lehetett kerülni, az érintés nyelve volt ez, olykor valóban maga a nyelv, a bőr melegségének nyelve, a test súlyának nyelve, s ha magam-

mal kapcsolatban betegségről beszéltem, akkor talán azt a feltételezést is megkockáztathatom, hogy az ő betegsége áramlott át valamilyen rejtélyes módon belém, a kishúgom betegsége, e két nagyon távoli és bennem mégis összetartozni látszó betegség, mely talán nem volt más, mint közvetlen környezetem teljes lelki bizonytalanságának és kiegyensúlyozatlanságának következménye, testi megnyilvánulása annak, hogy itt mindenki beteg volt, habár ez engem nagyon sokáig egyáltalán nem zavart, úgy fogadtam el, mint életem egyetlen lehetséges feltételét, sőt, anyám betegségét kifejezetten szépnek találtam és szerettem, a betegség nagyszerűségének érzetével fertőzött meg hát, miközben kezét fogva, vagy meztelen karjára csúsztatva kezem, az ágya mellett ültem a földön, fejem az ölére hajtva vagy csupán az ágya szélén pihentetve, és belélegezve azon lázas melegségtől, izzadáستól és gyógyszerektől átjárt szagot, ami a testéből, a hálóing selyméből és a ropogásra keményített ágyneműből áradt, hiába is szellőztették gyakran a szobát, hallgatva lélegzetét, hagyva őt álom és ébrenlét között lebegni, míg az én lélegzetem is át nem veszi e különös, puhán libegő ritmust, mely gyors emelkedésekből és lassú süllyedésekből állt, s a szagot is megszoktam már annyira, hogy nem undorított; néha megszólalt ilyenkor, halkan, kicsit kinyitva, majd ismét lehunyva szemét, „szép vagy” – mondta, s engem éppen úgy elképesztett mindig e jelenség, mint ahogy őt is a legkellemesebb formában érinthette a jelenlétem, a fehér párnákba besüppedt fehér arc, a rendezetten szétterülő, sűrű, sötétvörös haj, melyből a halánték fölött ősz szálak csillantak elő, a simán domborodó homlok, a finom orr, de főleg a súlyos szemhéj, s azóta is, szinte az első, amit egy arcon meg kell figyelnem, a szemhéj, amint hosszú pilláit kábaságtól lustán fölemeli, hogy egyetlen pillanat tört idejére előtűnjenek a kristályosan zöld, nagy szemek, oly tisztán, értelmesen és erősen nézve rám, akárha egész betegsége tévedés, látszat, játék lenne csupán, ám amikor a pillák ismét lecsukódnak, s újra a szemhéj kéken erezett, kicsit barnára sötétült húsa fedi a szemgolyót, valamitől, s nem tudom mitől, megint beteg lesz, de pillantása mégis ott maradt beteg arcán, száján pedig kis mosoly, ami nekem szólt, egészen halvány mosoly, „mesélj!” – mondta – „mesélj, mi történt velünk?” – szokta volt kérdezni ilyenkor, s ha nem válaszoltam, mert nem tudtam vagy nem akartam válaszolni, akkor ő maga folytatta, „elmeséljem, hogy mi járt éppen a fejemben? kishúgod rendesen evett? legalábbis nagyanyád nem orditozott annyira! nem szeretném, ha sokáig itt maradnál ma, nagyon gyenge vagyok és talán ezért is jutott eszembe az a mező, nem aludtam, csak egy nagy, széles, egészen hatalmas mezőn voltam, nagyon szép volt, s azon gondolkodtam éppen, honnan ismerem én ezt a mezőt, határozottan emlékeztem rá, hogy ismerem, s akkor jöttél” – elhallgatott, kis lélegzetet véve, s figyeltem amint a mellén megemelkedik a takaró, emelkedik, süllyed, – „különben bizonyára nem jutott volna soha eszembe, mert ha él az ember, akkor az új képek mindig betöltik a régi képek helyét, most viszont nagyon úgy érzem, mintha velem nem is történt volna semmi, soha, pedig igazán nagyon sok minden történt, hiszen sok mindent el is meséltem már neked, tudod, és mintha mégse velem, ezek csak képek, én is benne vagyok a képekben, és mégis valahogy fontosabb, vagy inkább rám hasonlít, vagy inkább én vagyok, ahogyan itt fekszem és a kép nem változik, hanem ugyanúgy fekszem és ha kinézek az ablakon, akkor ugyanazt látom, hol kivilágosodik, hol besötétedik, mindig ugyanaz a kép és közben nyugodtan a régi képeimben mászkálhatok, mert nincsen új, ami a régít megzavarná”, – felsóhajtott és a mélyről emelkedő levegő megakasztotta a szavak egyenletes ritmusát – „persze nem is tudom, mért mesélem ezt neked, értened kell és mégis van valami kis lelkiismeretfur-

dalás, hogy ilyesmiket mesélek egy gyereknek, filozofálgatok, ami szintén nevetséges lenne, bár tényleg azt hiszem, hogy nincsen ebben semmi szomorú vagy tragikus vagy súlyos, amit ne tudhatnál, egyszerűen így természetes, és én soha nem tagadtam meg magamtól semmit, amiről úgy éreztem, hogy természetes és meg kell tennem” – felnevetett, és egy pillanatra kinyílt a szeme, megfogta a kezem, mintha felszólítana, hogy csak nyugodtan, egészen nyugodtan tegyek meg én is mindent, amit természetesnek érzek magamban – „most maradjunk így, csendben, elfáradtam és főleg nem tudok megszabadulni attól a képtől, amit el akartam volna mesélni neked, de látod, nem tudtam elmesélni, mert az ember majdnem semmit nem tud rendesen elmesélni, mint ahogyan te is nagyon keveset mesélsz nekem, pedig mindig kérlek, mesélj valamit, mondd, mi történik, és ezért én nagyon jól megértem, ha úgy érzed, hogy mesélnél te, szívesen, de mégis hallgatnod kell, sőt, azt is tudom, hogy miről hallgatsz, mert az egyetlen amiben bízhatunk, hogy teljesen egyforma dolgok történnek velünk, semmi különbség, mindig ugyanazoknak a dolgoknak kell megtörténniük és így minden érzés is ugyanolyan, csupán a képek különbözők, pontosan értjük egymást akkor is, ha nem mesélünk. Így van ez. Most hallgassunk egy kicsit, jó? Aztán menj el. Jó?”

(Befejező része következő számunkban)

Tollrajz

*Tehenekkel tűnődő tó,
ragyog a víz, mint a kőso,
tehenekkel tűnődő tó.*

*A tó fölött hatalmas kék ég,
hol hajat kereng az éhség,
a tó fölött hatalmas kék ég.*

*Bucskáznak a kacsák, ludak,
égnek meresztik farukat,
bucskáznak a kacsák, ludak.*

*Egy vén tűzfa zöld csöndjében
ebédel a gulyás éppen,
egy vén tűzfa zöld csöndjében.*

*Felesége hosszan nézi,
tudja ezt a gulyás, érzi,
felesége hosszan nézi.*

*Tehenekkel tűnődő tó,
ragyog a víz, mint a kőso,
tehenekkel tűnődő tó.*

Szé|t|dűlés

milyen könnyen ki lehet oldódni
 a jószág karmai közül
 s mily torokszaggató kortyokkal
 locsog szánkba a zuhanás mámora
 pedig hogy szerettük a manikűrözött
 markológép gyengéd brutalitását
 akkor is ha oldalunkba vájt
 és véraláfutásos pimaszsággal
 figyelmeztetett
 kapcsolatunkra
 de már a gyors számvetés
 (a kocka pörgése leállt)
 az elejtés könnyűsége/könnyedsége
 mintha egy tízemeletes toronyház
 tetejére lebegnél föl a gravitáció
 megcsúfolásaként
 nincs kapkodó búcsúzás
 oly hirtelen vált át egyik állapot a másikra
 a hihetlent el kell hinni
 akár szétloccsant aggyal is
 mert
 meg
 tört
 én
 t

AZ IRODALOM ÉS AZ IDŐ

Balassa Péternek

Az 1870-es évek legelején egy új írógeneráció lépett föl Magyarországon, s mindjárt jelentős művekkel, mutálás, torokköszörülés nélkül: „a fiúk nemzedéke”. Arany László, Toldy István, Asbóth János. Életművük tulajdonképpen nem is más, nem is több, mint azoknak a hiteknek, erkölcsi parancsolatoknak, megmaradási programoknak, emancipációs szándékoknak a szemügyre vétele, amelyeket atyáik képviseltek a kiegyezés előtti nehéz években. Az Arany Jánosok, Kemény Zsigmondok, Madáchok, Eötvösök: római arcél valamennyi, történelmünk legetikusabb nemzedéke. S a fiúk látletele mégis kiábrándult, fájón meghasonlott. A kritikus Idő szólalt meg általuk. S ezt ők maguk is képtelenek voltak elviselni – „egykönyvű” író maradt mindegyikük.

A száz évvel később indulóknak másféle apa-képzettel kellett megküzdenniük. A hallgató apakéval. Ez persze csak kép: a hallgató történelmet próbálja megjele-níteni. Az amnéziát és az ájultatos révületet, amelyet eszmék és események boszorkánytánca keltett a történelemtől megtiport korosztályokban, az apakéban és a nagyapakéban. A történelmi idők nem segítették őket egyéniségük legjava értékeinek kibontásához. Kivéve a kivételeket, zárkóztak lettek, figyelmetlenek az utánuk következők iránt, kis kertjeikben ápolgatták hervatag egzisztenciájukat.

„Új generáció”, „fiatal írók”, „más nemzedék” – megannyi pontatlanság. Úgy látszik – most már véglegesen – szóval jelöletlen az a *rajzás*, melynek első mozdulatai (Simonffy és Nádas első kötete) immár másfél évtizedesek. Azóta ez a raj (most csak a prózáirókat nézve) „kapott” bemutató antológiákat (*Naponta más*, 1969., *Ahol a sziget kezdődik*, 1971., *Eső a szillák levelén*, 1975.), „bemutathatta” önmagát egy nagyarányú névsorolvasással (*Add tovább, 55 mai költő és író*, 1976.) „megajándékozott” folyóirattal (*Mozgó Világ*, 1975. dec.), „foglalkoztak” vele és foglalkozhatott önmagával tanácskozáson, szemben ülve egy illusztris pódiummal (Lillafüred, Hatvan, Balatonberény, Siklós, Lakitelek, Szentendre), vitákat is „kiváltott” (az elsőt még 1972-ben a Valóságban), tanulmányok sora „mérte fel”, az Akadémia kötetet „szentelt” nekik (*Fiatal magyar prózáirók. Kortársaink* 1980.), „elismerték” néhányukat József Attila-díjjal (Simonffy, Czakó, Ördög stb.). S még az évtized kezdetén szervezetbe is „tömörülhettek” (FIJAK) – az ugyan soha ki nem derült, hogy érdekvédelmi, szakmai, hivatalos-baráti, politikai-konzultációs vagy milyen célzatú ez a Kör. Mindenesetre sokan komoly győzelemként értékelték, hogy több, mint egy évtized múltán sikerült az intézmény címéből „levétetni” két betűt (JAK) ... Mindaz elmondható tehát róluk, ami egy intézményesült világban az intézményesülő lényegről elmondható. Csak közben valamennyien érzékelhettük, hogy a *paternalis* gesztusok mind több idegességet, mind jobban vastagodó érzéketlenséget kezdenek „éreztetni”. Ezért számomra most nem is ezek a fontosak. Az adatoknál sokkal jellemzőbb egy esős nyári kép 1981-ből. *Hajnóczy Péter temetése*. Az a pillanat, amikor a legfontosabbal, az egyetlen igazán fontossal kellett szembenéznük. Az első pályatársi halál. Az atyák nemigen küldték el képviselőiket a farkasréti temetőbe, a fiúk annál nagyobb számban voltak ott, noha barátság kevesüket fűzte (fűzhette) a végleg elcsöndesülthöz. Ez az út inkább volt zarándokút önmagunkhoz, mint kegyeletos rítus, kényszermozgás. S ezóta tűnődöm magam is azon, hogy miként le-

het íróként megmaradni – a váratlan halál árnyékában is, hogy a jelentkezésből hogyan is lesz helyfoglalás? Milyen szálakból is szövődik ama Rosta, melyen oly kevesek akadnak fönn?

Nem tudok olyan irodalomszociológiai munkáról, amely megvizsgálta volna például, hogy a Nyugat nagy nemzedéke, sőt nemzedékei mellett – tudatunkban ez 10–20–30 név –, hány író számára lett csupán betűsír ez a rangos folyóirat. Hogy egy Név miként emészti föl a nevek tucatjait a jövő köztudatában, s hogy ezek a névtelen nevek hogyan emésztik föl önmagukat?

Sokunk számára ezek a kérdések a mindennapi szerkesztői munka döntései előtt is fölsejlenek. Mi a garancia arra, hogy egyetlen színvonalas elbeszélés közlése ígéretes pályakezdés is egyben? Mivel ártunk többet: hogyha harsonával fogadunk néhány épkezláb mondatot, vagy ha a szerző türelmét próbálva újabb és újabb írásokat kérünk tőle? A meggondolatlan közlés haszontalanabb-e vagy a halogató? A felfedező-szerkesztői munka mekkora hibaszázalékkal vállalható? Stb.

Talán nem korai a 60-as években s utána fellépőkön végigfuttatni a szemünket. Nem tanulmányban, nem esszében, inkább egy aggódó és bizakodó olvasó memóriapróbájaként. Hevenyészett „megmaradás-szociológiai” jegyzetek (magánbeszéd) – esetleg így jelölhetném a műfajt. Óhatatlanul átlépve a prognosztikába, hiszen minden értékijelölés a jövőbe mutat. „Felelőtlenül”, talán bántónak tűnő tárgyyszerűséggel, minden szubjektivitást vállalva, csak az elfogult ellenszenvét nem.

Az irodalom névsorainak fő sajátossága, hogy egyszerre szűkülnek és bővülnek, az elhullók-elhallgatók nevei helyett mindig újakat kell megtanulnunk. Kezdjük talán innen, a folyamatos bővülés felől.

Benyomásom szerint az epikusoknak az a rajzása, amely a 60-as évek közepén kezdődött, *még mindig nem ért véget*. Azaz kevés jelét látom annak, hogy karakteres új irodalmi minőséggel jelentkezzenek a náluk egy-másfél évtizeddel fiatalabbak. Sokkal erősebb a rokonság – mondjuk – Nádas és Esterházy között, mint a különbözés – mondjuk – Dobai és Nagy András között. A legutóbbi évek új neveinek hordozói szinte kivétel nélkül harminc és negyven év közöttiek. Javarészüik vidéki. Megkésetttségüket azonban ez a lokális meghatározottság csak részben magyarázhatja. Az újabb irodalom jelentkezésének és emancipációjának ilyen elnyúlásában sokkal nagyobb a szerepe amaz atyai aggodalomnak, aggályoskodásnak, amely minél tovább szeretné kiskorúnak látni az utána következőt.

Tar Sándort, Sarusi Mihályt, Bereményi Benő Andrást, Körmendi Lajost, Osztojkan Bélát és Csengey Dénest említeném elsőnek. Úgy tűnik, a szociális ihletésű epika gazdagítására, sőt megújítására nekik van a legjobb esélyük. Eddigi teljesítményük mérete és súlya meglehetősen eltérő, s eltérő programjuk is, de bármit is választottak, választanak legyen epikus szervező elvként – a mítoszt, a mindennapok abszurditását, a ritualizált nyelvet stb. –, már alkottak jó néhány igényes, távlatos művet. Melléjük sorolnám Baranyai Lászlót, Wehner Tibort, Krasznahorkai Lászlót, Bencsik Andrást és Ambrus Lajost, akik a rejtjelesebb próza ösvényeit járják; többnyire spirituális gesztusokkal vizsgálják az elvonatkoztatathatóság határait, a személyes létezésélmény kiterjesztésére tesznek folyamatosan kísérletet, egyelőre kisebb epikus műfajokban (ha beszélhetünk manapság még műfajokról).

Az említettek egyikének-másikának megjelent már kötete, a többiek közül néhány írást olvashattunk csak eddig. Bármiféle *futurum perfectum* használata tehát igen kockázatos, s csak azért vitt rá a felelőtlen bizalom, mert kíváncsi vagyok, hogy egy újabb évtized múlva kit hagyott az irodalom térein „a nagy Labdaverő”.

S most térjünk vissza a kezdetekhez.

Pontosabban az intézményesülés első aktusaihoz. Jól tudjuk, hogy a mű elkészülése és megjelenése között – többnyire – tetemes az időbeli különbség. Íróink (emez írók) pályakezdése és hivatalos, pecsétetes szerveződése között is legalább fél

évtizedes a különbség. A Naponta más 1969-ben gyűjtötte össze 17 szerző írásait, ezt követte az Ahol a sziget kezdődik 13 elbeszéléssel, 1971-ben. A füzetes, antológiaszerű Mozgó Világ első darabja 1971 januárjában jelent meg (ezt 1974 márciusáig még öt szám követte). Az Eső a szilfák levelén már a kiadáspolitika önmozgásának eredménye. 13 szerzőt vonultatott föl, csapnivaló válogatásban. A *Névsor* természetesen valamivel kisebb, mint a három könyv és a hat folyóiratszám tartalomjegyzékeinek összege. Sok az átfedés, köztük olyan természetellenes is, mint Tóth Bálint (szül. 1929.!), Ungváry Rudolf és Mócsi Ferenc szerepeltetése mindhárom pályakezdő gyűjteményében. Viszont Nádasnak már két könyve is megjelent, amikor pályakezdőnek minősítették a Naponta másban. Jellegzetes tény, hogy kik maradtak ki a három könyvből, kik jelentkeztek annak rendje és módja szerint folyóiratban, majd önálló kötettel: Lengyel Péter, Czako, Hajnóczy, Temesi stb.

Másirányú adalékok – a könyvkiadás elképesztő lassúságáé: Nádas *Két leírását* 1971-ben közölte a Mozgó Világ, kötetben csak 1979 végén jelentek meg. (1968–69-ben íródtak.) Bereményi mutatványát a *Legendáriumból* (1978) már 1974-ben olvashattuk, s a kötet 1977-ben fellépő Temesi szintén 1974-ben mutatkozott be a Mozgó Világban. Magánadat, de hiteles: Tárnok Zoltán kötete 1977 novemberében jelent meg, nagyrészt olyan elbeszélésekkel, amelyeket 1964 tavaszán már olvastam a budapesti Bölcsészkar egyik harmadik emeleti tantermében...

Visszatérve a Névsorra: a három kötet és a hat antológias füzet mintegy ötven prózáirót közölt. Ehhez kell még hozzáadnunk azok neveit, akik vagy kimaradtak belőlük (nem tudni miért), vagy később jelentkeztek. Asperján, Annus, Ujhelyi, Balázs, Esterházy, Pályi, Kornis, Szentgallay, Kolozsvári Papp, Gulay, Mózes, Odze, Czele, Szentmihályi Szabó, Anóka Eszter, Szemes Zsuzsa, Tandori, Szikora, Ács Margit, Üstök Péter, Sziládi, Bakos Ferenc, Trencsényi, Györffy, Horváth Péter stb., stb. (Kérdéses, hogy Iszlai, Zimre, Siklós László, Litauszky, Egri Csaba, Császár vagy Bisztray Ádám stb. ide számítható-e?) Summa summárum legalább száz 1965 után jelentkező prózáiróval, illetve alkalmilag prózai formájú szövegeket publikáló új névvel kell számolnunk. Elképesztően nagy szám, s a névsor így – válogatatlanul – abszurdum. Hát még ha hozzásorolnánk az emlegetett gyűjtemények „névteleneit”! A határokon túliakat! És ha valaki egyszer fölnyitogatná a folyóiratok koporsófedeleit! Itt van a kezemügyében a Mozgó Világ összes száma, mely lap prózai rovatát egy ideje én adminisztrálom. Nem merem föllapozni, ha arra gondolok, hogy hány „fölfedezésünk” vallott kudarcot.

Az irodalom élete és tudata bármily kegyetlenül is hangozzék, hiszen hús-vér lényekről van szó, *szerencsére*, sok más mellett, öntisztító folyamat is. Noha ez az értékorientáló és értékörző folytonosság nem mindig kapja meg azt a támogatást az intézményrendszertől, amelyre szüksége volna. A kritika és a kiadáspolitika atyáinak – és atyáskodó ifjainak – lassúsága, tompa reflexei, elfogultságai, művön túli szempontjai többet ártanak – még ha gyakran önmaguk szemében humanitáriusnak is tűnnek –, mint a kíméletlenebb válogató és tisztító döntések. Számos olyan névtől dagadozik hipertrófiás irodalmiságunk (minden generációból: Olvassuk el egyszer az Írószövetség tagnévsorát...), amely nem több pusztán névnél, és soha nem is volt több. Senkinek mentsége nem lehet az, hogy ez „soha nem volt másként”. Idézhetnénk számos jó és rossz példát az intézményesített figyelem működéséről, körünkön belül maradva is.

Az Add tovább című antológiát maguk az érdekeltek szerkeszthették (Csaplár Vilmos, Kulin Ferenc, Rózsa Endre). Ez a könyv 13 prózáirót vonultat föl, meglehetősen pontossággal tükrözve a literátus köztudalom akkori értékskaláját. A Kulin Ferenc által szervezett tanulmánykötetben (1980) 16 portrét találunk. Ez már némileg „liberálisabb” a kellenél – noha az összegező tanulmányok tesznek bizonyos korrekciókat –, hiszen néhány pályáiv megtörése (Asperjáné, Császáré, Csörszé, Munkácsié, Ördöghé, Ujhelyié) már a szerkesztés időszakában is világos kellett, hogy legyen. Csalog, Esterházy és Hajnóczy pedig már ekkor sejtetett olyan távlatokat, amely egy-egy portré-tanulmányban is kifejtendő lehetett volna. (Két megjelent kötet volt a bekerülés formális mértéke.) Az *Isten tenyerén ülünk*ről (1980) csak any-

nyit – lévén egyik szerkesztője e dolgozat írója –, hogy ez a könyv tudatosan vállalta egyfelől a szelektálást, *ugyanakkor* másfelől a figyelemfelkeltés gesztusát. A beérkezettnek mondhatók és a pályakezdők közül nyolctól-nyolctól olvashattunk itt rövidebb szövegeket. S legalább most hadd mondjam el, hogy nem elvi, hanem véletlen, egyedi okok miatt maradt ki a kötetből Bereményi és Pályi, Tárnok és Marosi, Temesi és Ungváry, Czákó és Nagy András, Szentgallay és Balázs József. A *medve-ölő fia* című ezidei összeállítást (szerk. Vasy Géza) amely „egy valóságosan létező hiányt szeretne pótolni” (Előszó), meglehetősen elmarasztalással kell említenem. Ez a könyv egy generáció reprezentatív bemutatása óhajtott lenni, a legjobbak legjava írásainak gyűjteménye. S nem gondolnám, a tartalomjegyzéket böngészgetve, hogy 38 írónak voksolhatnánk megmaradást az említett százegynéhányból. Sőt, egy ilyesféle összegezésbe azok sem kerülhetnének bele, akik valaha írtak egy-egy valóban jó novellát, vagy évekkel ezelőtt publikáltak egy elfogadható kötetet. A könyv szerzőinek legfeljebb a felét lett volna szabad közölni ebben a tálalásban, s azok jó részét is más művekkel „reprezentálni” (pl. Czákót és Esterházyt nem régi regényeik részleteivel).

Az idő azonban kérlelhetetlenül válogat, nincs tekintettel se a kiadók, szerkesztők elfoglaltságaira, érzéketlenségére, tájékozatlanságára, se az írók személyes mizériáira, csak a teljesítményre. Per analógiam mondván: itt van előttem néhány régi antológia. Az egyik *Eredeti magyar novellák és elbeszélések* (Phönix kiadás, 1908.). Igazi író benne csak Móricz, Ambrus, Krúdy és Cholnoky Viktor. És a három (!) kötet többi szerzője: Kazár Emil, Timár Szaniszló, Béli Izor...? Vagy tűnődünk el a sokat emlegetett, korszakhatárként számon tartott *Emberavatás* (1955) tartalomjegyzékén: Császár Klára, Csurka, Fazekas János, Fábián Zoltán, Molnár Géza, Nagy Piroska, Örsi Ferenc, Sánta, Szabó István, Szántó Tibor, Tóth László, Varga Imre...

Nem sok szót ejthetünk azokról, akik egy-két közlemény után kitűntek az irodalomból, olykor józan mérlegelés eredményeként, máskor nem önszántukból. Ez utóbbiak esete az elszomorítóbb. Minden szerkesztőség ismer néhány olyan árnyalakot, akik elrongyolt kéziratokkal járnak házról-házra, hajdani írásaik újságkivágataival érvelve, hajdani szerkesztők és felületesen olvasó klasszikusok hajdani biztató szavaira hivatkozva.

Nagyobb a gond azokkal, akik valahogy rajta felejtődtek a pályán, szürke indulásukat néhány évenként egy-egy újabb szürke kötetrel idézve.

Bonyolultabb azok képlete, akik figyelemre méltó írásokkal ébresztettek bizalmat maguk iránt, vagy egy sajátos hangnemmel, vagy egy – akkor – különlegesen számító társadalmi csoportról hozott friss információkkal, vagy egy kiaknázott, izgalmas önéletrajzzal, vagy – esetleg – feltűnően (s egy ideig szemet kápráztatóan) magas lángú művészi öntudattal, vagy olykor szerencséivel, reklámértékű díjakkal, jó kapcsolatokkal. Talán még emlékszünk Ujhelyi János, Lugossy Gyula, Szántó Erika, Mócsi Ferenc, Csörsz István, Módos Péter, Asperján György pályakezdő munkáira. Ígéretesek voltak, vagy legalábbis volt helyi értékük abban az időben. Ahogy volt Munkácsinak, Bölyának, Ördögh Szilveszternek is. Most vagy a kulturális munkamegosztás egyéb terepeire lökte őket indulásuk felhajtó ereje, vagy találkozni olykor nevükkel egy-egy novella fölött, egy-egy könyvborítón. Az azonban tény: évek óta nem olvashattunk tőlük méltányolható. Pályájuk megtorpanására vagy végleges csődjére bizonyára csak ők maguk, a legérdekeltettebbek adhatnak magyarázatot. Mi csak hiányolhatjuk egyikük megfogalmazatlanul maradt élményanyagát, sajnálkozhatunk a másik elfoszlott fabuláló tehetségén, nosztalgiával emlegethetjük a harmadik stílusérzékenységét. Mindezt nem a temetésrendező, a *funerátor* álarcában mondom, élők fölött rekviemet tartani több mint kegyetlenség. Én volnék az első, aki megkövetném közülük azt, aki a fentebbiekre rácáfolna.

A következő csoportba azokat sorolnám, akiknek megvan a lehetőségük, talentumuk – szerintem – a nagy, a jelentős művek megalkotására, s akik már eddig is bizonyítottak. Czákónak, Kuruczknak, Fábián Lászlónak, Vathy Szuzsának, Pályinak, Szentmihályi Szabónak, Ungváry Rudolfnak, Kolozsvári Papp Lászlónak jó né-

hány emlékezetes munkát, sőt remeklést köszönhetünk. Úgy tűnik, kitűnő életanyag-nak, erős formálási készségnek van birtokában mindegyikük, mégis felettébb egyenletlen a termésük, hézagos munkálkodásuk. Talán a vállalás még nem teremtette meg a magához illő körülményeket. Vagy ki tudja? Csaplárt és Lengyelt szintén ide sorolom magamban. Ők még mindig mintha az előhangokat írják az életművükhöz. Többnyire igényesek (noha mindkettejükénél kissé hidegek, spekulatívak) ezek az előkészületek. És aggasztóan hosszadalmas kezd lenni ez az – ismétlem – színvonalanosan dokumentált felvezető szakasz. Szentgallay, Temesi és Tárnok számomra a legnagyobb kérdőjel. Indulásuk összetéveszthetetlenül egyéni hangot hozott. Vagy novellatémáik voltak villogóan izgalmasak – szinte póré önmagukban esztétikai becsüek –, vagy a kidolgozás volt megfellebbezhetetlenül pontos, vagy a szövegszervezés ötletessége lefegyverző. Hallgatásuk megengedhetetlenül hosszúra kezd már nyúlni. Meg kell itt jegyeznem – a legutóbb említettekre is gondolva –, hogy a tehetség elbomlását, esetleg eltékozlását korántsem írom csak az emberi gyengeség (türelmetlenség, sértődés, szétszórtság, önbizalomhiány, fegyelmetlenség stb.) számlájára. Az általam ismert esetek nagy hányadában a körülmények (az irodalmi fogadtatástól a mindennapi életviszonyokig) jelentik a nagyobb ellenállást. Mentségként ezt sem kezelhetjük, de említetlenül sem hagyhatjuk.

Ennek a névjegyzék-részletnek a végén Hajnóczy Péter neve kell álljon. Befejezett befejezetlen életművével. Hagyatéka – amennyire tudhatom – nem fogja erős színekkel gazdagítani művészi arcképét. Úgy érzem, árnyéka ködlovagga fog széplüni az időben, aki az igazán nagy műveket inkább csak részleteiben alkotta meg. S akit úgy fognak fölfedezni évtizedek múltán, mint mi egy Gozsdut, egy Csáthot, a Cholnokyakat.

Végezetül álljanak itt azoknak a nevei, akik a jelenlegi, 1981-es *magánrangsorom* listavezetői, akiknek író voltáról meg vagyok győződve. Az „íróság” önmagában nem minősítés – itt sem elsősorban az. Hanem létezőmód, az egynemű tevékenységbe kényszerített elhivatottságtudat. *Aszkézis*. Megtalálni és birtokolni azt az egy oszlopot, ahol és ahonnan Simeonként... Nem dönthető el – összemérhetetlen elemek lévén – az, hogy ki a nagyobb írói tehetség: Temesi, Tárnok, Kurucz vagy Balázs József, Spiró és Dobai. De Balázs, Spiró, Dobai és Nádas, Esterházy, Csalog, Kornis, Simonffy, Bereményi és Tandori már következetesen és kíméletlenül, létformájában író (Esterházy, Tandori és Nádas szinte az abszurd végletességig az). Összevethetetlen nevek és életművek – jól tudom –, csak egy élő, organikus irodalmiságban lehetne komplementer értékeknek minősíteni őket. Így a magányosság egyszemélyes iskolái. Az egyidejűség, mint végső élményforma csak évtizedek múlva fogja áttörni – a visszatekintő vizsgálódó szemében – az elválasztó látszatokat, a nyelv, a történetek, a személyes élmények, az egyéni ismeretek sokszínű burkolatait.

Az elmondottak, (egy *egyszemélyes rétegtúrás* tapasztalatai) csak úgy számíthatnának a viszonylagos, pillanatnyi érvényességre, ha az itt fölhozott irodalmi és irodalomszociológiai tények az *irodalmi öntudat* tényeivel is párosulnának, miként azt Horváth Jánostól tanulhattuk. Azoknak a vitáknak, összefoglaló tanulmányoknak, írói önreflexióknak az adataival, amelyek egy évtizede rendszeres kalauzshalait az íróknak és a műveknek. Módom most nincs a szikárabb részletezésre, de emlékezetemben mint szüntelen *cáfolatok* élnek, egymás és önmaguk cáfolatai. Többségük egy-egy új és legújabb mű (többnyire akkor „korszakosnak” tetsző) alapján próbált visszafelé és előre nézve preferálni irányzatokat és írói modus vivendiket. Az élet és a művészet nyitottsága sorra-rendre cáfolta és cáfolja őket, ahogy remélem már most kikezdi ezt a sok tekintetben kikezdehető rajzolatot. Amelynek papírra vetésére az aggodó és bizakodó kíváncsiság késztetett, s amely szándékában legalább igyekezett mértéktartó, s amennyire ez elképzelhető, elfogulatlan lenni.

1981. november.

„MINDEN LEHET”!?

Gondolatok a fiatal költészetről

Az utóbbi években közhellyé vált azt hangoztatni, hogy irodalmunkban soha nem látott méreteket öltött a „verstermelés”, hogy olyan számban születnek egyre-másra az új s újabb költők, mely már-már katasztrófális. Most ne érintsük e kérdés részleteit egyelőre: a ténymegállapítás szintjén mindez vitathatatlan. Gondolom, abban sem tévedek, az „ügy” a *Madárúton* című antológiával „kulminált”; azóta mint-ha a költészet, pontosabban a „fiatal” költészet körül csendesedett volna a hullámvérés.

Az is kétségtelen tény, hogy a hetvenes évekre, különösen azok második felére nem a líra, hanem sokkal inkább az epika nyomta rá bélyegét. 1977-ben Szilágyi Ákos éppen a líra és epika viszonyrendszerét taglaló tanulmánya elejére ezt a mottót illeszthette: „A költészet – uram bocsá’ – némiképp elkerülhetetlenül butácska.” A. Sz. Puskin. Valóban, úgy tűnt, hogy a próza a magyar irodalomban soha nem látott virágzásnak indul s minden innét várható. A Lengyel, Hajnóczy és mások nevével fémjelezhető novella- és regénytermés mintha átstrukturálta volna a magyar irodalom hagyományos műfajrendszerét.

A fenti két ténymegállapítás egymással igencsak ellentétes; annál is inkább az, mert, az egy Esterházyt kivéve, azt a prózáiró nemzedéket, melyet „fiatalnak” szokás nevezni, – s amely valójában nem fiatal, hanem lassan inkább középnemzedék –, egyszerűen nem követi egy életkorában is fiatal generáció. Míg a líra területén a nemzedékek éppen hogy egymásra torlódnak. Igen sarkítottan fogalmazva, Lengyel Péter, Nádas Péter, Hajnóczy, Csaplár Vilmos, olyan „jéghegycsúcsok”, akik nem támaszkodhatnak a víz színe alatt megbúvó kilencetized részre. Ezeknek a prózaíróknak a munkássága részben az őket körülvevő körülmények hatására, részben életkori sajátosságok miatt is, elsősorban a 70-es évek végére érett be vagy kapott nyilvánosságot, s most, az igazán kiemelkedő művek már az évtizedfordulóra esnek. Valójában azonban ez a jelentős próza más körülmények között már jóval korábban is bizonyosságot tehetett volna értékeiről. Furcsa hiátusok keletkeznek így: egyfelől a 60-as évekhez képest, másrészt – s ez már némiképp a jövő – a 80-as évekhez képest is, mert egyelőre alig láthatók jelek arra nézve, hogy őket hasonló tehetségű és „konceptiózus” nemzedék fogja követni. Félő tehát, hogy a nemzedék „története” sok tekintetben megismétli azt a fellángolást majd „keréketöretést”, amely már egyszer a magyar próza területén száz évvel ezelőtt bekövetkezett. A párhuzam talán azért sem légbőlkapott, mert a líra területén is észrevehetünk némi hasonlóságot a századvég-századelő korával. A líra akkor is valamilyen formában „meghúzódtott” a próza árnyékában, mintegy „erőt gyűjtve”, hogy aztán Ady, Babits, Kosztolányi föllépésével robbanásszerűen átvegye a vezetés szerepét újra. Mégis, ha jól belegondolunk, a líra kontinuitása akkor is, ma is töretlenebbnek tűnik, noha az első pillantásra az nem oly szembetűnő. Ugyanakkor, éppen emiatt, fejlődési irányai, egész belső szerkezete, egyáltalán megítélése sokkal nehezebb, problematikusabb. Fölvázolásában pedig már az is óriási nehézséget jelent, hogy valóban sok a költő, elborzasztó mennyiségű a vers, és nagyrésztük folyóiratokban szerteszórva található csak föl. Sok az elsőkötetes is, még több az olyan, aki folyóiratok, antológiák állandó szereplője, több kötetre való anyaggal rendelkezik, valóságos felmérése mégsem könnyű. Ezzel azt hiszem, el is jutottunk egy olyan ponthoz, mely, ha külsőleges és

mennyiségi is, de különbséget jelent a korábbi 60-as évekhez, 70-es évek első feléhez képest.

Paradox módon mégis egy azonossággal kell kezdenünk; nevezetesen azzal, hogy mégsincs műfaji átstrukturálódás a mai magyar irodalomban sem. Kétségtelen tény, hogy a líra nem tölt be olyan vezető szerepet, mint korábbi irodalomtörténeti korszakokban, de, úgymond, jelentőségét sem veszítette el. Inkább a két műfaj bizonyos kiegyenlítődéséről beszélhetünk. Ez azonban, visszatekintve, a 60-as években is hasonlóképpen alakult, ha figyelembe vesszük az úgynevezett „kisregény-irodalmat”. Persze akkor az ellensúlyt a kisregényekkel szemben inkább a Juhász Ferenc, Nagy László és a Pilinszky, Weöres féle nagyok költészete jelentette, míg ma sokkal inkább a fiatalok özönlése. Úgy értem ezt, hogy akkor bizonyos föltörő nagy költők, illetve perifériára szorított jelentős művészek újrjelentkezése kompenzálta a próza előretörését. (Ma már tudjuk, hogy ez a próza sok tekintetben „politikai irányultságának” s nem igazán művészi értékeinek köszönhetette a kitüntetett figyelmet. Ebben a vonatkozásban a mostani helyzet minőségileg más; ezért van a líra „nehezebb helyzetben”). A nivellálódás szempontjából pozitívnak értékelhető a folyamat; más kérdés a részletesebb megítélés. Úgy gondolom, egyelőre a líra területén olyan kiugró tehetség nincs, mint Kiss Anna, Utassy József vagy Marsall László, Oravecz Imre voltak nem is sokkal korábban. Mégsem regisztrálható egyszerűen az a tény, hogy ma sokkal több a költő, a vers, mint 8–10 évvel ezelőtt. Feltétlenül jelentésének kell lennie: a tény, a „nagy számok” törvénye alapján, releváns; általánosságban, a mennyiség mindenképpen „szociológiai” jelentőségű. Két irányban is: a költészet felduzzadása tényleges társadalmi okokon alapulhat. Úgy gondolom, ez a jelenség olyan társadalmi közegben bukkanhat felszínre, ahol minden látszat ellenére az osztálytársadalmi mozgás lelassul, megáll, ahol az általános közérzet megromlik, és nincs vagy nem látható semmiféle általános érvényű „kitörési” lehetőség. Ilyenkor nő meg az „egyéni vállalkozások” jelentősége és számbeli súlya. Az önmagára utalt egyén elszigetelt törekvései tág értelemben vett „lírai tevékenységekbe” torkollnak. A költészet, márcsak szubjektivitásánál fogva is, természetes módon adódik mint „tevékenység”. Bizonyos értelemben azonban ennél mélyebbre is mutat a fenti mennyiségi tény. Arra gondolok, hogy ez a műfaj válságát is jelenti, bevett formák, „köznyelvi”, konszenzus-formák jelentésváltozását. Mindez a prózában is megfigyelhető, sok tekintetben a magyar hagyományokhoz képest radikálisabban, mint a lírában, de a vers elszakadása olvasójától valamivel mégis „látványosabb”, mivel a verssel szemben, különösen Magyarországon, „vannak elvárások”. A költészet „gyanússá” válik. Jogosan és jogtalanul. Jogosan, mert konszenzus hiányában valóban „ellenőrizhetetlenné” válik s a közösség hiánya ebben az értelemben azt is jelenti, hogy az egyén számára nem közvetlenül adott a vers „üzenete” és értéke. Azaz, valóban betörhet a művészet birodalmába a dilettantizmus, hiszen nincs mérték. Ez mindenképpen felhíguláshoz vezet. Mégsem kell, hogy ez félelmet keltsen: a határok elvesztése értelmezhető a határok tágulásaként is. Azaz, a műfaj feltöltődik olyan elemekkel, formákkal, melyek korábban kizárattak belőle és ez végül is, hosszú távon, gazdagodást eredményez. Azt kell mondanom tehát, hogy ez a felhígulás minden negatív jelenségével egyetemben pozitív eredményekhez is elvezet: a költészet sokféleségéhez, változatosságához. E két jellemző tulajdonság és néhány velejárója pedig egy szóval úgy fejezhető ki, hogy a 70-es években, azok végén induló ténylegesen fiatal nemzedék költészete nyitottá vált, tömegében sokkal nyitottabbá, mint az öt előző nemzedékeké. Persze ez a nyitottság nem előzmények nélküli: Oravecz, Marsall, Kiss Anna, Orbán Ottó, Petri György, Tandori (hogy különböző korosztályokat említsek) költészete igen sokban segített. (Tandori hatása ebből a szempontból külön elemzést érdemelne.) Az előbbieket értelmében föl-szabadult költészet a fiatal nemzedéké. Nagy általánosságban így a struktúrája is megváltozott ennek a lírának.

A struktúraváltás is kétirányú, de ez a változás már minőségi, lényegi kérdéseket mélyen érint. A kétirányúság jelentése: megváltozik a költői magatartás, azaz, a költészet szubjektív alapja, s vele párhuzamosan megváltozik a forma. A költői

magatartás megváltozása persze lassú, ellentmondásos folyamat. Általánosságban, a magyar irodalomra pedig különös érvénnyel, két típust különböztethetünk meg: a honi költészetben dominánsnak, értékesebbnek, mindenesetre a nyilvánosság figyelmébe előterében állónak mindig a közvetlenül politikai, társadalmi elkötelezettségű líra tűnt. Emellett még a 60-as években is háttérbe szorult, mintegy másodlagos vonalnak számított a közvetett, nem nyíltan „elkötelezett” költészet. Kétségtelen tény, hogy a 70-es évek nagy változást hoztak e tekintetben. A már említett Oravecz, Marsall, Petri, Tandori költészetének nyomdokain egész „iskola” született. A mai huszonévesek közül például Ferencz Győző érezhetően Tandori tanítványa. S bár az előbbi nevek között a közös nevező legfeljebb az lehet, hogy mindannyian szakítottak a hagyományos költészettel, a fiatal líra fölszabadításához ez elegendő volt. E megváltozott költői magatartásban igen nagy szerepet játszik a groteszk térhódítása. Mindez együtt adja azt a hangot, amely az új nemzedék egy jórészeire jellemző: az irónikus hangvétel, a fenségest a hétköznappal elegyítő szemlélet, mely idegenkedik a pátosztól, a nagy érzelmektől, mely inkább rejtőzködik és nehezen fedi föl magát. A típusnak számtalan variációja létezik: az említett Ferencz Győzőtől Parti Nagy Lajoson, Pálincás Györgyön át a sor Csokonai Attiláig, Géczy Jánosig, Zelei Miklósig húzódik. Az előbb általánosságban felrajzolt vonások egyéni színekkel, hangsúlyeltolódásokkal jelennek meg. Nem egységes ez a típus tehát, s mint ahogy az elődök sem, úgy az utódok sem képeznek „frontot”. Óhatatlan az is így, hogy különböző törekvéseket egybemossunk. Mindenképpen ehhez a típushoz tartozik például Meliorisz Béla, akinek azonban semmi köze a groteszkhez (amiért oly sokat tett, legalábbis elméletben, Szilágyi Ákos is), az iróniához, ahhoz az egész „hétköznapi” költészetéhez, mely Tandori, illetve Ferencz Győző nevével jelezhető. Meliorisz sokkal inkább a korai Petri s még jobban Oravecz vonulathoz kapcsolódik, ha mindkettőtől el is tér „lágyabb” irányba. Összefoglalóan, az említett fiatal költők (s jónéhány nem említett) költészetére jellemző, hogy a világvalóság birtokbavételénél a tragikus felhangok külső megnyilvánulása hiányzik, vagy legalábbis nem szembetűnő. (Hogy tragikus költészet ettől függetlenül létrejöhessen, s legtöbbszörüké jellemezhető is e fogalommal, arról később szólnék.)

A másik típus külsőségeiben jobban kötődik a hagyományos költő-típushoz, az adys, Nagy Lászlós magatartáshoz. Itt is találhatunk „hid-költészetet”, például Baka Istvánét, akiről eldönthetetlen tulajdonképpen, melyik nemzedékhez soroljuk. Költészete időben megelőzi mondjuk Nagy Gáspárét, Szervác Józsefét, Tóth Erzsébetét stb., mégis sok minden ehhez a korosztályhoz köti. Mindenképpen kiemelkedik azonban közülük. Az „arctalan nemzedék”-nek ez a vonulata közvetlenebbül folytatja a 60-as éveket, egyáltalán a magyar lírai hagyományokat. Nyíltabban vállalja az úgynevezett „politizálást”, határozottabban fordul társadalmi kérdések felé, s némelyikük mintegy 68 nemzedékéből származtatja magát, természetesen erős kiábrándultsággal, de még ma is bizonyos nosztalgiával. Az utóbbi jellemzőkkel rajzolhatnánk fel Csordás Gábor költői portréját. Első kötetének bemutatkozó sorai talán az egész típusra érvényes jelentőségűek: „... a világot meg kell változtatni. Ma sem írhatok mást.”

E küldetéses típus költészete sokszor telített pátoszos indulatokkal, nyersebb érzelmekkel; miután az őt körülvevő világgal-valósággal konfrontációja nyíltabb, közvetlenebb, következképpen az így születő költészet is élesebben tragikus, pontosabban a tragikum külsőleges jegyeit, megjelenési módját könnyebben lehet benne kimutatni. Általában az a tény, hogy a magyar költészetben megszokottabb úton járnak képviselői, e líra nyilvános fogadtatását és elfogadtatását sokban megkönnyíti. Látszólag tehát az ebbe az irányba törekvők kisebb ellenállás közegét választják (persze mindez, líráról lévén szó, döntően alkat kérdése is), mégsem állíthatunk fel a fölvázolt két költői magatartás-szemlélettípus között hierarchikus viszonyt. Sokszor éppen a hagyományok bizonyos vállalása, egyfajta kontinuitás tételezése s mindezek egyéni, érvényes formában való megvalósítása a nehezebb feladat. Egyébként is, a tipizálás általában vett veszélye, hogy képtelen éppen a valóság sokszínűségét felölelni. Az általam itt megjelölt két típus sem lehetett az átmenetek, az ár-

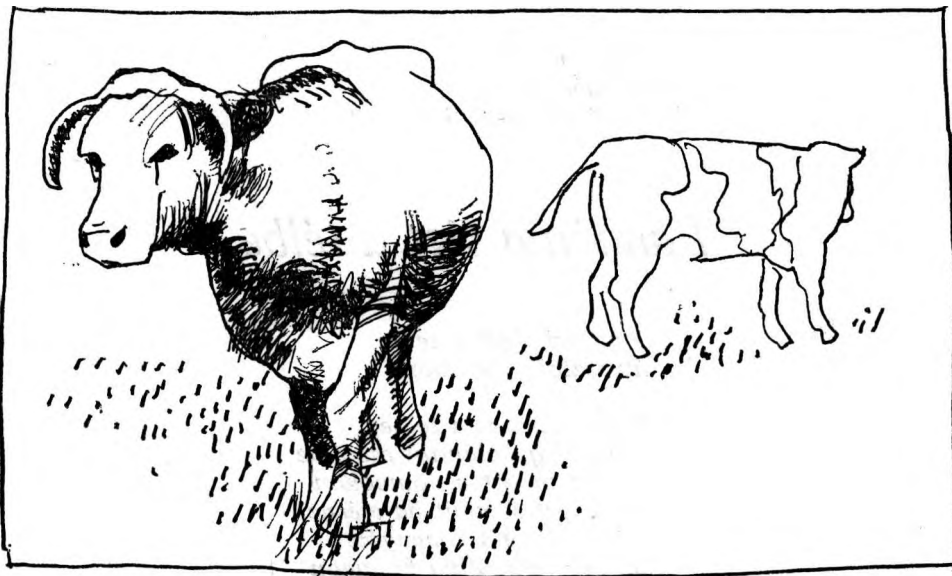
nyalatok, a minden osztályozásból kihullók sokféleségére tekintettel. Sőt, még egyszer hangsúlyozom, bizonyos mértékig kényszerűen egymás mellé soroltam egyébként erősen különböző költőket. Tóth Erzsébetet például a második típushoz érzem közelállónak, de nyilvánvalóak éles eltérései például Nagy Gáspártól, Szervác Józseftől vagy Csordás Gábortól.

Az átmenetek ténye azonban sokszor a két típus szintézisére való törekvést is rejtí. Jellemző példa itt Zalán Tibor költészete. Első kötete sokhelyütt mutatott erős kötődést a hagyományosabb költőszerephez s ez formailag is megnyilvánult benne. Vonzódása az avantgarde hagyományokhoz akkor is érezhető volt, újabb versei formai értelemben azonban már egyértelműen mutatják ezt. Mégis, miközben a mai nyugati avantgarde költészet, s persze a hazai hagyományok megtermékenyítően hatottak rá, és nyelvi-formai megoldásai bizonyos fókig az első típushoz sorolják, költői magatartásában továbbra is jobban kötődik az említett költőszerephez.

Az átmenetek sokfélesége talán arra is enged következtetni, hogy ez a bizonyos szintézis-törekvés az egész, mondjuk így, „Madárúton-nemzedék” egyik legpregnánssabb lírai és nemcsak lírai tendenciája. Ha tetszik, ebben megintcsak egyfajta párhuzamosságot, hasonlóságot vehetünk észre a prózával. Formailag, ahogy a prózában a „fiatal nemzedék” írói munkásságában egyre inkább a regényre helyeződött a hangsúly, a költészetben is előtérbe kerültek a nagyobb formátumú kompozíciók, a kifejezetten és hangsúlyosan ciklikus gondolkodás. Csak véletlenszerűen emelve ki néhány példát: Tóth Erzsébet *Egy végtelen vers közepe* című kompozíciója, Csordás Gábor kötetéből az *Európai Európé, a Rousseau Park Rezervátum*, Pálincás György antológiából és folyóiratokból összeálló *Asszonyom*-versei vagy Szervác József *Már szinte múlt időben* című műve; Zalán Tibor nagyformátumú kompozíciója, az *Ének a napon felejtett hintalóért*, vagy Géczy János ezidáig csak néhány apró részletben megjelenő *Vadnarancsok*-ja, és más kiadatlan művei. A nagyformátumra való törekvés egyébként, úgy tűnik, valamiféle „ugrás” előtti állapotot tükröz a fiatal költészetben. Hogy megint a párhuzamosság gondolatával éljek: olyan jellegű állapotot mint néhány évvel ezelőtt a „fiatal” novellairodalomban, melyből már előre lehetett érezni – hamarosan jelentős regények születnek majd. A fiatal költők – persze a műfaj törvényeinek megfelelően –, hasonlóképpen a valóság totális átfogását kísérlik meg. Sajátos módon, a különféle egyéni utakat, a formai változatosságokat ez a közös tendencia fűzi össze. Ez a jövőre nézve is biztatónak látszik. Ugyanis maguk az egyéni „költői tevékenységek” leírhatók és értékelhetők külön-külön, de az úgynevezett együttes teljesítmény már sokkal nehezebben, nem is beszélve arról, hogy fő irányok alig mutathatók ki ebben a költészetben; ha más nem is, de az azért elég pontosan tükrözi ezt, hogy nem láthatunk olyan csoportosulást mint korábban a Kilencek voltak, s az antológiák – melyek éppen ilyesmire lennének hivatva –, egy-két kivételtől eltekintve (*Fél korsó hiány, Gazdátlan hajók*) esetleges „társulások”. Bár ez komoly hiánynak tűnik, azt hiszem, mégsem ilyen külsőségekben kell keresnünk az azonosítást. Sokkal inkább az általános világlátás-módban. Ezt a nemzedéket már nem kötik semmiféle illuzórikus hitek; sajátos helyzetükhöz tartozik – mely költészetüket is bizonyos fókig meghatározza –, hogy „jelenidejűek”, hogy már nincs módjuk, és nem is lehet igazában arra, hogy a jövőre apelláljanak. Nem úgy nőttek fel, és nem is olyan időben, hogy kiábránduljanak valaminek a torz megvalósulásából, aminek tiszta eszményéhez ragaszkodhatnának egy majdani időben való megvalósulás reményében. Lucien Goldmann, Pascalról írva, ezt a tudatot – mely mégsem mond le „Isten létezéséről” – nevezi tragikusnak. Ennek semmi köze a korábban tragikusnak, illetve a tragikum külsőségeit nélkülözőnek nevezett költői magatartás-típusokhoz. Etikáról van itt szó, belső formáról; egyaránt létezhet és létezik is Ferencz Győző vagy Tóth Erzsébet, Csordás Gábor, Nagy Gáspár, Szervác József költészetének szemléleti alapjaiban. Nagyon is jó, hogy a művészi forma megvalósulásának sokfélesége ilyen eltérő változatokat hoz létre. A külsőségekben merőben különböző megoldási módok a mélyben így mégis összekapcsolódnak. A külső: gazdag sokféleség. Például: Zalán Tibor, Csordás Gábor akaratos hite a beszédben, és velük szemben Meliorisz Béla versei, melyek a beszéd és a csend határán mozognak. De a stílusban és a külső

megformálásban ugyanaz érvényesül. A kötött formák, a rimes, hagyományos verselési módok és a kötetlen áramlású nagy szabadversek egyaránt megtalálhatók ebben a költészetben. Egyáltalán, a fiatal költészet talán ebben is tudatosabbá vált, természetesebb módon dolgozza föl a külső hatásokat, nem törődik a lírai konvenciókkal.

Mindezek után, beszélhetünk-e valamiféle költészeti megújulásról? Vagy legalábbis, várható-e a közeljövőben a fiatal költészettől egyáltalán valami ilyesmi? Úgy gondolom, hogy – ha bizonyos óvatossággal is –, de igennel lehet e két kérdésre válaszolni. Talán az előzőekből kiderült, hogy ez nem valamiféle látványos fordulat lesz, inkább észrevétlen átmenet, mikor is különösebb föltűnés nélkül egy, főleg szemléletében, másféle költészet áll majd előttünk. Ennek legfontosabb momentuma lehet, hogy – a legtehetségesebbek „bemérhetetlen” pályájától eltekintve – végül is minőségtől függetlenül, a fiatalok tömegesen nem tartóztathatók föl, és sajátos választási lehetőségük, s ebből következő függetlenségük esélyt ad arra, hogy ez valóban így lehessen. S itt még egyszer utalnék a dolgozat elején említett próza-líra ellentmondásra; csak most másképp fogalmazva: költők pedig léteznek, de hogyan lehetőségek?! Úgy gondolom, a próza „felnőtt műfaj” – létező dolgokról tud érvényesen szólni; a költészet mindig, s talán most még inkább mint bármikor, „kamasz” – állandóan arról beszél, hogy nem tekintik „embernek”, holott ő is felnőtt. Hogy kilépjek az eddigi keretkből: a költészet általában, korosztályomé pedig különösen, lehet „butácska”, de úgy érzem, akkor is énünk jobbik fele. A „buta gyermek”, aki nem érti: miért van minden úgy, ahogy van, de körülményeivel nem alkuszik. Végül is, egészében ez a nemzedék nem képes kiegyezésre, protestál. Ezzel állítja magát mint „fiatal Magyarországot” – s nem tudja hazudni önmagának, hogy ő már valóban az is. Hogy Illyés Gyulát idézzem: „Minden lehet”!?

Szentendre, 1980

Tóth Erzsinek

*mért kaffogott az eb
Szentendre és Tahi között az úton
mikor kezünket bundájába fúrtuk?
a győztesektől
a kíméletlen ifjú seregtől
undorodott?
nem
tiszták voltunk
reménykedők szeretet-éhesek
gyengeségünktől undorodott*

*mért vinnyogott az eb
Szentendre és Tahi között az úton
mikor kezünket bundájába fúrtuk?
szeretkezés szagát
tej vér vizelet szesz szagát
érezte rajtunk?
nem
tiszták voltunk
gázszagot érzett
lágý altatók szagát*

Pannónia siet a télbe

*Pannónia siet a télbe
útvesztőibe belevon*

*Pannónia siet a télbe
ezüsttel gyémánttal cserélve
aranyt bibort a dombokon
semmiért semmit ha elérne
szigeted sötét fővenyére
ha még sárgállna konokon
borostyáncseppnyi ablakom
rálátnál minden pici érre
a szív kihúzott telefon
a mosoly eltévedt levélke
útvesztőibe belevon*

Holnap indul a század csuklógyakorlatra

– írta Troppauer Hümér –

*A Szahara mellkasára rátűz a sivatag rózsája,
Eljött a délutáni fegyverkarbantartás órája.
Mióta ki vagyunk hajózva, ez a legkomfortosabb garnison,
Ránk gondolunk és egyre csak fel- leráng a rekeszizom.*

*Fölöttünk, mint egy, illetve 2-tő meleget adó szárny
Terped széjjel az órjási kaszárnny.
Hül a lélek súrolatlan csajkák fedelében,
Dermed a leben lassen szuronyolajban, mintha lében.*

*Megannyi sárkánymintás pongyola, megannyi szőke kócdauer,
A hornyos puskacsőben tömődik, tűnik, fullad el.
Mert görcsös a mi ki- belégzésünk és bizony gyatra,
Holnap indul a század csuklógyakorlatra.*

*Sunyi rohamra rándul mellkasunk, dudamód domborhorpad,
Himbáló tevék a zubbonygombok, e puszerájba sompolygó had.
Mint ha rézedényt sikáló beduinok közt szétcsap a gránát,
Burnuszos, rémült ujjaink hanyatthomlokának a Szaharán át.*

*Hajlongunk mell-leszorítva, míg felcsukol mókázó szánkig
A nyikkanó emlékezet, hogy kezdeni sem tudunk vele már mit.
Ha összeragadt családi és másmilyen fényképeket veszünk is elő,
Farzsebbe tévedt mozdulatunk szétszálazatlan, eltöredező,*

*De légnemvéve, befogott orral ülni se könnyebb, meredt tartásba,
Hány kredencüveg morzsái tokozódtak a század seggepartjába,
Hány törött grammophontű, vagondeszka, drótszöges határ,
S hány irgum-pogrom, rossz csipeszfogás, hogy csoda szinte ülni már.*

*Csak a rakaszizmok babrálnak pokróc és tár közt fűrgén fel-alá,
Betárazzuk a reszelt hegyű múltat, dadogva be a nyelv alá.
Foszló zsávoly a sivatag, lükög rajt millió tevepata,
Gombolgat gallért rajt, garnisont századnyi pszichopata.*

*Ellankad mókás, zajgó kebelünk, vidúl a hűdött szervezet,
Szeppent mosollyal stószoljuk újra a szétrúgott szírenkonzerveket.
Feszenkedve az ágysegélyen viaszkoljuk a szíjazatot,
A századgrammophontiszt újrahúzza a virradatot.*

*Kereng, mint prézlidarálóban a zsömle, a Dél Csillaga jazz-band,
Markáns harcéléinkre lassan visszapofozsgul a pirosbarna lelken.
Estelszik künn a Szaharában, tüzes köveken sütik a keszrát,
Fogunkon zizgő lepedék, homokpapír zümmög, hiéna-esztrád.*

*Anyánk, mi egy virág vagyunk, fiad egyetlen árva csillaga
Kilép keményen, a vállán töltött deus ex machina.
Görcsös ki- belégzését többé nem veti latra,
Holnap indul a század csuklógyakorlatra.*

Földközel

*tavas, tavasz lesz, földközel,
virágmagasban verdesel.
torkomban bross, ironia,
nincsen már mitől óvnia,
hordom mégis, mint pléhigát
e göcögést, mit tū ver át.
lemez-rekedten suttogok,
gipsszel kiöntött ballonok,
szélrablók ülik az eget,
ne várd, hogy levezessenek!
virágmagasban verdesel,
ennyi vagy. örök földközel.
az éj, ha hangárjába zár,
mint bogarat a tulipán,
propellerzajjá változol,
nem közeledsz, nem távozol.
virágmagasban, földközel
rezegsz, verődsz, hát higgyem el,
hogy azt a repülőteret
kitűzhetem, kitűzheted?
hogy ne csak ernyőn fogjalak,
hogy belül megtaláljalak,
hogy mint a vérem járjad át
az érnyalábnyi éjszakát.*

Anélkül persze, hogy gyanítanád

valószínű beléd estem, hisz láthatlak már számtalan idegen nőben, s minden bizonnyal szerettelek is mindig valaki másban, anélkül persze, hogy gyanítottad volna, mint én sem, hogy majd beléd esek, s nem ereszt felszökkenő éneked, bekerít mély titkokban gyökerező időd, félelmesen és gyönyörűn, tested tündöklétében sejtetve sorsom, ahogy fölfénylik a csigolyák íve, de ha nem esek beléd, akkor is láthatlak még számtalan idegen nőben, s minden bizonnyal szeretlek majd mindig valaki másban, anélkül persze, hogy gyanítanád

Hétköznapijainkon túl

ha már az ősz misézik városunkban, gondolom, kontinenseink didergésén, sietős hétköznapijainkon túl, a te fesztelen vetkőzésed, a te mozdulataid titokzatosan ősi volta, suttogásaid sejtelmesnek maradó bársonya, a bőrödnek bőrömbbe evődő illata adja az életet, és a ködös ősz, ahogy nyirkos pólyába vonja parkjaink növényzetét. homálylóvá teszi öreg lépcsőházainkat, ahogy átjárja védtelen csontjaink rendszerét, egyre borzongatóbban immár, a nyakunkba szakadó, irdatlan havak sugallatával

Az utolsó szavak New Times betűi

már ki sem nyitottak az üzletek szünetelt az áramszolgáltatás a polgármesteri hivatal előtt napok óta elhagyott villamosok vesztegeltek úgyhogy jól megjegyeztük hová raktuk papírjainkat s készenlétben tartottuk válaszaikat is de a pályaudvaron nem igazoltattak bennünket pedig voltak elegenden abból a fajtából így aztán szótlanul igyekeztünk a lépcsők irányába s mintha szólt volna utánunk valaki amikor messzebből egy hang hagyta őket a francba idegenek tehát mégiscsak bár ezt már később mondtuk mikor a párás ablaknak szorítva arcunkat az esőáztatta vidéket fürkésztek s lehangoltan idéztük a lehúzott redőnyű kávéházakat a hetek óta nem szűnő esőzésekben kihalt középkori terecskét amint kövei közt ellenállhatatlanul bugyog a víz a szorongásával magára maradt városkára gondoltunk de az utolsó szavak new times betűi már elhomályosultak szeme előtt s bal kezének ujjai görcsösen szorították a nyitva maradt könyvet amikor rátaláltak

Vágják a fát

Szólnék én újból s hallhatón, de mögém
 Kerül a füttyszó, mire vissza nem fordulhatok.
 Rángatja kutyáját így a gyermek, fölénnyel
 S az állat nem hallgat oda. Zöld melegítőben
 Vágják a fát. „Szeretettel” – írja, levelében az utolsó
 Üdvözlét. Legyen hát minden ilyen torzó,
 Akár az a torony a tájban, nő csonkán s mindig önmagában,
 Egyre csak befelé. De mégis vágják a fát,
 Mint bádog-tenyér fúródik a homokba, s külön-
 Válnak a részek, akár a kétféle-tépett papír.
 Kezem kotor, mint vakond, az ágak irta nyomokon.
 Mosolyogni való próbálkozásaink, Asszonyom, megtalálnak
 Minket erőnek erejével, s eljárásnak velünk
 E negatív formákon.

Kirakódnék egy szikvízgyárat, semmint az alábbiakat megismételjem

Építők útja, oda-vissza, mi féláron
 Megtérül a részt-ivóknak, pláne, ha stampó.
 Szállás helyett valóságismeretet, tehát empirikus
 Bútort ajánlhatunk a szép szobába, mely lábain
 És karjain alapul, s persze szárnyalását figyelmen
 Kívül hagyva, úgy fél-tíz tájt társadalmi tulajdonba
 Ejt fabatka sőre, mi lehet csupán egy ál kapocs,
 Vagy attól távolabbi támpont, ha a meghívottak névsorát
 Csak mellékeljük. Ezért, ki távolmaradt, jelentkezzék,
 Még akkor is, ha jelentéktelen haszonra tesz szert,
 Bárha tücsökként hangyát játszik is e diónyi haza vonóján.
 Tehát kirakódnék etc., mint a címben mondtam.
 Ezért a sürgöny-protokoll Önnek, Etus, ki
 A Honleány-telefonallal már rég nem hímez,
 Főleg, ha e szállal ma tércelni se lehet.

Bakony

Emlékek és találkozások

III.

Ragyog a reggel, a pompás látványért érdemes megjárni újra a polányi kálváriát: nemcsak a messze tájért, hanem a hajnali záporban megfürdött faluért is. Megújult és új házak szerte. Hagyományaitól eltérő alakzatban terjed a falu. Hat rá az iparváros közelsége, oda tartozik közigazgatása is.

Meglepődtem azon, amit reggeli kávézás közben megtudtam, hogy Polány lakossága nem szaporodott lényegesen, csak az épületei. És látható a kálvária dombról, hogy a városhoz közelebb eső Bakonygyepes még jobban növekszik. Nem érdemes talán annyiival hosszabb utat vállalni a munkába járóknak, hogy élhessenek a megye egyik legszebb fekvésű településén? Bizonyára rájönnek majd egyre többen, hogy érdemes. Mert idők jele, hogy az ipartelepek nehéz levegőjéből, felhalmozott szűk lakásaiból zöldövezetbe igyekeznek s lehetőség szerint teremtenek maguknak otthont az emberek. Természetes folyamat: az iparosodás ilyen lendületében az első faluról származott nemzedék szívesen hagyja ott a régi házakat, a gémes, kerekes kutat, a sárt, a szülők verejtékes munkájára emlékeztető kapát-kaszát szerény, de összkomfortosra berendezett városi lakásokért. Ám idővel közművesednek a falvak, éppen az ipari fejlődés visszahatásaként, a késői utódokban pedig felmerül visszahívó erővel a virágos kiskert, a kedves falusi táj képe. Előbb csak gyűjtik a régi szegényes élet egykor meggyűlölt eszközeit, a szegény ember izlésével szépen megmunkáltakat, a falra akasztják, majd gyűjtik a pénzt, hogy a város légkörén kívül, de azért az új közlekedési eszközökkel könnyen elérhető közelségben felépítsék vágyaik házikóját.

Csak hogy ez már nem könnyű, nem olcsó feladat: a helyben maradottak féltékenyen őrzik telkeiket akkor is, ha jóval tágasabbak azok holmi szerény igényeknél. A természeti adottságában behatárolt szép Magyarpolányban alig jut már építkezési területhez a visszavágyó. Hátmég az idegen! Hátmég, ha számításba veszem, amit sutognak, mintha nagy titok volna, hogy Ajkával ellentétes irányban, benn a hegyek között új, gazdag széntelep vár feltárássra és annak is eljön az ideje.

Ásványi kincsekben és erdőségekben is szegény hazánk tájain némi kivételt képez a Bakony, törvényszerű, hogy területén az átlagnál bőségesebben keletkezzenek ipartelepek. Valamennyinek a közelében akadnak szépfekvésű falvak. Máris tapasztalható, hogy ezek töretlenül fejlődnek, sőt lendületet vesznek, a távolabbiak közül bizony sorvad némelyik. Nem kis gondja lesz a közigazgatásnak, hogy bábáskodjék e folyamat fölött. Ne támadjon belőle zűrzavar, vad építkezés, vétek a táj és jó izlés ellen. Úgy gondolom, a természetbe visszatérés igényét ki kell elégíteni, de ott és úgy, hogy ne károsodjék vele szép hegységünk. Nem kis költség, de még nagyobb a toronyházak

további halmozása. Megértő gondoskodásban kell maradnunk az emberi természet meggyorsult változásaival. A hajlíthatatlan tervezés árthat a tájnak is, a léleknek is.

A jól kiválasztott területek közmivesítése nem lehet drágább a nagyvárosok hizlalásánál, azt meg tudom a szőlőhegyi példákából, hogy az ipari dolgozók szabad idejükben miképp alakítanak tündérkertté gyenge minőségű földdarabkákat. Jót tesz ez a munka testünknek, lelkünknek, ha hajlandóságuk van rá. Mindemellett gyógyszer gyakorta a kis házak körüli önmegvalósítás a nagyipari munka monotonására.

Folytathatnám utam a kálvária domb mögött vadregényes szép völgyben Döbröntén, Tapolcafőn át, de mégsem indulok neki eső után az agyagos földútnak. Visszaereszkedem a nyolcas főútra. Alig lódulok meg a felújított „kísérleti útszakaszon”, három billenős teherkocsit találok magam előtt. Rajtuk a Volán cégjele, üresek, de vörösporosak, nem fér kétség hozzá, hogy a bauxitosok szolgálatában futnak.

A bakonyi ipartelepek a hegyvonulat déli lejtőin helyezkednek el, de a bauxit útja áthágott már a gerincen, és úgy fordult, hogy éppen az északi lejtő két legmostohább sorsú faluját vette célba: Iharkutat és Fenyőfőt. Azt dobolja a szellemdús pletyka, hogy egy rakoncátlan disznó találta Iharkúton a vörös kincset. Ismerem az ilyen rakoncátlan disznókat, amelyek nem férnek a bőrükbe, addig mesterkednek, míg sikerül felszaggatniuk az ól padozatát, akkor aztán – éjszaka, vagy nappal – túrnak-fúrnak eszeveszetten. De ismeri őket a legenda is, hogy eljutnak akár a pokolig. Sőt az még semmi, valaki lágyabb szívű népi meseköltő szerint Tündérországból találta magát ilyen munka végén egy ronda hosszú orrú gici disznó. És azért sem én vagyok a felelős, hogy a mesében a föld alatt található Tündérorság, ahol azt a hosszú orrút megválasztották tündérkirálynak, akkor is, ha disznó és hozzá fekete gici fajta volt, akkor is, ha az ükőregapja még közönséges bakonyi vaddisznó volt. Sőt koronát tettek a fejére, arany trónusra ültették és nem győzték lágy ujjakkal simogatni, madár ajkukkal csókolgatni a tündérlányok. Akármilyen volt is, mégiscsak felülről jött a földalatti Tündérországból nézvést.

Az iharkúti disznó nem jutott mesebeli országba, csak annyi, hogy vörös orral találta reggel a gazdaasszonya s máris kezdte a sápitást, hogy – jajj, már megint föl zabált egy tyúkot ez az istenátka! – Ám a gazda könnyen megkülönböztette a vért a bauxit vörösétől, viselte már porát bőrén és hajában. Összeszedte magát és még aznap jelentést tett. Az ilyen jelentést rendszerint fanyalogva fogadja a szakember, de, hogy nem vaklármát keltett, annak ma már megrázó tanújele van: Iharkút nincs többé. Nem nagy falu volt, s kicsinységéből is egyre fogyott. Tíz éve láttam utoljára a még élő helységet, akkor sem érthette el lakóinak száma a százat. Iskolájában egyetlen első osztályos árváskodott. Hogy utoljára ott jártam, csak egy-két beroskadt házat láttam, volt olyan, amely félig már elbújt, eltemetkezett a meddőhányóba. Élőlényt bennük csupán egy kócos szőrű macskát leltem, ez is olyan lehetett, amilyenek az erdőszéli falvakban félig vadon élnek, fiaznak csak a szénapadláson, azt ugyan hiába csalogatták az elköltözők, törődik is vele, hogy van Farkasgyepűn egy utca, amelyet Iharkútról neveztek el. Kitelepültek az iharkútiak jószágostul, kutyástul, sőt temetöstül együtt, a sírkeresztekkel. De ennek a folyamatnak ecsetelése nem az én gondom. E napokban készit róla filmet Vitézy László önmagukat, sőt egymást megjelenítő helybéli szereplők-

kel, drága, nagy apparátussal. Mi vagyok én ahhoz képest egyszál golyóstollal?

Fenyőfő már szülőfalummal közvetlen határos. Gyermekkoromban elsőnek az ejtett ámulatba, hogy ott szökek a lányok, a valahonnét messziről származott németajkúak, és nem felejttem sosem a valamikori szőlőskertek helyén maradt átabota öreg barackfák termésének az ízét. Apró barackok voltak azok, a meleg homokba hulltan édesek, mint a méz, és az erdei gyümölcsök vad illatával gazdagok. Elhullott gyümölcsök magjaiból keltek nemzedékeken át, olyan távoli ősalanyoktól talán, mint az ősfenyves pikkelyes kérgű szálfái. Fenyőfőn még csak most nyúvik e sokat emlegetett erdei fenyőket, hogy felszínre bukkanjon a terebélyes bazaltlencse.

Nem mondom, van itt ok magyar búsulásra, hátha még hozzáveszem, amit már említettem: hogy elszökött a vize a tapolcai tavas barlangnak, hogy apadnak hévíz-forrásai, és ami mindenek felett fáj nekem, hogy kiszáradt a városteremtő, Pápa városát századokon át éltető langyosvizű Tapolca folyó. Fürödhetünk a jó kiadós magyar fájdalomban, megszagathatjuk ruhánkat, akár ihatunk is bánatunkban s nevezhetjük bortól búbánattól mellünket verve bünszövetkezetnek a kiváló Bauxit Bánya Vállalatot, annyit ér ez csak, mintha ki akarnánk parancsolni a fővárosból az autóbuszokat, merthogy bűdösek és mérgezik a levegőt. Ha elfogadtuk anyagi jobblétünket, sőt körömszakadtig ragaszkodunk hozzá, lemondani róla eszünk ágában sincs, el kell fogadnunk annak minden forrását, köztük ezt a nem is jelentéktelent, a bauxit kitermelést a ráépült iparágakkal együtt, a kártételével együtt is. Mert nincsen rózsza tövis nélkül. Kegyetlenül hangzik úgy-e! Azt is mondhatnám: „Repül a nehéz kő, ki tudja hol áll meg.”

Mért indult el ilyen lendülettel? Ki hajította fel? Ezen is elgondolkodtam kellő szakértelem híján is. Mert semmi baj nem származik abból, ha valaki egyszerű polgár elgondolkodik az illetékesek tettein. Vissza is térek majd magam módján a kezdetre, ahogy gyermekkoromból emléke felmerül, de maradjunk most a számok rideg törvényénél.

Úgy tudják, Ausztráliában nyugszik a világ bauxit kincsének 30 százaléka. Jól mondom: nyugszik, mert ilyen készlet birtokában a világ bauxit kitermelésének néhány éve még csak egy ezreléke jutott erre a világrésznyi országra. Magyarországra pedig három százalék, ami Európában 13 százalék. Ausztrália megengedhette magának ezt a kényelmes várakozást, lehet, hogy jól is jár vele, mert eljőhet az az idő, amikor a kohó alumínium termelést sokkal kevesebb energia felhasználásával érhetik el. A tudomány fejlődik. De megengedhette volna-e, ha két ilyen rettenetes világháború ütköző pontjára esik, úgy, mint hazánk.

De lássuk tovább a statisztikát. Európában második helyen állunk bauxit termelésben, és ami méginkább meghatározó, mondhatnám sorsdöntő, harmadik hely illet bennünket az NSZK és Svédország után az egy főre eső alumínium felhasználásban. Még nagyobb csoda, hogy energiaszegény országunkban előállítjuk az európai kohó alumínium 2,3 százalékát és a világ termelésének ötvened részét. No, hát ki kapja el röptében ezt a malomkövet? Egyikünk sem, akiknek fáj a szívünk a kártételekért.

Mert fáj bizony, mindenek felett a vizek miatt. Hisz amúgy is fogynak a Bakonyvidék vizei, eltűntek patakjai, gyógyforrásai az erdőirtások századaiban, és azt is emberek cselekedték. Am ilyen hatalma az embernek a természet felett sosem volt, mint manapság. Ekkora felelősséggel egyetlen nagy-

úr sem tartozott, mint azok, akiknek kezében van ma a hazai föld sorsa, hiszen soha senki ilyen félelmes eszközöket nem tartott birtokában.

Megint csak a számok balladája; megkérdeztem valamelyik évben egy vörös bányászt, mi az ördögnek kell annyi vizet kiereszteni a bauxitbányából? Így felelt rá elmésen: „Nem merhetjük ki a latyakból az ércet, mint a szart a pócegödörből, póznára szerelt német rohamsisakkal.” Elismertem, hogy nem, sőt tudomásul kellett vennem; a bauxit érc minél nagyobb szárazsága döntően fontos. A Nyirád, Halimba környéki bányákban 70 köbméter vizet kell kiemelni egy tonna bauxitért. Rettentő mennyiség. Hátmég ha úgy számítom, hogy addig ezekből a tárókból két egész két tized milliárd köbmétert pumpáltak ki. Azóta még sokkal többet, talán már kétszer annyit, mint a Balaton egész víztömege. Félelmetes mennyiség, és ez a tevékenység egyre fokozódik. A termelés a Bauxit Tröszt nyilatkozata szerint már-már eléri módszereiben a világszínvonalat. Mohó szivattyúik képesek percenként négyszáz köbméter vizet kiemelni és a karsztvíz szintjét lecsökkentik száz méterrel.

Mostmár – veszett fejsze nyele – csak az a kérdés, miként használhatjuk fel nagy versenyfutásban ezt a képtelen vízmennyiséget, ezt a kiváló ivóvizet. Jelenleg nyolcvan százaléka hömpölyög, csattog, dübörög a Viszló patakon át a Balatonba, a Marcalon a Dunába. Aztán még valami. Az öregedő ember istenadta tulajdonsága, hogy aggódik utolsó lélegzetéig a halála utáni jövőért. Vajon mit tudnak róla a szaktudósok: elképzelhető-e, hogy mikor majd elfogy a vörös érc, mert elfogy bizonyosan, akkor helyreáll a megcsapolt Bakony bendőjében a vízszint? Lehet, hogy a tudósok máris feleletet adhatnak rá. De addig is jó volna a bauxit hasznából minél többet áldoznunk arra, hogy ez a tengernyi jó ivóvíz eljusson azokba a falvakba, melyeknek igazi egészséges ivóvizük nincs emlékezet óta, és most patakjaik is egyre elapadnak. Tudom, Révfülöptől Keszthelyig, sőt Balatonörszödig, Kaposvárig csapon eresztetik a Bakony karsztvizét, de ez még mind csak egy ötödrész. Az is tudvalevő, hogy minden beruházást egy másiktól kell elvonnunk, és van fontossági sorrend. Csakhogy itt a sorrendnél is fontosabb az erkölcsi, mondhatnám vezeklési kötelezettség.

El kell fogadnunk továbbá, hogy a természet nemcsak érintetlenségében lehet szép, hanem az emberi munka nyomaival együtt is. Felujjongtunk örömmünkben, mikor a bakonyszentlászlói plébános amatőrködése nyomán a szakemberek a Kesellő hegyen feltárták a bronzkori földvár körvonalait. Fájdalmas a megcsonkított Sághegy, de fenséges látvány a köfejtő mélyéről nézve a hajdani kráter helyén támadt köcsarnok. A századokkal, évezredekkel ez előtt művelt rézbányák mélyén olyan látványban gyönyörködhet a kései turista, melyhez alig fogható a legszebb katedrálisok szépsége. A bauxit kitermelés sebhelyein, azt hiszem, minden eddigieknél lenyűgözőbb látnivaló marad színben, alakzatban. Sőt a művelés alatt levő területek is ezerféle gyönyörűséget nyújtanak, akár közelről, akár távolabbi magaslatokról. Furcsán hangzik talán, de azt hiszem, e bányák művelőinek a hasznossági mellett esztétikai feladataik is vannak. Még fontosabb ennél, hogy mit hagynak maguk után az ásványi kincs kimerültével: romhalmazt, vagy grandiózus látványosságot, új tájvédelmi egységet, érdemeset az utókor gondoskodására.

Mióta ember szerszámot vett a kezébe, a természet megmásíthatatlan parancsaként a hasznosság mellett lelkében él a törekvés a szépségre. Ha ezt a törvényt felejtjük, nem vagyunk méltók a mai, minden eddiginél mérhetetlenül hatalmasabb munkaeszközök birtoklására. Akik nem áldozunk kenye-

rünkől, életünkől, italunkból istenek oltárán, áldoznunk kell a szépségért, tisztaságért. Mert minden csúfságért, minden szennyezésért könyörtelen visszafizet föld, víz, levegő, s szakadnak ránk az egek.

Nem sokkal az első világháború elmúltával, még annak itt maradt pernyéjében, még gyermekként találkoztam először az alumínium ércel. Volt a családnak egy barátja, gyakori vendégünk, rangos erdész a Bakonyban, Löv György nevezetű. Érkezett egyszer, szokása szerint fekete lován, és nyeregtáskájából elővette a rózsaszín követ.

– Tudjátok, mi ez? Ugye, nem. Ez az új arany. Tele van vele a Bakony.

– Attól mentsen meg minket a nagyúrsten, hogy arannyal legyen tele a Bakony – mondta erre a nagybátyám, aki öreglegényként fogyasztotta életét a falu közepén egy terebélyes házban, még terebélyesebb telken. – Assátok azt el hamarosan, ha igazi, mélyebben a sír mélységénél. Mert kincse jelennek meg a gonoszok. A szegény magyarnak pedig csak könnye lesz abból, meg verejéke. Hiszen elvitték már majdnem mindenünket. Maradjon meg a világ hitében, hogy pusztaság van itt csak félvad lovakkal, gatyás csikósokkal, fölöttük vadlibák szállnak, a Bakonyban pedig betyárok lesnek az utazóra, laposhasú disznókat makkoltatnak a kanászok. Elvették a Fertő tó felét is, hadd gondolják, hogy a Balaton vize is csupa fertő. Szántsunk csak, vessünk, de ne is énekeljen a szántóvető, nehogy azt higgyék, jókedvünk van. Mindent csendben, a legnagyobb csendben. Tehenekkel szántsunk csak, meg csendes ökrökkel, nehogy nagyot nyerítsen a ló, mert hátha meghallják, hogy élet van a földeken.

Ha Sándor bátyám búsmagyar volt, ez a Löv György tele nagy álmokkal. Ő volt az, aki meg akart gazdagodni, mert elhatározta, hogy élemedett korában megvásárolja a világ legnagyobb, legerősebb tehergépkocsiját, valószínűs kis lakószobát épít arra, minden kényelemmel berendezett, szerez hozzá fiatal feleséget, aki kedve szerint gondját viseli és összegyűlt tőkéjéből így járják a világot. Olyan súlyos lesz az a teherkocsi, hogy bármilyen járművel ütközik, a rövidet a másik húzza. Szentül hitte, hogy a Bakony, a bauxit és egyéb föld alatti kincsei árán, tele lesz szép kis ipartelepekkel, remek utak szelik át, olyan lesz, mint egy óriási kertváros, az üzemek dolgozói szerteszét építik lakásaikat a kies tájon és géperezű járművekkel közlekednek, mert mit számít az ilyen gyors járművön az is, ha kis hegységünk egyik oldalán van a házuk, másikon a munkahelyük. Lépett is egyet jóval később az ügy érdekében. Erdészsége mellett kis cementáru gyárat kezdett Pápateszéren. Mire elkészültek ott az első kútgyűrűk, kútkávák, disznóvályúk, akkorra érkeztünk el éppen a gazdasági válság legfenekére.

Sándor bátyám viszont, akinek a nevét viselem, míg élek, arra tanított bennünket, hogy ha postacsomag érkezik a házba, el ne vágjuk azon a spárgát, hanem bogozzuk ki körmünkkel nagy türelemmel, mert jó lesz még zsákmadzagnak a következő csépléskor. Téns úrnak nevezték a faluban és mindenütt, ahol ismerték. Tésasszony akadt elég gyermekkoromban a környéken, tésúr azonban nem volt senki más a pápai járásban csak ő. Nem gázdálkodott nagyobb darab földön, mint a község valamirevaló földmivesei. Szabadkéményes konyhájában ott álltak még a régi-régi lábas edények a kemencén, de nem emlékszem rá, hogy valaha is alájuk tűzelt. Melegedett inkább a szomszédok konyháján és nálunk fogyasztotta ebédjét, vacsoráját. Hombárjai viszont nem ürültek ki újig, ami fogyott onnét, azt is a mi konyhánkba őrllette.

Azt a vörös követ nem sokkal azután hozta Löv György a házhoz, hogy aláírták a gyászos békeszerződést, de még annál is valamivel előbb aláírták jegyzéseiket a Tapolcai Bánya Részvénytársaság alapítói. Az erdész nagy reményeinek alátámasztására előhúzott egy több hónapos újságszeletet s azt meglobogtatta.

– Itt az okmány róla, hogy ennek az iparvállalatnak alapítói olyanok, akik nem adják el sem a haza földjét, sem a benne rejlő kincseket. Hogy csak néhány nevet olvassak fel: Jekefalussy, a volt fiumei kormányzó, a Békássy István, a Purgli Pál, egy hadviselt ezredes, egy őrnagy, hogy a taljándörögdi Lőkét ne is említsem. No, megcsönkult az ország, de ezt a maradékot legalább birtokba vesszük istenigazában. Ezt nem sejtetted, ugy-e

Sándor bátyám nem sejtette, hanem tudta. Mert, el kell ismernem, könyvet nem olvasott, különösen regényt nem, soha. Ilyen nem is akadt a házában. De elolvasta az újságot elejétől végig. Rendszerint hanyatt fekve, hogy le ne essék orráról meglazult ókulája. Sőt egy csorbult borotvával kivagdalta magának az emlékezetre méltó hasábokat, továbbá a képeket a vasárnapi mellékletekből. Éppen egy ilyen ügyesen összerakott képsorral bizonyította be, hogy a magyar részvénytársasági urak, akár grófok, akár püspökök, akár levitézlett miniszterelnökök, mind farral szállnak ki az autóból, rendszerint olyan tekintélyes fenékkal, hogy a fejük szinte észre sem vevődik, ezzel szemben az igazi üzletemberek a fejüket dugják ki elsőnek és azt húzzák be utolsonak indulás előtt. Merthogy ezek a fejüknek köszönhetik méltóságukat.

Az igazság kedvéért még hozzá kell tennem, hogy a lexikonokat, azokat forgatta szorgalmasan Sándor bátyám, a Pallast csakúgy, mint a még fiatal Révai köteteket, sőt, ha földrajzi ismeretekre volt szüksége, még a száz évvel előbb megmagyarított Hübner félért is. Verset pedig tudott sokat kívülről, igaz legtöbbször Löwy Árpád pajzán szerzeményeiből. Nem idézem most ezek közül azt, amellyel rezignáltan méltatta az erdész lelkesedését.

A Békássy név jó kuruc névnek számított nálunk, jó negyvennyolcasnak egy bizonyos pápai Békássy Lajosról, aki a legenda szerint a császár nevét is néha illetlen mód vette ajkára. Purgly Pál pedig egyházkerületünk főfelügyelője volt. Tekintélyéhez, jó magyarságához szó sem férhetett. Ám a Tésúr ezzel együtt is csak legyintett a nagyérdemű bányatársaságra.

– Semmi ez az egész úrikaszinó, akkor bizzál csak, ha megjelenik a színen a Vida Jenő, a Chorin és Weiss Manfrédék Salgótarjánostul.

Mint később kiderült, váteszi szavak hangzottak el akkor, 1920-ban a tamási öreglegény ajkáról, mert belekerültek a magyar bauxit válságos történetébe mindezek az urak a hozzájuk tartozó konszernekkel együtt. És még sokan mások, náluk nagyobbak is, ha itthon nem volt olyan, hát volt külföldön, angol és holland, svájci és német. Két nagy svájci vállalat, két német; világhírű üzletemberekkel, nagyerejű külföldi bankok. Amerikából is hazafutott egy magyar származású üzletember a világsajtóban is legendássá vált magyar bauxitkincs hírére, aki úgy hitte már nincs is mit keresnie az összehöppörödött országban. Volt bizony, mert ha az államhatalmunk nem sokat jelentett is az európai politikában, a pesti tőzsde nem akármilyen hatalom volt a kontinensen. Ennek is hírét vehette, jött hát, hogy mozgósítsa a tőkét a Bakony „aranyáért”. Gombamód szaporodtak a vállalkozások, világra szólók és perifériálisok, tőkeerősek, és a túl nagy feladat alatt összerogyának. Harc keletkezett életre-halálra, a részvénytársaságok egymás nyakára tették a kést, egymás zártkutatmányaira tehénkedtek. Mit számított már később

egy Békássy, meg egy Purgli. Ha magyar urak kellettek a részvénytársaságba, mert kellettek, hogy olajozottan forogjanak a nagyvállalkozások fogaskerekei a hazai adminisztrációban, kéznél voltak szívesen volt miniszterek és mágnások. Sándor bátyám, ki nem érte meg jóslatai szerint az idők beteljesülését a magyar bauxit felett, alig győzhette volna aláhúzogatni pirosnyelű kurta ácsceruzájával az ilyen széphangzású neveket: báró Schell Gyula, gróf Széchenyi Zsiga, gróf Károlyi István, gróf Hunyady Ferenc, herceg Muntenuovo Nándor, gróf Andrássy Miklós. Mindezek egyetlen részvénytársaság igazgatóságában, és elnökük az örök Kozma Miklós, a vitézi leveldi. Alig akadt már valaki, aki arccal előre szálljon ki a gépkocsiból, arccal a jövő felé. Ilyen finom kezekből, ilyen előkelőkből valóban gusztussal vehette át Hitler a teljhatalmat a magyar bauxit fölött, akármilyen finnyás lett volna is.

Akkor aztán csend-rend következett a vállalatok egymás közötti berzenkedésére: a temető csendje. A bányákban pedig megindult a hadi gazdálkodás nyakló nélkül, mert Hitler hadigépezete falta minden hatalmában levő üzem termékét. Szakadjon a munkás, csikorogjanak túlhajtva, kinjukban az eszközök, pusztuljanak, ha kell a leromlott munkaszolgálatosok. Mert ilyenekből állt azokban az utolsó években, döntő többségében ilyen elgyengültekből, a bauxitüzemek kétkezi munkásgárdája. Igaz, addig is mostoha körülmények között és nagyon kevés pénzért termelték ki a bakonyi munkások a világcégek számára annyira fontos ércet, mely képes volt kiváltani olyan magyarányú túlekedést a pénzemberek között. A pénzvagyon svájci urai is, azok a világhíresek, azok a rangosak, minden bizonnyal csak annyit észleltek a magyarországi szenvedésekből, hogy itt a munkás olcsóbban, sokkal igénytelenebb körülmények között hajlandó termelni, mint Tell Vilmosék kései utódai. Jajjszót innét álmukban sem hallottak.

Volt a magyar bauxit történetének a sok kiváló tudós, nagyszerű üzletember mellett két érdekes alakja. Karakterében egymástól teljesen különböző, csak rendkívüli ügybuzgalmuk volt közös, és tragikus végük. Legfeljebb annyi még, hogy mindkettőjük munkás élete kezdetétől a hazai vörös érc sorsához kötődött. Az egyiket Hiller Józsefnek hívták, a másikat Balás Jenőnek.

Hiller még a kilencszázas években budapesti ügyvédbojtárként, principálisa üzleti kapcsolatainak keresztül ismerkedett meg a bihari hegyekben fellelt bauxittal s az annak kitermelésére alakult, nehézkesen mozgó, tőkeszegény vállalkozásokkal. Szemfüles fiatalember volt, minden bizonnyal képzett, kiváló üzleti érzékkel, szervező képességgel. Megtanulta a hazai vállalatalapítás arany szabályait, melyek közül a legfőbb volt, hogy jól válogassa meg partnereit rang, tekintély, vagyon, összeköttetések, üzleti kapcsolatok, egyeseket, akiknél ez fontos, képességeik szerint is. Hány részvénytársaságot, szövetkezetet, korlátolt felelősségű társaságot, miegyebet alapítottak Budapesten a század első felében! Abból százalékban milyen kevés lehet az, amely nem bukott el rövid idő alatt s nem maradt tengődésben. Hiller vállalkozásai sorra sikerültek, meglendítette pályáját az első világháború kezdete, mert a hadi iparnak kellett az alumínium. Ekkor már részvénytársasági igazgató volt. Még tartott a nagy háború, mikor létrehozta a később oly tekintélyessé vált ALUÉRCet. A trianoni béke elvitte az erdélyi bányatelepeket, el a zsenge isztriai kezdeményezést is. De nem vitte el Hiller vállalkozó kedvét, se energiáját. A szerencse sem hagyta el, mert kárpótlásul felbukkant és elkezdte karrierjét a bakonyi bauxit. Hiller számára szédületes távlatok nyíltak, ám ő

nem szédült bele, okosan szervezett. Nyilván ott lebegett előtte, nem is elérhetetlen távolban a cél: ha a kiméretlen békekötés szétdarabolta természetadta munkaterületét, majd összehozza ő azt, összefoldozza határokat nem ismerő vállalkozásban, sőt azon túl is minden talpalatnyi helyet, mely bauxitot terem Európa közepétől Görögországig. Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia Hiller vállalkozásainak térképén úgy megfért a kis Magyarország szomszédságában, mintha mi sem történt volna 1914 óta, úgyannyira, hogy volt ebben valami szívdertítő. Az mindenek felett, hogy az üzleti érdek mégiscsak okosabb, mint a politikai.

Lehetett infláció, gazdasági válság, Hiller nem ismert sem csüggedést, sem akadályt. Az egykori ügyvédbojtár hatalmas nemzetközi konszern vezérigazgatója lesz, talán a legnagyobb, amely valaha bauxittal foglalkozott. Számomra szinte elképzelhetetlen, hogy ne tűzte volna ki célul magának: egyesíteni és hatalmába venni a világ minden vállalatát, mely alumíniummal foglalkozik az alapércről a kész termékig. A helyében bizonyosan nem adtam volna alább. Csakhogy az álmodozás olcsó, a megvalósítás egész életet követel. A legtöbb élet pedig elmúlik a megvalósulás előtt. Nincs olyan élet, melynél hosszabbak ne lennének az álmok. Nincs is befejezett pálya, csak hogy ki mennyit bírt a rázabott időben.

Hiller hozott a magyar bauxit kitermelésére külföldi tőkét, a legnagyobb tétel németektől származott, a legnagyobb hatalom is övék lett a vállalkozásában, és vegyük ehhez hozzá még a fegyverek erejét, mely egyszerre végső érv lett a gazdasági érintkezés területén is. Aldozata lett saját üzlettársainak szegény, gazdag Hiller József, még kivételességben sem részesült a halálosztásnál. Nagy ember volt? Én azt mondom, az volt. A történelmi idők minden buktatóját áthágva befutotta szédületes karrierjét. Ahogy ma mondanák: megvalósította önmagát, nem tudhatjuk, milyen világgraszoló üzleti célokat kergetve, de közben a hozzá hasonlókkal együtt a veszített háború után bekötötte a világgazdaság csatornáiba a megcsönkult ország erecskéit, a semmibe vezető utakat, felhajlitott vasúti sín párok országának szakadt idegszárait. Hogy aztán hová lett később Európa idegközpontja, hogy a csatornák hová vezettek, az megint a történelem a két világégés között. Az egyikből felmerült, a másikkban elmerült Hiller szívérványos élete pályája.

A másik, akiről szólnom kell a bauxit történései nyomán, nem volt üzletember, legfeljebb csak botcsinálta, s úgy sem valami sikeres. Annál igazibb tudós volt, a bauxit kutatás kiváló, a szakmában nagyra becsült, az ország határain túl is kútfőként elismert tudósa.

Hiller, míg élt, gazdagon élhetett akkor is, ha az általa összehozott vállalkozó csoportok tőkései idő híján nem takarították be nyereségeiket. A háború lendületet ad rendszerint az iparnak, csakhogy időzavarba hoz minden vállalkozást. Balásnak nem volt módja dúskálni a zavarosban sem az első háború végén, sem a második elején. Akkor sem, ha közvetlen munkássága révén válhatott hatalommá s tőkét mozgósító erővé az alumíniumérc. Ez a székegy ember mindvégig terhes volt a gonddal, miképp lehetne itthon tartani az országban minden gyümölcsét annak az egymásra épülő folyamatnak, mely tart az érc fellelésétől a bányászat, kohászat át a végtermékekig.

Romantikus álom olyan országban, ahol az összeomlás után, a húszas években Balás munkásságának kezdetén a készpénzes kiárusításnál okosabbat alig találtak fel a vesztes ország gazdasági sebeinek gyógyítására. De később is: mit számított Balás Jenő aggódó hazafisága, mikor a bauxit hírére

vége megmozdult és jelentkezett a magyar adminisztráció irodáiban is a külföldi nagytőke.

Szegény Balás Jenő is el akarta felejtetni Trianont, mint Hiller. Csakhogy ő sokkal szerényebb módon ívelte volna át a határokat. Az irredenta korszakban szinte visszatetsző higgadtsággal vette tudomásul a tényeket, s azt merte ajánlani, működjünk együtt a csehékkal, románokkal az alumínium előállításában, a hozzá szükséges energia megteremtésében. Sőt, *horribile dictu*, az jutott eszébe: forduljunk a Szovjetunióhoz villanyáramért, hisz, ha itthon marad az alumíniumgyártás haszna, lesz mit adjunk cserébe. Körömszakadtáig tartotta magát alapelvéhez, hogy nem szabad átvinni az ország határán nyersércet, semmit ebből az ércszegény országból, csak kész terméket, vagy legalább kohóalumíniumot, akkor sem, ha ez az elv egyelőre várakoztatja a kitermelést.

Az államkincstárnak ajánlotta fel zártkutatmányait, házalt eszméi megvalósításáért, mindhiába. Nem mindegy, hogy ki lép be a nagy hivatalok szárnyasajtáján: egy kiváló, lelkiismeretes tudós kutató, vagy egy svájci, esetleg német nagyvállalat képviselője. Hiszen az államadósságok és vékony pénztárcájú rangos közhivatalnokok korát éltük, hozzá érezhető volt már a német nyomás is. Még törvényt is szegtek, vagy legalábbis felfüggesztették hatalommal a meglévőt, hogy megfoszthassák Balást kutatásai és saját pénze árán szerzett jogaitól. Zártkutatmányait ravaszul átjátszották a befolyásosabb idegen érdekeltségnek.

Am a németek tudták, mit ér Balás Jenő a szakmában. Ők aztán tudták, kinek a jogait tiporják a kedvükért. Mindent elkövettek, felajánlották, hogy dolgozzék nekik a tudós, kinek képességeiről annyi eredmény tanúskodott. Balás erre nem volt hajlandó, nem és nem. Am hamarosan eljött az idő, amikor nem érezték szükségét többé, hogy megkérdezzék, akar-e velük menni az, akit vinni szeretnének.

Balást tehát elhurcolták, minek is keressünk szolidabb kifejezést. Talán éppen makacs elvhűsége, kitartása, hajlíthatatlansága okozta azt is, hogy onét soha vissza nem tért.

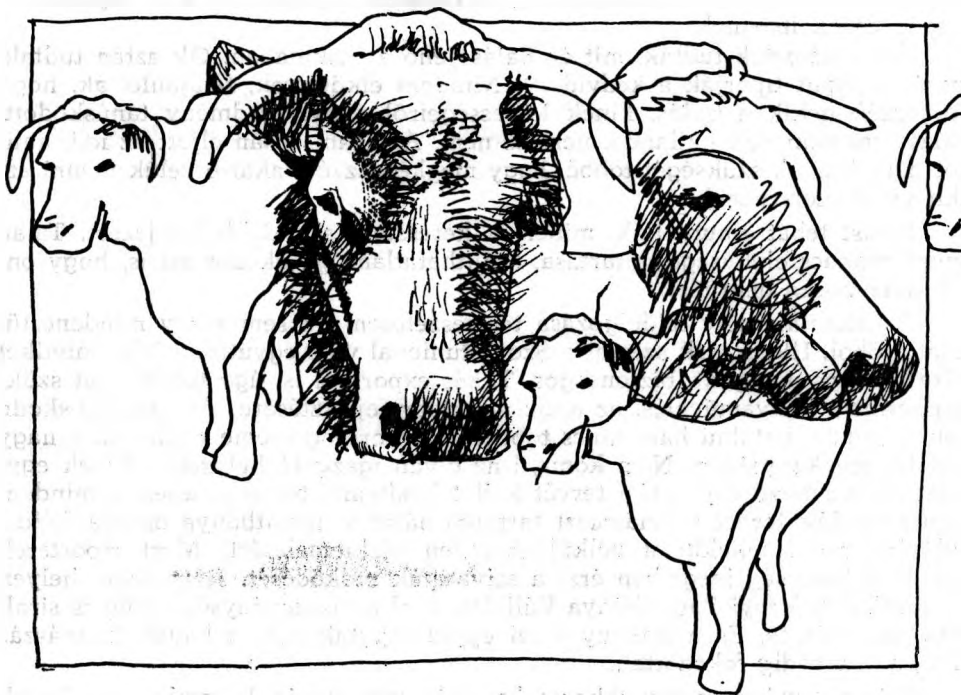
Az alumíniumérc feldolgozása természetesen ma sem megy mindenestül saját erőből. Illetékesek szerint a Szovjetunióval való együttműködés mindkét félre hasznos, nyugodt, biztonságos. Tőkés exportból is, úgy tetszik, jut szükség szerint a bányaművelés, az alumíniumipar fejlesztésére. Az akadékoskodó konkurrencia, hatalmi harc nincs többé, de az ország szeme rajta van a nagy vállalat tevékenységén. Nem könnyű az olyan igazgató helyzete, akinek egyrészt messzemenő fejlesztési tervét kell teljesítenie, természetesen a mindennapi termelési tervet is, másrészt tartania hátát a bauxitbánya okozta felfordulásért, mindenekelőtt a nélkülözhetetlen vízkiemelésért. Mert riporterek lesnek, a lakosság idegeiben érzi a szivattyúk működését. Hisz olyan helyen működik a Bakonyi Bauxitbánya Vállalat, ahol a vízszegénység addig is siralmas volt, vész. És a Bakony vizei egyre fogytak már a bauxit bányászás előtt, azóta pedig fokozottan.

Bakonytamásin gyermekkoromban, de még legénykoromban is fürdünk a Bornát folyóban, megvolt a Kerekes gödör, hangoskodtak békái. Udvárunk végén, ha csak nem hosszú, száraz nyarunk volt, éven át csörgedezett a patak. Kiapadt azóta a falu állandó patakja, a Gyűrűs. A Kistó sincs sehol, a Bornát egykor bővizű medrében csak valami zsíros-olajos, szivárványozó posványt találtam. A vörösi erdő szélén sem, a Hideg ér egres medrében sem

lesz már annyi nyirkosság, hogy megéljen benne a nefelejcs, mely annyira jellemző volt azokra a hajlatokra. Meg a vizililiom. És így tovább, eléri sorsa a teszéri malmos patakokat. Az őzek, különösen az idei borjak szomjasan csatangolnak a kertek alatt. Szomjúságuk nagyobb a félelmüknél.

E vészes ivóvízhiányban szenvedő falvak sora fölött Fenyőfőn kezdődik a termelés. Nem tudom mennyi vizet kell kiemelni az ottani ércért, de ha kell, annak már egy cseppje sem veszhet kárba, mert olyan falukkal van körülvéve az a telep, melyekben az ivóvizek állapota eddig is csak csodaképp nem lett népbetegség forrása. A bányák kincsei az egész ország hasznára vannak. E haszonból legalább szerény kis vízművekkel kötelességünk támogatni a károsult falvakat.

(Folytatjuk)

Négyes

A HASONMÁS

*„Tudni sem akarok történetemről.
Tudásomról történni akarok.”*

KIKÖTŐ

A kikötőbe érkeztünk, hajóval. Szerettük volna még nyitva találni a boltot a főtéren; vehessünk Tuborg-sört, uborkát, kiflit: Borg (tenisszel) reklámozta a Tuborgot, különben se kedveltük, és drága is volt, de akkor, első este, visszaérkezve megint egy év után, semmi se lehetett drága. Ritka, javította, tiszta párna, lepedő, takaró, ágy várt minket, télikabátok a diótapácos szekrényben, kályha itt sehol. Tyúkudvaron és levenduláson, olajfákon és szamarakon át (túl) a hegyek ismerős vonulata. Ugyanaz az asztalosműhely, a régi kőház földszintjén, javította, földszintjén, a kikötőtől kicsit odébb; ebbe a házba jártunk vissza tíz éven át, ebbe a kikötőbe. Verebek hangjára ébredtünk az utolsó évben, észrevettük őket, és rá ébresztettek, odahaza kellene lennünk inkább a magunk verebénél. Így (öt) el is veszíthettük volna; bár igyekeztek rá vigyázni. (Most itt ül a kezemen, négy évvel később. Nem érte volna meg a nyaralás, azóta nem járunk.) A nyaralás (most már meghagyja a szóismétlést, az egyik: későbbi betoldás) eléggé homályos volt, mint a kikötői esték, azokkal a szép és ismerős fényekkel, a csak sejtett arányokkal, nappali változataik emlékével. Egyszerre ilyen „nappali változat” lett minden, ami volt, ami gyakorlatilag már nem kötött „ide” („oda”) minket. (Kopás a szövegállagon.) Hajónk, hajnali négykor, abból a másik kikötőből jött, ahová egy-egy délelőtt átsétáltunk, az volt a szigeten „az örök szomszéd falu”. Becsuktuk magunk

*mögött a ház ajtaját a csillagok alatt; már a fedélzeten
virradt ránk, Mosztár felől a nap kelt; odahaza, tudtuk,
madarunk ébred. (Kis hiján tévedtünk.) Még sok idő és
szerencse kellett, hogy viszontlássuk egymást. A parti
kikötővárosban – szorongva, épp ezért: könnyelműen –
elidőztünk volna. (Lásd egy másik versben: bokáig
egy strandvécé vizében, üldögélve rigók közt, alkonyatban.)*

A TELJES RAGYOGÁSBAN

*Oly mindegy, ki, a teljes ragyogásban.
Oly teljes ragyogásban, aki mindegy.*

KOPORSÓKÉSZÍTÉS, FORGÁCS KUTYÁN

*Borért a szomszédba jártunk (az asztalosműhely
házából), ilyenkor elhaladtunk az asztalosműhely
ajtaja előtt, kutya hevert az asztalosműhely
küszöbén, és lassan betemette az asztalosműhely
némely forgácsa. Ez volt az asztalosműhely,
amely fölött szobát béreltünk. Az asztalosműhely
zaja felhallatszott, nem is örültünk az asztalosműhely
közelségének végül. Zsúfolt volt az asztalosműhely,
és utolsó nyáron itt, az asztalosműhely
tulajdonosaitól rendeltek valakinek koporsót. Az asztalosműhely
zajait nem tudtuk megkülönböztetni; az asztalosműhely
legkülönbözőbb feladatai ugyanolyan, „Asztalosműhely”
zajt jelentettek számunkra. A koporsó, az asztalosműhely
búcsúterméke (tőlünk búcsúzott így ez az asztalosműhely)
egy jó ismerősünké volt a faluban. Több asztalosműhely
is volt, de nekünk csak az asztalosműhely
gazdái voltak ismerőseink, meg a cipész, akinek az asztalosműhely
villanyfűrészével vágták a deszkákat. Az asztalosműhely
küszöbén ott hevert a kutya, beborította, fülig, az asztalosműhely
forgácsa, borért mentünk, a szomszédba, az asztalosműhely
előtt egy alkalommal így utoljára haladtunk el. Láttuk – – –*

VERSRŐL VERSRE

TANDORI DEZSŐ: HOMMAGE ÉS TALIZMÁN

A VERSRŐL A KÖLTŐVEL DOMOKOS MÁTYÁS BESZÉLGET

(Elhangzott a Magyar Rádióban. — Szerkesztő-rendező: Lajta Kálmán)

HOMMAGE II.

Kálnoky Lászlónak és Nearer Side-nek

*Aztán a múlt mindig jól alakul.
Az lesz belőle, ami lehetett
volna, amit az ember szeretett
volna – s szeret, csak nem nyugtalanul,*

*mert ott semmi se üthet ki balul,
semmi se olyan túlrészletezett,
mindig mindennek végét vetheted,
semmi nem nyers és semmi nem avul.*

*Mint egy jéggétagyott állóbüfében,
úgy jár-kelhatsz, akár egyhelyben állva:
hökkenni sincs min, megörvendeni sincs min.*

*Mint az a szárnya-zsebredugta pingvin
a könyvborítón: i t t akármiképpen
süthet a nap! neki már o t t az árnya.*

TALIZMÁN

*Én a halálos ágyamon
nem mondanám: ezem-azom . . .
Medvéimet szólitánám,
mert hiányoznának nagyon.*

*Én is hiányoznék nekik?
Vagy ezt csak most képzeltek?
S ha nem vágyunk egymás után,
mindőnk megkönnyebbedhetik?*

*Ha egyike, ha másika:
kár erre választ várni ma.
Ami igazán egyszerű,
csak le kell bonyolódnia.*

*Oda se biccentjük túlünk,
hogy épp mit álmodnak velünk;
ott aztán tényleg fűre-tű,
elalszunk vagy felébredünk.*

DM: – A *Hommage és talizmán* eredetileg a költő negyedik verseskötetében jelent meg (*Még így sem*, 1978.), mint két, egymást követő, de különálló vers. Végleges formáját tehát azóta nyerte el, mint egyetlen érem két zárólapja – az utólagos összeferasztás révén. Ezért talán nem pusztán formalitás, ha mindjárt azzal a kérdéssel kezdjük ezt a beszélgetést Tandori Dezsővel, hogy: hogyan, milyen körülmények között írta ezt a két versét, s miért nem vált számára azon nyomban világossá, hogy ez a két vers voltaképpen egyetlen költemény? Van-e elmondható belső története ennek az utólagos megvilágosodásnak?

TD: – Ott kezdeném, hogy íme, ha ezek a versek aztán még őrizhettek a mozgékonyaságukból annyit, hogy így később összekiváncsoztak, vagy legalább alkalmat adtak nekem erre az önkényeskedésre, hogy különállásukat alkalmilag megszüntessem, és beszélgetésünk témájaként forma szerint együtt szerepeljenek, ha tehát ez így történhetett, akkor nem szállt ki belőlük egészen az élet. De valamivel szakszerűbben fogalmaznék, ha azt mondanám: a *Még így sem* című kötetet, amelynek első, „Talizmán” elnevezésű ciklusának két záródarabja ez a *Hommage II.* és ez a *Talizmán*, vagyis a két vers, amelyet alkalmi véglegességgel *Hommage és talizmán* címmel összevontam, ezt a kötetet tehát én verseskötetnek írtam, amiben a kötődés benne foglaltatik. Nem kerültek egészen véletlenül egymás mellé bizonyos darabok, s ekképp érthető, ha később aztán rájöttem, miféle kapcsolat rejtőzik bennük, hogyan lehetne tovább komponálni materiájukat, konkrét anyaguk megváltoztatása nélkül. Már ami ezeket a változtatásokat illeti, elképzelhetőnek tartom, bizonyos típusú versek újraírásának lehetőségét, sőt, kötelezőnek is éreztem ezt néha, erre volt példa, amikor egy filmélmény-esztétikai dolgozatnak íródott darabomat még a *Talált tárgy*... kötet számára verssé tördeltem át, vagy egyszer Lator László igen fontos könyvéről, a *Sárgayáról* végig blank versben, jambusban írtam egy kis elemzés-félét. Ám ezek inkább körüljárják a kérdést...

DM: – ... kíváncsi vagyok, hogyan járnád körül ezt a kérdést, ha nem 1980-ban kérdezné tőled valaki, hanem – mondjuk – H. G. Wells nevezetes időgépével módokban állna visszazánni a régi századokba, amikor még hittek a vers definitív szentségében és örökkévalóságában, mondjuk a reformkorba; ha odaállhatnál a Sebestyén utcai Csigavendéglőben (a mai Veres Pálné utca elején) az *Athenaeumot* szerkesztő triász: Bajza, Toldy, Vörösmarty törzsasztala elé, mint Budáról, a Tabánból jött költő, s költő mivoltodat éppen ezzel a verssel igyekeznél elfogadtatni, igazolni?

TD: — Ha Bajzát, Toldyt, Vörösmartyt emlited, nekem inkább Virág Benedek jut az eszembe, akit Kosztolányi itészül fogadott el abban a híres versben, s aki – a tabáni öreg – jutalmul egy almát nyújtott át utónévrokonomnak. Virág Benedek itt élt azon a környéken, amerre én is lakom; szobor is őrzi emlékét, és ehhez a tájhoz engem sok élmény fűz. Részletezni ezeket átlagosságuk okán sem akarom, hanem hát mi az, hogy „átlag”? Nekem azok mind igen alapvető élmények voltak. Amikor sokat mászkáltam erre, amikor nem – ugyanazt „jelentette” mindkettő. Mert elmaradtam a „tabáni öreg” egykori környékéről, de később egészen meglepő okból visszatértem – füvet szedni bizonyos madaraknak, azoknak a verebeknek, akik itt élnek nálunk, a lakásunkban, és akik miatt nem csavargom be egy jó darabig a világot –, és ilyenkor több dolog is az eszembe jut. Hogy például Virág Benedeknek én is írtam verset, jó hat-nyolc éve, és föllevenítettem abban ezt a környéket, még a korábbi, Erzsébet-híd előtti állapotában. Mármint azóta a környék szerkezete is más, az én alkatom járulékai is – hiszen a verebekkel való együttélés az életvitel megközelítően abszolút profizmusát jelenti, olyan magánjellegű szolgálati szabályzatot, amelyet általam „civilnek” nevezett emberek alighanem meg sem érthetnek; hogy egyetlen ajtót nem csukhatok be teljes odafigyelés nélkül a lakásban, egyetlen lépést sem tehetek, ha a madarak szabadon vannak – hogy ne veszélyeztessen közvetlen, velünk a legszorosabb kapcsolatot tartó lényüket, épségüket, sőt, sokszor íróasztalomnál ülve is

egyszerre kell a munkámra figyelnem és arra, hogy a lábamat hogyan mozdítom, mert ott ül épp kissé fölemelt talpam alatt a madár, leglényegesebb barátaim egyike, és hogy úgy mondjam, egyetlen nyekkenéssel vége – és lelkileg, emberileg nekem is „végem” –, ha nem vigyázok. Mármost ha az a táj megváltozott, ha az életem ekkorát fordult, ha mindezek során olyan alapvetően fontos dolgokra jöttem rá, amelyek az én számomra jobban meghatározzák a kérdések szerkezetét e pillanatban, mint ha a világban csatangolnék – és ezen értem én a szerzői estekre vagy baráti társaságokban való eljárást csakúgy, mint az óceán túlsópartjának felkeresését, külföldi madaras barátaimnál való vendégeskedést, szereplést és tanulmányutat, és a többi –, ha tehát eddig, vagyis egy bizonyos pillanatig összefüggőnek aligha hitt dolgok, ilyen szerény, szinte észre se vett lények és jómagam *ennyire* összeforhadtunk, akkor már szinte bagatell, hogy két verssel ilyen szempontból mi történik. Nyilván „olyanra” kellett írni ezeket a verseket a maguk idejében, aztán úgy kellett egymás mellé rakni őket egy kötetben, hogy később még ez is történhessen velük. Nekem erről Puskás Öcsinek az a Zek által idézett mondása jut az eszembe: „úgy kell rúgni, művészkéim”, ezt mondanánk Bajzával, Toldyval, Vörösmartyival, vagy nekem az is elég, ha egy üveg vörösbort, alma és verébélmények – vagyis a lények közti kapcsolatok élményeinek – föl-emlegetése mellett, „csupán” Virág Benedekkel. Hiszen ha velük azonos korban élnek, és elmennék a véleményüket kikérni, bizonyára azért tenném ezt, mert meg volnék győződve róla, hogy a végén együtt, a dolgot jól megértve – és a világ titokzatos állását romantikusan tisztelve, ahogy, félre csak félig téve a korántsem tréfát, a labdarúgó is erre célzott pompás mondásával – együttesen képviselnék a költészet mozgékonyágának és az érzések, a mélyen átélt vonulatok sok mindent összekötő erejének meggyőződését. Ezeket a verseket az köti össze most, ami szétválni se engedte őket soha.

DM: — Nem tudom, mikor jelent meg először nyomtatásban versed (1968 és 1978 között napvilágot látott négy köteted mindenesetre több mint félezer verset tartalmaz, s a legkorábbiak az ötvenes évek végéről vannak dátumozva), de amióta megjelenesz, a kritikusok sohasem mulasztják el kihangsúlyozni, hogy versbeszéded eredetiségének: a magyar lírában uralkodó verseszményhez képest határvonalat – vagy árkot – vonó újdonságának elválaszthatatlan alkatrésze, alapja és feltétele az „elképzelő technikai invenció”. Akár a hagyományos versidom mimikrijével rendelkező verset írsz, akár a kép- és betűrejtvényekhez közelítő lettrista és neoavangárd kísérleteket valósítasz meg: éltető elemük, magyarázó értelmük és megfejtésük a vers-szerkezetben és a nyelvi kifejezésben egyaránt sziporkázó ötletesség. Ehhez a beszélgetéshez miért választottál mégis olyan verset a félezerből, mint költészeted és költői természeted hiteles reprezentálására alkalmas darabot, amely tüntetted őn egyszerű formaruhát visel? A *Hommage* ugyanis a klasszikus poétikák szabályait alázattal teljesítő szonett, a *Talizmán* pedig aaba-rímképlettel (ragrímekkel szinte!) megvalósított rendkívül igénytelen strófászerkezetre épül.

TD: – Az *Hommage II*-nek van egy viszonylag nevezetes elődje, az *Hommage*, amely az én első kötetem elején áll. Sok mindent csináltam én már azzal a verssel, erről talán következő kötetem így-úgy vallani fog; de az alapérvzés már a két *Hommage*-ban is azonos. A cím azért nem mondja meg, hogy kinek szól ez a tiszteletadás, mert az egész világ megleltének szól, bárkinek, aki igényt tart rá, s aki meg győz meg arról, hogy tiszteletadást végképp nem érdemel. Ami az *Hommage és talizmán* című versképződmény egyszerű formáját illeti, ennek így utólag igencsak örülök; ennél bonyolultabban az ember tulajdonképpen nem is szeretne fogalmazni soha. Látszólag lemondó lejtéssel indul a vers első fele: „Aztán a múlt mindig jól alakul...” Már ha túléljük. És azt is tudjuk, mennyire elfogultak vagyunk mindig a pillanatnyi óhajaink ügyében: Graham Greene *A csendes amerikai* egyik mottójaként idéz egy kitűnő angol költőt, aki azt mondja: „remegek valami mesterkéltért, / A szív sérelméért... / Hajlunk az ilyesmire a mi szörnyű kötelesség-fogalmainkkal”. Hát utólag a múlt mindig jól alakul; sajnos, épp az elevensége vész el; de hibája sincs annyi, mint

az úgynevezett jelen pillanatnak, a cselekvésnek. Lényegében én itt egyrészt nem mondom mást, mint hogy „csak az hibázhat, aki cselekszik”, és ehhez nem is illene bonyolultabb forma, mint a versé, mint ezé a versé. Hanem ha meggondolod, hogy a vers kötött formája olyasmis, mint a rajzolni-tudás a képzőművésznél, s lényegében kontaszt-elem is, mert az iménti hasonlatnál maradva, a labda is hasonlat, a meccs is az, Goethe mondja: „minden hasonlat”, lényegében a verebekkel való kapcsolat is „hasonlat”, csak nem olyan primitíven, ahogy némelyek az efféle olykor kérdezni hajlamosak: „mit jelent...?” Pláne ha most azt mondom, hogy „hasonlat”. Hasonlata, mondtam az imént, a madarakkal való kapcsolat, mindenféle emberi és nem emberi összetartozásnak; hasonlata az eleve adott dolgoknak; hasonlata annak, hogy valami a legközelebb áll hozzád, és mégsem hallhatod tőle úgynevezett „saját szavaival megfogalmazott” lényegét. De nekem az a történetesen siófoki resti, ahol egy délután, részben fantáziátlanul, részben a legcsodálatosabban sétálva, lényegében fölőszegesen valami hirtelensülten ettünk – ez a büfé! – ez a resti-büfé se magyarázta el „lényegét”! A vágányok felett átvezető gyalogoshíd sem; és hiába van ott kitéve Kálmán Imre táblája, de még akár Karinthy Frigyes meg Rejtő meg a többiek csodálatos siófoki fényképét is hiába láttam – ez még nem fejtette meg azoknak a pillanatoknak a „csodáját”, egy borús délutánét, amellyel Széplak-felsőn, 1975-ben nem lehetett mást kezdeni, mint hogy átmentünk Siófokra, bár ezt eléggé untuk. A *Talizmán*-rész egyszerű formája még ennyi lehetőséget sem ad az életképszerű beszámolóra. Tizennégy éves koromban másfél évig hittem azt, napról-napra, hogy gyógyíthatatlan beteg vagyok; és erről nem mertem beszámolni senkinek, ugyanis attól féltem, hogy ha ezt tenném, azonnal megindulnék valami úton, ahonnan nincs visszafordulás; orvosok kezére kerülnék, elveszíteném azt a maradék pár hét szabadságomat, amit a betegség – a daganat, most már joggal hihetem, képzelt dolog – kifejlődése egyelőre engedélyez, vagyis engedélyezett. Hát ez eléggé nagy élmény volt, s ha a felszínen érzékeny vagyok is így-úgy, alapjában eléggé rezzenetlenné tett; Ottlik Géza könyvének Lukács-uszodás eszmefuttatásait szeretem is jócskán. Hát a *Talizmán*-ban, és a könyveimben is aránylag gyakran emlegetett, de történetük egyszerűségében még össze nem foglalt medvék – szintén: lények – a kapcsolatot, az étellel és az élővel való kapcsolatot hasonlatait is alkotják együttesükben; most szinte hallom mándys tiltakozásukat, hogy ők mennyiben „holmi hasonlatok”, és „hasonlat vagy te magad”; nos, a *Talizmán*-nál olyasmis is akarhattam mondani, hogy miközben az élet látszólag fontos dolgok aprólékos halmazává hull szét, megvannak azok az igazán fontos mozzanatok, amelyek mindig és mindenekelőtt számítanak; megvannak, és egy kicsit jobban *ezeknek* kellene élni. Ezt én, hogy divatosan mondjam, fordított optikából néztem; a halál szemszögéből. De hát ezért, bizakodásból lett „talizmán” a cím.

DM: – Nagyon érdekes ez a személyes-mögöttes háttér, amelyet most elmondtál, s meglepő is, mert a vers csak látszólag egyszerű, s bár nyelvi felhámja konkrét, az *állítás*, amit szövege hordoz – *algebrai érvényű*, s egyáltalán nem magától értendő módon és kizárólagosan csak a költő életének: Tandori Dezső sorsának, emlékeinek, élményeinek és tapasztalatainak múltbeli darabjaiból áll össze. A szöveg alapján inkább azt kell mondanom, hogy a vers éppen ilyen értelemben: *üres*. Vagy – mint mondtam – algebrai érvényű, ami azt jelenti, hogy behelyettesíthető bármely olvasója emlékezetének ideillő, de egészen más konkrét eseménysorokat és tapasztalatokat hordozó emlékeivel, amelyek alapján hitelesnek érezheti, hogy „a múlt mindig jól alakul”. De a vers csak nagyon áttételesen beszél a verset író személy individuális múltjáról! Inkább az emberben (mint általános alanyban) általánosságban élő múltnak a szkémáját, illetőleg a költőnek erről a szkémáról vallott filozófiai meggyőződését fejezi ki, mint a megtörtént múltnak valamilyen élményszerű emlékét, ahogyan arra – Homérosztól Proustig – annyiféle, s oly roppant változatosan megvalósult példát kínál az irodalom története. S gondolom, ez az, amire a kritika általában céloz, amikor megállapítja, hogy verseid mögött „mindig kontempláció van” (Lengyel Balázs): „nonfiguratív metafizika” (Vas István): tiszta, tehát a költészet hagyományos tartalmait tudatosan kiiktató lírai algebra kidolgozásának a kísérlete (aminek jöma-

gam érzem), s amelynek ez a vers-egyenlete – számomra – azt a végeredményt adja, hogy a költő filozófiája szerint a bennünk hordozott múlt véglegesen lezárt, amelyen nem módosíthat többé az élet, az idő, tehát semmiképpen sem a jelenig-érő, velünk, életünkkel együtt-élő, alakuló és változó tényezője a tudatunknak. A szonett záróképe, amely csakugyan: akár fűj, akár fagy – változatlan; az angol könyv borítóján látható pingvin „árnya” ezt a véglegességet sugallja.

TD: – Talán Dosztojevszkij mondja, hogy minden ember tulajdonképpen roppant egyszerű, még mi magunk is. Hát én sem vagyok bonyolult, éppen ezért nagyon örülök, ha egyik-másik dolgomról, főként ha több dolgomról úgy együttesen, tényleg ilyen alapvető és a lényegre igencsak érintő megállapítást tesznek azok, akik valóban nem akármilyen optikából nézik az irodalmat; és örömmel egészítem ki a megállapításait olyasmivel, ami azért fontos, mert még összetettebbé válik általa a kép; hiszen mintha arról is szó lenne itt nálam, hogy az úgynevezett hagyományos elemek szinte maradéktalanul megőrzik jogait, csak a nem szokványos elemekkel társulva új arányokat alakítanak, viszonylag újakat, és nem is az újdonság a lényeges, hiszen ha meggondoljuk, mi minden volt „újdonság” Paul Klee korában, mi minden volt „fontos”, aztán egy ilyen meccset is néző, verset is író illetőnek, mint én volnék, aki ráadásul rajzolni is próbálja a verset néha, szóval, a dolgokkal viszonylag sokfelől abajgatott egyénnek most az a szinte legvigasztalóbb művészeti öröme és biztatása, ha a kritikusok által annak idején egyrészt pizslicsáreszkodónak, másrészt gyermetegnek, harmadrészt tréfálkozóknak, ki tudja, hányadrészt „önmagába merülő”-nek nevezett Paul Klee műveinek a reprodukcióit nézegetheti, mert abból tényleg máig és örökre új marad az, amit én a szellemi és emberi elemek összecsendítésének nevezhetnék, egyebek között; nem mertem volna tréfából se Puskást említeni az iméntiekben, ha nem tudnám magamról: csak olyan művészetcsinálás érdekel, amelyhez a legvirtuózabb eszközkezelés és a legnyitottabb ötletvilág szükséges. Azután hogy abból, ami nekem tényleg fontos – az úgynevezett érzelmi kötődéseimből, az eszközhasználat és az ötletesség végső soron másodlagos világán túl, a megfoghatatlan, jeltelenül nagy, csak általam érezhető és ellenőrizhető pillanatokból – mi és milyen szinten és mennyire átélhetően él tovább az úgynevezett produkciómban, ez komoly szorongásom tárgya. De azért ez sem vetekszik azzal a tízennégy éves őssállapottal. Viszont a veszteségek szintén elemi csapásnak számíthatnának. Itt el kell némulnom; hevenyészett beszédnek hat ilyenkor minden, aminek nincs menlevele az úgynevezett művészi megfogalmazástól. Ez is indoklása lehet egyébként, erkölcsi szempontból, a művészet létjogosultságának. Megóv – az igazán felelősen művelt művészet, az önmagunk képességeit viszonylag valósan látó alkotói törekvés, a vállalt „forma”, bármilyen nyílt is – visszatart a túl könnyen tehető kijelentésektől. Én annyiban érzem magamat ebből a szempontból „hivatásos”-nak, hogy nem szívesen társalgok, telefonálok, levelezek; úgy érzem, fölösleges és henyé dolgokat mondok, már azért is, mert tudom, hogyan „kellene”, de azt kapásból nem lehet. Tény, hogy a másik véglet sem képzelhető: hogy mindig a művészi megformálás igényével szóljunk. Erről a boldogtalan helyzetről is mond valamit „a jéggefagyott állóbüfé” képe. Mármint én eléggé szépnek érzem itt a beszélgetésünkben, hogy a válaszok mintha egy árnyalatnyit eltolódniának; ezzel így megmenekülünk attól a pontatlanságtól, ami meg épp a nagyon találó és klappoló, alapvonalas kérdezz-felelek viszonylat hibátlanságának sajátja.

DM: – Többször is említetted e disztelen-kopár szövegezésű, vagy ha tetszik: fesztelenül prózai fordulatokkal élő szonettnek az egyetlen igazi metaforáját, a „jéggefagyott állóbüfét”, amihez a vers emlékezetünk, múltunk tárházát hasonlítja, mint egy óriás Mirelit-pulthoz, amelyben „semmi sem nyers és semmi sem avul”, és amelynek készletéből, kínálatából tetszés szerint kiszolgálhatjuk magunkat. S az élményeknek, képzeteknek azt a szövevényét is felidézted, ami azon a bizonyos siófoki kiránduláson ezt a restit körülfonta. Milyen költői logika fonalán őrződött meg egyetlen hasonlatként éppen ez a kép?

TD: – Igen röviden válaszolhatok ezúttal. A siófoki állóbüfé részben kevés, részben túl sok lett volna a hasonlat igényének kiváltásához. Kálnoky Lászlónak azért ajánlottam a verset, mert ez a sor – „Mint egy jéggefagyott állóbüfében” – felidézte azokat az emlékeimet, amelyek az ő verseinek most már lassan két évtizedes élményéhez fűződnek bennem. Ha bármikor is *volt* ilyen mester-tanítványi közünk egymáshoz – és én úgy tudom, hogy volt, s ez minden barátságnál alapvetőbb, mert halálunk után is megmarad –, hát egy-egy ilyen felismerés alkalmából volt; amikor nem tehettem másképp, éreznem kellett, hogy ez *nélküle* nem volna. A verebeinkkel és a többi lénnel is ilyen kapcsolatban vagyok: tulajdonképpen igen átfogóan a „mestereim”, sokkal inkább, mint költő bárki az lehetett. És erről is „szól” ez a kettős versképződmény: hogy mi lesz azokkal a dolgokkal, amelyek nagyon, nagyon megvoltak, léteztek – mi lesz velük „azután”? Vagy mi lesz velünk – utánuk? Nekem ez roppant komoly kérdés. Ami a geometriát illeti, ismét azt mondhatom: roppant egyszerűen gondolkodom. Már úgy értem, a lényeges dolgokban. Hiszen a következő szép ábra alakult ki itt: azok a lények, a medvék és társaik, amelyek forma szerint nem „élőek”, a mi halálunk után maradnak gazdátlanul; ám a madaraink halála után mi maradunk így. Ez tökéletes tükrözés, a fénye pedig olyan erős, hogy mintha belevakulnék; be kell fognom a szemem.

DM: – Itt már a versképződmény második részéről van szó nyilván, a *Talizmán*-ról, amely – ha lehet – még egyszerűbb, még dísztelenebb, és – még talányosabb. Ez ugyanis bevallottan *En*-vers, a személyiség pusztulásának – az érzelmesség felhangjait is megszólaltató – húrjain előadva, s mintegy megkontrázva a vers első részét, hiszen kedves totemállatoknak, a koala-mackóknak, akikhez ez a rész fohászkodik, aligha lehet emlékezetük, aligha lehet bármilyen értelemben is múlttudatuk, amelyben emléked és hiányod jól vagy éppenséggel rosszul alakulhat. Mintha annak a keserű, s a modern költészetben eléggé általános nézetnek adnál – áttételesen hangot, hogy a költői személyiségnek, mivel nem tudja kifejezni – hogy is mondtad, a beszélgetés elején? „saját szavaival megfogalmazott lényegét”; magyarul: saját identitását, arra sincs reménye, hogy valós emléket, lenyomatot hagyjon maga után – mások emlékezetében. Úgy hiszem, ennek a második résznek a kontemplatív háttére az örökkévalóság: az aere perennius hitének az elvesztésével egyértelmű. Annak a belátásával, hogy az „érnél maradandóbb” helyfoglalás igénye a múlttá váló időben, csupán illúzió. De úgy is fogalmazhatnám, hogy azt fejezi ki; a költő tragédiája a 20. században dupla tragédia. Amíg él, nem tudja elfogadtatni, hogy ki is ő valójában, mert a verse nem azonos – filozófiai értelemben persze – az egzisztenciájával, sőt: a gyakori szerepkényszer miatt még meg is hamisíthatja a költőt a saját verse. S amikor már nincsen, akkor meg: ugyan mit is őrizhetne, s milyen emlékezet, lényének soha nem látott, észre nem vett, mert észrevehetetlen vonásaiból? Mit számít az, amit versed úgy mond, „hogy épp mit álmodnak velünk”, amikor ebben az álomban eleve nem lehetünk benne igazi lényünkkel? S az egymással szembeállított hiányoknak ez a tükörjáéka, ha egyszer megértettük, csakugyan „igazán egyszerű, csak le kell bonyolódnia”, ahogyan a vers megfogalmazza. A kérdés csak az, hogyan lehet a kikerülhetetlen szétfoslás tudata a költő „talizmánja”? Mi ellen óv meg?

TD: – Hát a talányosság a *Talizmán*ban nyilván abból ered, hogy ennek a „tükrözött mértani élet-idomnak, amelyhez, úgy érzem, senki se tudhat valami túlságosan eligazító vagy segítő megjegyzést hozzátenni – legfőljebb értetlenségét, együttérzését, néma megértését fejezheti ki; meg aztán én azt hiszem, semelyik kornak sem jellemezte az *átlagát* a végleges érzem és szenvedély –, szóval a *Talizmán* írásának idején ennek a megoldhatatlanságnak, amit az úgynevezett életem az én számomra produkált, még csak az egyik feléről tudtam; s akkor is meglehetősen talányos vers lett volna az eredmény. Nézd, mivel a talány is felszíni dolog csak, és én alapvetően pedagógiai hajlandóságokkal is megvert ember is voltam mindig, röviden elmondhatom, mit „jelent” a *Talizmán*; kiábrándítóan egyszerű lesz, amit mondhatok. (És ki fog derülni, hogy a lényeg mégis az, hogy ez a valami és a megjelenési formája együtt-

tesen mekkora sugárzó erőt hordoz.) Tehát képzelj el azt, hogy én most tényleg meghalok, és nem annyira hirtelen, hogy a „halálos ágy”-nak nevezett színjáték bizonyos változata ne sújtana – magammal a főszerepben. De a szerepek is csak látszatok. Ha eszemnél lennék, volna egy ilyen változat, amelyikről a *Talizmán* mint kizárólagos esetről ír. Azt mondanám – vannak ilyen híres „halálos ágy legendák” –, hogy nekem tulajdonképpen ez és ez volt igazán fontos a világon, ezek és ezek. Mármost vajon nekik ez mit jelent? Atélhetik-e ezt akár most is? Hogy ilyen súllyal mondom? Medvéim, akik nem hozzám hasonló módon élő lények...? Van-e lény és lény között igazi úja és módja a megközelítésnek? Ahogy mondani szokás: „ha belehalok, se érti meg, hogy...” És a többi. Így „a halálos ágy” is hasonlat. Nagyon is az életé. És én azt a „választ” adom ebben a versben – ha már irodalomórát csináltam egy pillanatra ebből a beszélgetésből, és ez nekem egyáltalán nem feszélyező, sőt, nagyon örülök, ritkán adódik rá lehetőség –, azt a választ adom, hogy mindezek a láthatóságok sem tartoznak még az igazi lényeghez. Ki tudja, mit hoz a következő pillanat; s ha ez nem csábít felelőtlenségre, akkor esetleg bölcsességet hoz meg: *hátha* lesz jó megoldás, há ha van a lényeknek valami olyan egyessége, amelyet csak én nem tudok a részben racionális agyammal felfogni, és valami más módon elrendeződik az, hogy akik kényszerűen elváltak egymástól, nincsenek is külön – meg együtt sincsenek; hát szóval, tréfásan erre szokták azt mondani, hogy a víz alatt is csak az első három perc a nehéz; viszont ha Eliot híres részletét, melyet épp Kálnoky fordított, s amelyet én Pilszky János alkalmi szavaltának formájában hallhattam először, ide vonatkoztatom: „s megfulladunk, ha majd emberek hangja szólít” – mármint a víz alatt élve, akkor esetleg rávilágítottam, hogy a dolgok igen sokféleképpen értelmezhetők. Mi marad, ha bizonyosságot keresünk? Alapjában a szeretetet, az elfogultság, ennek bármiféle formája, végleges és szenvedélyes; lassan és csendben izzó; mindegy, a lényeg az, hogy a labda „úgy legyen rúgva”, hogy a nehéz talaj ellenére is emberhez menjen, és a költészetben okvetlenül tudni kell, hogy nem egészen az egyén érdeme, ha tényleg olyan a labda, viszont kötelességünk azt hinni, hogy csak rajtunk múlik, és meg is tenni ezért mindent. A baj, úgy érzem, ott van, hogy a költők mind más-más szinten tudják elképzelni a maximumot; és örökké idegenek maradnak egymás számára, mert nem bújhatnak ki a saját érték- és jellegrendszerük bőréből. Ezért kellene ennek a reménytelenségnek a tudatában fájdalmasan udvariasnak lenniök egymással; ezt valóban elegánsnak találnám. Én magam sohasem törekedtem másra. Igazi fájdalmas tapasztalataim azonban nem az irodalommal, hanem a fentebbiekben úgynevezett életem-nek nevezett közeggel vannak: mert igen könnyű megszeretni egy verebet, egy lényt, egy embert – de ott nem az első három perc a nehéz, hanem a további sokszor három perc; erről is szól ez az ikervers. *Nearer Side*, azaz Neárer Szidi egy földrajzi folyóirat címűjében látható, és ha jól emlékszem, egyik könyvemben írtam róla, gondolom, az *Itt éjszaka koalák járnak* címűben, ahol a neki és Kálnokynak ajánlott vers is olvasható volt már; és az állóbüfé jéggefagyottságát „a Neárer” ösztönözte, és fordítva, ezért kellett a pingvin képe. *Antarctica's Nearer Side* – ez ott a cikk címe, amelynek képanyagához az *An'ark'tiszon* emberi műszerekkel sétáló, a kemény körülmények közötti élet – a földi élet – feltételeiről e műszerekkel, emberi közhaszonra, „valló”, adatokat szolgáltató kis Gen'oo-pingvin hozzá tartozott. Őt hívjuk mi Neárer-nek; ugye hát a jégvilág „közelebbi oldaláról” van szó.

DM: – Amire a *Hommage és talizmán* is példa, s ami általában is talán legszembetűnőbb újdonsága költészetednek; verseid filozófiai, metafizikai gyűjtőpontjai, ahol a szöveg sugallatai összegyűlnek, potenciálisan rendre a versen kívül vannak: szövegeid olvasóiban lobbantják fel, mint távolbaható szerkezetek a verset. Nem a vers élményét, hanem magát a verset – már amennyiben megfelelő fogékonysággal rendelkeznek, hiszen a lírai algebrából hiányzó tapasztalást vagy élményt, az x-et és az y-t konkrét anyaggal behelyettesítő vagy kitöltő életmozdulatot – sőt: *ihletet* is – tőlem, az olvasóól várják és kapják meg. *Társszerzőkké* kell válnunk, hogy a vers megvalósuljon a maga teljes lehetőségében. De nem akárhogyan, mert nem lehet akármivel behelyettesíteni a Tandori-vers egyenletének ismeretlenjeit: a költő úgy érvényesíti

akarátát, mint a kozmikus távolságokból is pontosan a másik égitestbe csapódó rakéták tervezője és irányítója, hiszen mégiscsak a közös emberi tapasztalat energiájával üzemel a Tandori-versek hajtóműve, s radarja is az általános emberi érzékenység. Ez a költőt és olvasót összefűző közös anyag és közös érzékenység teszi tehát lehetővé, hogy a „profi” költő azzal kísérletezhessen, hogy a vers létrehozásába is belevonja ily módon az „amatőr” olvasót? S ez tette, számodra, lehetővé, hogy megkísérelt ott folytatni a költészetet, ahol – feltételezéseink szerint – Rimbaud abbahagyta, mert rájött, hogy a személyiség identitás-zavaraihoz magának a költészetnek az identitás-zavara csatlakozik, mert a költő már nem tud válaszolni arra a kérdésre, hogy: valamilyen valóság-e még a verse, vagy ha nem, hát mi helyett áll a papíron? Hogy a te kifejezéssel éljek: minek a „hasonlata”?

TD: – Ami a „profi” költő és az „amatőr” olvasó kapcsolatát illeti, én nem hiszem, hogy az igazi olvasót „amatőr”-nek nevezhetnénk. Igaz, van ilyen szódivat, a zene, a képzőművészet világában; sőt, még az általam kedvelt műfaj, a detektívregényében is; de ha meggondoljuk, mit jelent ez a kapcsolat, „profi” és „amatőr”, arra a nem túl új, de fontos és érdekes felfedezésre jutunk, hogy egymást feltételezik, egymást feltételezzük, én is kellek „amatőrként” igen sok mindenhez, bennem, mint közönségben realizálódik a teljesítmény; és ez választ ad arra is, hogy maga a mű, a produkció, az alkotás vagy teljesítmény „mi helyett” áll. Erről még a Hamlet-kötetemben írtam pár sort, jó tizenvalahány éve, de a *Talált tárgy*-ban és azóta is próbálkozom a szerencsésebb kifejezéssel. A vers, a regény, a darab, a képzőművészeti alkotás, a zenemű és a többi felfogható öntörvényű képződményként is, és aki egy műfajt művel, nem is tekintheti másképp a maga dolgát, mint a szakmai becsület maximumának a jegyében, tehát minden erejét meg kell – vagy meg kellene – feszítenie, hogy az iszonyú tömegtermelés közepette valami olyan eredményre jusson, amiért csakugyan érdemes volt eltérnie életén azt az inzultust, amit az úgynevezett „produkálás” jelent. Am mihelyt kapcsolatba kerül közönségével – az övével, amelynek úgynevezett „terjedelme” növekedhet vagy csökkenhet, változó tehát –, már nem az ő személye hat, nem megvesztegető pillantása, jó kiállása, ügyes mozgása a világban, nem vállalásai hatnak, nem kell felnézni rá, nem kell őt szánni, nem kell okvetlenül „személynek” tekinteni, hanem „valaminek”, ami van. Ami tényleg van: amihez képest lenni lehet. Ha ebbe valaki művész számára jól belefér az a sok minden is, amit én talán nem tartok a dolgok elsöprő lényegének, az külön jó mulatság, közhaszon. De a fontos, szerintem, csak ennyi: kiindul-e a műből valami végletes sugárzás, amely bár nem változtatja meg, mint Rilke kérné, az olvasó vagy néző életét, de felébreszti benne az átélés óhaját, megadja ennek valamilyen lehetőségét. Nekünk itt fogalmunk sincs – azaz: „fogalmunk” éppenséggel nincsen –, mit jelentünk mi egy verébszem-párban. De tudjuk, amit tudunk. Sok mindenfélét jelentünk. Ahogy Rilke írja *A szökőkútakról* című versében: élnek lények, akikről nem tudunk, akik azonban tudnak rólunk, úgy néznek ránk, ahogy mi kerestünk holmi isteneket „odafönn”, és mintha lámpásaik reflektorozó fénye suhanna át olykor szórakozott, mit sem sejtő arcunkon. A lélektől-lélekig eléggé régi témájára próbált, úgy látom, egy bizonyos szempontból változat lenni az *Hommage II* és a *Talizmán* is. Semmi okom, hogy összetartozásukat tagadjam, szándékom inkább, hogy ezt itt – amennyire minden ilyen szándék hívás-gos – „híváságos” módon meg is örökítem.

„CSILLAGFEGYELMŰ ÉNEK”

Utassy József: *Pokolból jövet*

Utassy József költői pályájának alakulása megrendítő. Az utóbbi évtized egyik legnagyobb költői eredménye volt irodalmunkban az ő második kötete, a *Csillagok árvája*. A nagy költészethez nélkülözhetetlen lenyűgöző erkölcsi tartás társult benne igazi költői erővel, az egyes képek és versstruktúrák óriási feszültséget tartottak verseiben művészi fegyelemben. Adyra emlékeztető indulatát, kozmikus távlatú látomásosságát plasztikus, mégis robbanó erejű létvíziókba fogva újította a magyar líra sokak által folytathatatlanak vélt közösségi érdekű vonulatát. A hatalmassá növesztett költői személyiség a legnagyobbra tört: a csillagokig távlatosított térben, az összejtig visszanyúló biológiai és történelmi időben vizsgálta az emberi sors esélyeit. Költői anyagából törvényként bontotta ki azt a hatalmas emberi méltóságot, amelyik csorbíthatatlan igénnyel társította és asszimilálta a – minőségi változatok tekintetében – teljes magyar költői, művészi hagyományt, folklórt és műköltészetet egyaránt, s foglalta erős személyiségének szuverén érdekei szerint megújított egységbe. Erkölcsi méltóságát az „alku nincs” és a „nem hallgathatok” egyértelmű elszántsága is mutatta. Erejét a hiánytalan pontossággal fölépített motívumrendszer tette evidenciává. Dinamikus, drámai jellegű költői világképében a költői személyiség épsége, szellemi-gondolati és erkölcsi ereje képes volt egyensúlyt tartani ítélkező magatartással a világ pusztításaival, ördögszekereivel, „mai, holnap bizáncok”-kal szemben. De mire a *Csillagok árvája* felháborítóan méltatlan, évekig tartó huzavona után megjelent, a lobogó, indulatos, izzó fekete szemű, a világ erkölcsi karakterét személyes ügyeként megszenvedő Utassy megbetegedett, zabolázhatatlan, idomíthatatlan egyéniségét a kegyetlen sors roncsolt idegek kibírhatatlan ketrecébe próbálta zárni. A *Pokolból jövet* azért megrendítő verseskötet, mert a betegséggel gátolt személyiség erkölcsi és szellemi önvédekezésének kivételes dokumentuma. Az ésszel mérhetőn túli bajokkal megvert költő sorsa ellen énekel, egyszerre vív hatalmas küzdelmet a maga és a világ épségeért. Ez a tény irrelevánssá teszi azt a kérdést, hogy esztétikailag és gondolati összetettség, mélység tekintetében képes-e ez a kötet a *Csillagok árvája* csúcseit továbbépíteni vagy legalább megőrizni. Hiszen annak egyenesívű folytatását a sors már eleve megtagadta tőle. Tiszteletet parancsoló ereje éppen abban látható közvetlenül, hogy nem adta meg magát, hanem újra kihozta magából azt a maximumot, amit személyisége jelenlegi helyzetében remélni sem lehetett. És ez a legfontosabb, ez az igazi folytatás most.

Költészetének lírai személyisége a „hatalmas vagyok” és a „csillagok árvája” vagyok, vagyunk pólusaiból épült. E két véglet dialektikus egysége adta az erőt és a cselekvés feltétlen kötelességét. Újabb verseiben fölerősödött az árvaság motívuma, egészen a „nincs már hová lennem” ősrégi, létérvényűen mély emberi panaszáig. Az árvaságnak azonban sokréti okrendszere világosodik meg a versekben. A költői személyiség inszcenizálása a konkrétumok tárgyilagosságának tragikumával szól erről: „Örültek háza. Éjszaka. / Vizelet szaga. Vér szaga” (*Aki maga elé mered*). „Szirénaszóval jönnek érted a fehér köpenyesek” (*Lakótelepi Jézus*). A költői személyiség öntanúsító megnyilatkozásainak jelentős része is hasonló: „dől belőlem a dögszag” (*Te égre-tárt-karú*), „sárgaház sahja, kékség királya” (*Holtpont*), „Jövök a pokolból, / kór tüze ragyogtat, / megettem egy mázsa gyógyszert, / mégsem enyhül kínom” (*Pokolból jövet*). Ebben a léthelyzetben megszólal a megadás és a teljes kiszolgáltatottság fájdalmát a kibeszélés katharizálásával oldani igyekvő belső, spontán önvédekezés is, de

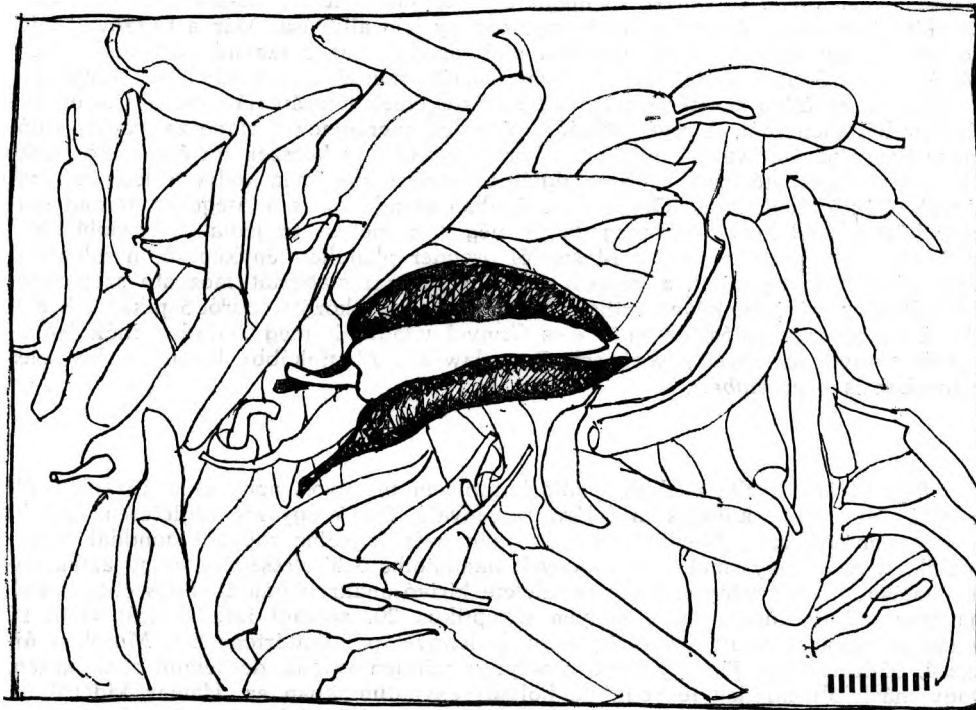
csak mellékszólamban. Sokkal erőteljesebb és jellemzőbb ennél a bajvivő személyiség, aki éppen a küzdelem révén emeli ki a saját tragikus sorsát partikularitásából, s teszi egyetemes érvényű létküzdelemmé személyes ügyét. Ítélik, rávilágít a tragikum okozat jellegére is: „De én tagadom, hogy a félhold / szabadította rám a tébolyt!” Az iróniával is önmagát erősítő intellektus követeli jogát „a természetes halálhoz” az önfeladás vonzásával és esélyeivel szemben (*Halál Úr!*). A végveszélybe jutott személyiség a maga sorsát kimondva a létezés egyetemes értékeit védi. Még ebben az állapotban is hatalmas erőt sugároz, a kétségbeesést kikiáltó nagyívű költői képpel is: „Utolsó tantuszommal, / a teleholddal hívom föl a figyelmed: / úgy dől belőlem a dögszag, / mint egy fölakasztott kutyaóól” (*Te égre-tárt-karú*).

Az Istennel való perlekedés más versben az Isten felelősségre vonásává erősödik a világ bajai láttán. Az árvaság okainak általánosabb övezetébe világít ez. A betegséggel a lét épsége roncsolódott meg, ezért kapcsolódhat ehhez az élményhez a világ sérülése. A két motívum szorosan össze is fonódik a *Lakótelepi Jézus* című összetett és nagyerejű versben, élesen szétválasztani máskor sem lehet. Utassy újabb lírájának fájdalmas dallama szól amiatt is, hogy „e mozgósítható világon” nincs hely a költészet, a humánus értékek számára, túlságosan szennyeződik a lét, az árulás ezüstjeinek csengése hallik. Az erkölcsi és szellemi züllést, a méltatlanná aljasuló emberi léteezést egyes konkrétumaiban is elítéli a kötet satirikus ciklusa, a *Hungária Kávéház*. E ciklus darabjai többnyire fricskák és közbeszólások, egy-két sornyi éles villanások. Ezekben is változatos költői eszközökkel él Utassy József. Kűd a „rongy középszer”, az öntelt butaság, a különféle pótcselekvések, a léte státusát föl sem ismerő vagy azt eszméletlen álsággal más minőségű érdekek szolgálatába állító erkölcsi felelőtlenség ellen. Olykor erősen expanzív, egymástól meglehetősen távoli sajátságokkal, asszociációs bázissal rendelkező elemekből alkotott költői képpel villantja fel a megcsúfolt lenyegét, a kivételes minőség tömegessé silányítását: „járvány az ihlet”, máskor szinte kimondhatatlan kinrimmel világít meg egy abszurd magatartásmodell: „Kinek az ajkán / terror a dal már: / az forradalmár?” Megsemmisítő indulattal utasítja vissza azt, hogy a lektor „szárnyát szegje” a dalnak.

Utassy József új verseiben a korábbinál jóval kegyetlenebb és nehezebb terepen küzdve is ugyanaz a költői tartás szólal meg, melyet oly nagyra becsülhettünk a *Tűzem, lobogóm!* és a *Csillagok árva* kötetben. Ha a testi-lelki körülmények nem teszik lehetővé a dalt, a tiszta és hatalmas erejű költői beszédet, akkor inkább hallgat, vagy „átkozódik”, mert tudatában a költészet szentség és érték. Tudja, hogy kell az ének, kell a költészet. Énekijesztő időben könyörög is a szóért. Igénye a legnagyobb: a „csillagfegyelmű ének”. Öntanúsításai világosan kimondják a csorbíthatatlan mértéket: „Engem a szabadság igazgat” (*Szavam*), „Vagyok egy vén csillag kiszemeltje: gáttalan galaktikám kertje” (*Potomság*). A belső vezérlésű, külső gátakat, korlátokat nem tűrő személyiség nemcsak a kijelentésekben él a versvilágban, hanem minden motívumot, minden képzetet ez igazgat. Innen van lenyűgöző belső biztonsága a költői tartásnak. Hiánytalanul és sérthetetlenül tudja költői kötelességét. Erre a legkegyetlenebb, de költőt egyedül üdvözíthető igényességre biztatja féltő szeretettel pályatársát, barátját is: „Testvér, kell hogy a / játszmát megnyerd: fordítsd le magyarra / a Tengert!” (*Kovács Istvánhoz*). A *Tengerlító* költője írta ezt, akinek versvilágában a tenger-motívumnak éppoly kimunkált és fontos szerepe, helye van, mint például a csillag-motívumnak. Költészetének teljességre való törekvését, mindenség-mértékét is jelöli. Mérték, miként az égbolt, a mindenséggel szembenező ember tárgyi közege. Rimbaud megmérése „a Tenger színe előtt” történik a *Szárnyasoltárban*, a *Búcsúban* „kormos-istvánul” szólítja meg a „zarándok tenger”, Nagy László-síratójában pedig „fájdalom vizének ott a tenger”. Ennek a legnagyobb igénynek a teljesítését is értékeli a Nagy László gyászoló vers: a kaligramma sírkersztet és sírdombot jelez, a versvilág egyéb elemei viszont a halhatatlanságot bizonyítják. Az írás, az ének nagy probléma Utassy költészetében: létének értelme, szenvedése és megváltó ereje egyszerre, de a leszűkített, elmagányosított létezés kényszerű menekülési terepe, „száműzetés” is. Átéli annak a dilemmáját, hogy az ének a teljes embert kívánja, pokoljárást, szenvedést, mégsem ad a személyiség gondjaira megoldást, menedéket. Mintegy azt sugallja, hogy

a költői szónak az igazi szerepe, funkciója csak jól működő közösségben érvényesülhet, különben árván marad a költő és árva marad a nép (*Szélkiáltó*).

Kötetében a ciklusok rendje és a régebbi időkből idesorolt versek egyaránt a költői-emberi önerősítés tudatosságára mutatnak. Az *Ezüst rablánc* ciklusba a *Csillagok árvájából* olyan darabokat emelt át, melyekben a lemondás, önmegadás ellenében hatalmas erővel szól a „recontra”, a tiltakozás, az „alku nincs” szava (*Szárnyasoltár, Hittfogatkozás*). Hasonló funkcióját ismerhetjük fel a korábbi kötetekből ide is átvett szerelmes verseknek és a – sejtésünk szerint – kötetek előtti időből eredeztethető szülőföld-ciklusnak. A kötet felépítése ellenpontoszó. A költői személyiség mai léthelyzetét összetetten bemutató, kiváló mélyen tragikus *Ezüst rablánc* ciklust az *Ave, Éva!* szerelmes versei követik, erotikus delejezettséggel, gyakori életörömmel, létcsodálattal, elemi életértékekkel gazdagon. Ezt ellenpontoszza újra a *Hungária Kávéház* keserű, groteszk humorú társadalmi indulata, végül a *Bükkszenterzsébet* ciklus újra egyne-műbb, harmonikusabb világot mutat, a gyermekkort és a szülőföldet idézi, a *Tüzem, lobogóm!* atmoszféráját hozza vissza. Így a kötet egésze kiegyensúlyozottabb világképű, mintha csak a legújabb verseket tartalmazná. Tragikumot és önfeledtséget egyaránt összetetten szólaltat meg. Ez azonban nem feledtetheti a költői személyiség történelmének tragikus ívét: a halhatatlan suhanc jutott a poklok mai kinjai közé.

A JÁTÉK VÉRRE MEGY

(Kommentár Spiró György: *Az Ikszek* c. regényéhez,
a módszerről és a konfliktusról)

Emlékezetes első könyvében, a *Kerengőben* Spiró György egy elképzelt lélekgyilkosság társadalomlélektani mechanizmusát vette górcső alá. Negatív utópiát írt egy logikájában végletesen lezárt világról, valami olyasfajta totális hatalomról, amely az emberi létezést a puszta életfunkciók szintjére képes züllesztetni. Spiró az *állapotot* részletezte, amikor egy valódi fenyegetés árnyékában e hatalom bensővé válik, s benne mintegy maguk a polgárok örködnek rabságuk felett. Nem sértenek meg kialakult játékszabályokat, nem rúgják fel adott kereteiket, mert bármi botrány közös érdekeiket: a még lehetséges jót, a közepesen elégséges – fennálló – vegetációt veszélyeztetheti. Később az író többször rosszkedvűen nyilatkozott erről a könyvéről, elégedetlenül. Holott élmény és okosság a *Kerengőben* ma is lefegyvereznek. Spirónak nyilván a helyzet lombik-ízével lehetett baja, kimódoltságával, vértelenségével – bizonyítja: hogy új nagyregénye, *Az Ikszek* hajszálra ugyanazt a társadalmi csapdát járja körül. Ugyanazt, és mégis egészen másként. *Az Ikszek* mindenek előtt rendkívüli becsvágy és szokatlanul nagy önfegyelem alkotása. Már a fülszöveg tájékoztat: „olyan művet szerettem volna írni, amely alatt beszakad az asztal”. Nem kétséges a szándék: életet írni és nem teóriát, ezúttal megdönthetetlen tényekkel mutatni fel az újkor perifériára szorult közösségeinek létdrámáját: cselekvés- és történelem-képtelenségét. A regényfikciót Spiró dokumentumokra alapozza, vagyis valószínűsíti a becsvágyt állít valódi miliőbe, s köréje gyűjti egy korszak történelemkönyveiből ismert-ismerhető árnyait. Nosztalgiaiához híven: zseni viaskodik a létét meghatározó világtörténelemmel. Olyan nagyságában esendő és esendőségében is nagyszabású hőst szemel ki, akinek megadatott még a személyes tragédia. A továbbiakban pillanatra sem veszi le róla, a Mesterről premier planokat fényképező, mindentlátó kameráját. Nem figurázik a géppel, ebben a sokszáz statisztát mozgó szuperprodukción is szívósan követi színészek és tábornokok között sodródó pikareszk életét. A reflektorok valószínűtlenül éles fénnel világítják meg „minden idők legnagyobb lengyel színészét”, Wojciech Boguslawskit. Méginkább: benne, a kivételes mágusban is – az *embert*.

Regényről beszéltem eddig, pedig korántsem bizonyos, hogy ez a közkeletű elnevezés *Az Ikszek* különös műfajára helyénvaló. Spiró ugyanis végletesen elegyíti a dokumentumokat a fikcióval; mintha csak azért ügyelne roppant gonddal a szereplők, tények, helyszínek és események okadatolható hitelességére, hogy aztán annál hatásosabban érvényesíthesse szemlélete kirívó anakronizmusát. Egészében a maga megrendült, mindenestre mélyen szkeptikus 20. századi intellektusát vetíti rá a tényanyagra, a Szent Szövetség éveinek lengyel politikátörténetére. Merőben újszerű, stilizált világ jön így létre, amelyben minden valódi, de semmi sem igazán, vagy másfelől: minden lényegi, de kölcsönrekvizitumokban az. Hamar kiderül tehát, hogy nem „históriát”, de nem is egyszerűen „szépirodalmat” olvasunk, és hogy ez a műfajbeli bizonytalanság egyben funkcionális, elvezet a mű általánosabb problematikájához. Van két részlet a könyvben, melyeket akár írói önvallomásként is elkönyvelhetek, olyan egyértelműen villantják fel Spiró alighanem legbensőbb mű-

helygondjait. Mindkettő Fiszserrel kapcsolatos, kinek néhány vonása félreérthetetlenül önarcképjellegű. Előbb Boguslawski töpreng az ifjú drámaíró darabja fölött: „Úgy általában minden ki van találva benne... csak éppen embert nem tud írni a kölkök... A megértés, a melegség, az alázat, a szeretet, az emberismeret, az hiányzik belőle... De azért mégis nagy dolog... Messziről, a Holdról nézve persze... De van-e joga bárkinek, hogy ilyen távolról... Holott közben a szerző is benne van nyakig”. Majd az utolsó lapokon különös filozofikus levélben Fiszser maga fejtegeti léte semmisségét az akkor már negyven éve halott Boguslawskinak: „Őn még cselekedhetett, élhette a saját sorsát – nekem ez nem jutott oszálýrýszemül... műfajtalanná lettem... míg Ön előbb élt és azután gondolkozott, én előbb tudtam (fakón: elvileg) és csak azután próbáltam élni; ÉLNI: ez nekem feladat volt, nem pedig magától értetődő GYAKORLAT”.

Fiszser levélével Spiró némileg fölőslégesen is megbontja az addig feszes szerkezetet, mintegy már új történetbe kezd bele. Az *Ikszek* ugyanis kezdettől egyetlen következetesen végigélt magatartás története, vele modellezi a konfliktus-élményt. S hogy a szerző a végén mégis szükségesnek érzi Boguslawski személyének valami még nagyobb gondolati összefüggésbe helyezését: ez az esszéisztikus kitérő egyben a választott forma iránti csipetnyi belső kétségről is árulkodik. Spiró regényt akar írni, ám mintha teljesen mégsem szabadulhatna régi gondjától, hogy lehetséges-e az epika itt és most egyáltalán. Megpendíti ezt a fűlszóvegben is, amint egy korábbi tanulmányában kategorikusan is már rákérdezett: „A nagy kérdés, amely évszázadok óta jelen van irodalmunkban, többé-kevésbé meg is fogalmazva: hogyan lehet ábrázolni a világ (a történelem) konfliktusait és folyamatait egy olyan országban, ahol a világtörténelmet nem csinálják?” Vagyis: születhet-e nagy művészet olyan közegben, ahol a nagy tetteket *élni* nem, legfeljebb elgondolni lehet? – e kihívásra Az *Ikszek* is mindent elkövet, hogy emberiesítse, vérrel töltsé a gondolkozást – ez a tagabban értett műfaja.

Könnyű belátni: Spiró módszerbeli dilemmája attól nő nagy kérdéssé, lesz már-már eleve megoldhatatlan, hogy számára élet és cselekvés azonos. Nem enged radikális történetfilozófiájából, mely szerint az ember lényege az, amit önmagából társadalmilag megvalósított. Az író tehát elveivel szoros összhangban szűkíti le regénye játéktérét a társadalmi praxis egyetlen dimenziójára, melyhez képest minden potenciális emberi aktus – érzés, képzelet, gondolkodás, a művészet is stb. szükségképpen csak élet-pótlék, másodlagos. Csak amennyire ezek tetté válhatnak: csakis annyira lettek legitimek, ezért is Az *Ikszek* tárgya, konfliktusa és tétje is ez a legitimizáció. Spiró megoldása az, hogy a praxist nem önmagáért valónak tekinti, hanem alapvetően emberi létküzdelemként ragadja meg, irreálisan, sőt monumentálisan jelentőssé fokozza, mélyen jelképes szerepet tulajdonít neki. Az *Ikszek* tehát mindvégig a praxistról beszél, de ez a gyakorlat transzcendens ügyet képvisel, a szerző értelmezésében az emberi egzisztencia kizárólagos biztosítékává fontosodik.

Annyi bizonyos, hogy az író könyvével a „művészet”-nél is többre vállalkozik, nagy formára vágyik, teljes világértelmezésre, olyan paradigmatis sors és eseménytörténet ábrázolására, amelyből kihallik a végzet – történelmünk – lélegzétvétele. Csakhogy elhiszük-e még Spirónak azt a hőst, akit pusztán gyakorlata minősít egyedül, aki cselekedeteiben és csakis általuk létezik? S mert eszmét, történelmet vagy egzisztenciát hús-vér figura hordozhat csak a papíron is, így Az *Ikszek* vállalkozása is azon áll avagy bukik, hogy teremt-e „ember”-t. Nem véletlenül: a modern magyar próza is sorra földadja epikus pozícióit, legfőbb törekvése az egyéni jelrendszerek létrehozására irányul; s hogy maga teremtsen magának nyelvi érvényességet, megkérdőjelezi a nyelvet is: „a szónak nincs jelentése, csak szóhasználat van” – így Esterházy Péter. Spiró viszont nem törődik bele az ezoterikus prózába, a próza lirizálódásába, s nem hogy árnyalná a kifejezést, inkább leegyszerűsíti. Stílusában is hivalkodóan disztelen, a készre, a köznapok adott nyelvére szorítkozik. Voltaképpen nem is szavakkal, hanem tényekkel dolgozik, írói világa – mondtam – a tényeivel lesz az, ami. A szavak számára szigorúan eszközértékűek, feladatuk a csupasz közlés, olyan eszközök, amelyekkel az események koreográfiája – jobb híján –

rögzíthető. Ezért nélkülözhetetlen, olyannyira kulcsfontosságú neki az aprólékos dokumentáció, hiszen a történeti hivatkozási anyag a regényt *tényként* hitelesíti és értelmezi tovább, erőtere a bevett fordulatokat, nyelvi kliséket, az ismétlődő monoton leírásokat is valóság-energiával képes feltölteni. Am *Az Ikszek* mindezzel együtt sem a reális történelemtől kapja a felhajtóerőt, nem igazi történelmi regény, így aztán még valami múlhatatlanul szükséges, hogy egydimenziós világa, *regényfikciója* meg-elevenedhessen. Spirónak végül is sikerül a ritka mutatvány: új és más életre kelteni a rég-volt korszakot. Ez a másfajta rendezőelv, éltető többlet, az író szuverén leleménye és találatlata a *színház*: *Az Ikszek* kalandregénye voltaképpen hatalmasra méretezett librettó, szöveggönyv, még inkább a lélek színpadán előadott roppant commedia del arte. Ami annyit is tesz, hogy cinkos és belevaló közönséget igényel. Feltételes mű; nekünk, olvasóknak is játszánunk kell benne, mert csakis jóváhagyó közreműködésünkkel teljesítheti valóságos arányait.

*

Az Ikszeknek tehát a színház a témája és módszere, központi motivuma és végző *formaelve*, amely a nyelvtől a létproblemáikáig rejtélyesen és mélyértelműen áthatja, meghatározza a regény minden szintjét, egész vonatkozásrendszerét. A színház az, ami ebben a hétszáz lapos könyvben egységet teremt, a szöveget művé minősíti; az a varázsige, mit ha kimondunk: megszületik a hamisítatlan akusztika, amelyben a vaskos effektusok, a kitarulkozás és ironia harsánysága, az akciók túlhangsúlyozása nagyon is rendjénvaló. Amikor a kulisszák és rekvizitumok álvilága is idézhet *érzést*, ami szíven üt, amikor festett sebből is szivároghat igazi vér. *Az Ikszek* színháza ilyen: végigmosolyogjuk, holott vérre megy. A szerző szakember: mindent tud a színházról, amit érdemes. Tudja mindenk előtt a játék hivatását, hogy – egyik jeles színészünk szavaival –: „a színháznak a közös gondolkodás boldogságát kellene megteremtenie...” s tudja azt is, hogy ennek érdekében minden eszközt szabad és fel is kell használnia. Mert a színháznak sok kötelessége között két vastörvénye van: a valóság idézőjelbe tétele és a hatás, a siker. És tudja azt is, hogy van jó és van rossz színház: *Az Ikszekben* e két principium drámáját játsszák – a nagy Boguslawski küzd egy ripacs világgal.

Kosztümös darab megy, lengyel témájú, de lehetne stilizált díszletekkel, szmokingban is játszani. A szűzsé egyszerű. Kerete a világtörténelem, kártyáit éppen soros képviselői, a Napoleont legyőző világhatalmak keverik. Egy emberöltő alatt Varsó sokadszor cserélve gazdát: 1815-ben Sándor cár végleges uralma alá kerül. A dolgok hagyományos rendje szerint véres bosszút kellene állnia az ímént még el-lene harcoló lengyeleken, ám a felvilágosult zsarnok hatalmát megszilárdítandó ennél tartósabb módot talál: a lengyelekre bizza az önleszámolást. Mindenesetre lengyel királlyá választatja magát, majd látszatfüggetlenséget ajándékoz, többé-kevésbé pozícióikban hagyva nyilvánvaló ellenségeit is. Adott tehát egy létében, felfüggesztett és mégis létező Lengyelország, s vele a képtelen lélektani csapdahelyzet, melyben mindenki óhatatlanul kompromittálódik: – ki azzal árulja el a lengyel függetlenséget, hogy kiszolgálja a cárt, ki pedig azzal, hogy nem szolgálja ki. Mert bármi legyen is a pártállása, *abban* minden politikai tényező érdeke azonos, hogy mindek előtt (minimumként vagy maximumként?) védeniük kell a meglevő korlátozott mozgásteret, vagyis fönn kell tartaniuk – bármi áron – az adott látszatot. Ezért is komédiázik az egész közélet: invenciózusan, cinikusan vagy tehetségtelenül, de ki-ki kényszerűen játssza a struktúra ráosztott szerepeit. Ez a rossz színház, amelyben az élet változik kulisszává és eleven emberek papírfigurákká, mikor a siker a szerkezet pusztá *működése* lesz, ama szerkezeté, amely biztosíthatja azt, ami *van*. Érdekében még improvizálni is lehet: titkos társaságok alakulnak, klikkharok dúlnak, paktumok kötődnek, „ügyeket” képviselnek, „valódi álviták” zajlanak és erején felül üzemel a titkosszolgálat is. Volna hát zavaros bőven, s Boguslawski mindent meg is tesz, hogy halásszon benne, ám a nagy élet- és emberismerő valami okból mégse boldogul. „Végül is ugyanazt akarják. Nem akarnak semmit. Kormány vagy ellen-

zék, klérus vagy miafene, felvilágosult Kostka Potockik, Skarszewski püspök, Zajacek, mindegy, rossz oldal van mindenütt.” A hamis alapokra épült, kénytelen működtetett, eresztékeiben csikorgó ingatag színpadi gépezet ez egyszer halálos pontosan végzi a dolgát: kiveti magából a legzseniálisabb komédiást.

Pedig Boguslawski világért nem akar főbenjáró érdekeket sérteni: nem érdekli a nagypolitika, jelen helyzetében a lengyel függetlenség is alig. Sokat megélt, s ötvennyolc éves korára egyetlen célja maradt: játszani. Nincsenek erkölcsi skrupulusai, készséggel elfogadja, sőt kiszolgálja a fennálló státus quót. Éppenséggel nem válogatós: gátlástalanul hajlandó cselre, megalázkodásra még gázságra is, ha eredménnyel kecsegteti. Hozzá még: félelmes ellenfél, fölényes intrikus, aki ragyogó taktikai érzékkel a vereségekből is hasznot húz, voltaképpen minden csatáját megnyeri: legyűri Osinski direktort, kijátssza a cenzúrát, leszereli a vetélytársak féltékenységét, meglovagolja a lehetséges társadalmi erőket, megvív az Ikszekkel, ki-cselezi a főhivatalokat, megbabonázza fásult közönségét gúzbakötve is. Nem ismer lehetetlent, „olyan nincs, hogy ne lehessen valamit kitalálni” – lebirhatatlan életenergiáival haláláig sziporkázza az ötleteket. De minden hiába, nem térül meg a roppant befektetés, a zseniális képességek sem érvényesülnek. Boguslawski győzelmei pirrhusiak, diadalútja valójában kínos és lassú vergődés a körülmények zátonyain, a hős úgy bukik el, hogy nem kapott esélyt, pillanatokra volt csak színpadon.

Igaz, Boguslawski mégsem csak áldozat, végül is tragikus hősként bukik, erkölcsi győztesként, mert ő maga tudott értéket, ami az életnél is fontosabb. Maga is kihívta, sürgette végzetét, *nagysága* egyben olyan drámai vétség, melyért kijár a büntetés. Spiró jelzi a mulasztást is: Boguslawski „öncsaló vakság”-át, hogy noha valósága minden ízét tökéletesen ismeri, nem látja meg – mint Pangloss mester egykor – e valóság leglényegét. Nem veszi tudomásul, hogy köztük és közte áttörhetetlen a fal, hogy konfliktusuk megoldhatatlan. Habár Mostowski gróf, a belügyminiszter egyenesen a szemébe mondja: „Ön túlságosan nagy színész, uram... Megengedem, egy nálam invenciózusabb politikus talán még önt is madzagon tudná rángatni, én azonban, s főként mi, az Ikszek, az ön egyetlen önkéntelen, őszinte gesztusába is belebukhatunk.” Boguslawski még erre se kapcsol. Eztán is úgy véli, hogy az Ikszek ellen harcol, miközben igazán csak a maga öntörvényű értékrendszerét érvényesítette-képviseli. Az író éppen ezzel a finom megkülönböztetéssel tudja a színházi háborút mélyen jelképesévé súlyosítani. Általa érzékelteti, hogy nem a szokványos meséről van szó, amelyben egy szűkkeblű környezet elpusztítja azt, aki túlságosan nagy neki. Nem művészregényt ír, hanem összeegyeztethetetlen eszmék összecsapásának a törvényét mutatja meg.

Már a regény legelején elhangzik az a mondat, amely a külső világ eszmei erőterét pontosan megnevezi. A Varsóba frissen érkezett Boguslawskit Wegrecki polgármester világosítja fel: „Mindennek vége. Nemcsak az volt tévedés, amiben hittünk valaha, de az is, amiben valaha hinni fogunk”. Boguslawski nem vonja kétségbe, de nem is veszi a szívére a komor tényeket, éppen mert úgy okoskodik, hogy az élethez képest minden elmélet másodlagos. Nincs komoly baj, amíg élni lehet. A színház pedig fölfokozott élet, vagyis kimeríthetetlen, csak művelni kell: „Mindegy mit, de játszani”. S ha életünk röhögőnivalóan jelentéktelen, akkor *ezt* a komédiát kell eljátszani. Ezért beszéli le Fiszert a tragédiáról: „...írjon nekik jó szerepeket, jó, zaftos, vidám, játszánivaló szerepeket, az életük a színház, a hülyéknek”. Boguslawski csak akkor lesz *igazán* nyugtalan, amikor tapasztalja, hogy az emberek lassan de biztosan lemondanak az élet igényéről, hogy – félelemből? kényelemből? unalomból? – elfelejtenek élni, hogy nem akarják többé az életüket. A rossz színház vált bensővé és kizárólagossá, olyannyira, hogy az általa kinevezett, álságos élet visszaigazolását várják el a nézőtereken. Vilnában sem a játéknak, hanem a „lengyel szó”-nak tapsolnak; Varsóban pedig akadémikus teóriákban lelik az örömet, az „izlés magas útja” lett itt a divatos csemege, és a „kínosan tiszta rímek és kellemetlenül szabatos alexandrinusok” is megtöltik a házakat. „Ilyenkor nagy baj van – panaszkodik Bo-

guslawski. – Ahol kényelmesek a székek, ott többé nem lehet játszani.” Majd: „Már az ösztöneink is betegek”. Döbbenet rögzíti, hogy „már megbukni se lehet”, s végül: „Sikerült megölniük a színházat. Ők győztek. Boguslawski úgy érezte, idegen városban mászkál, ahol nem érti a bennszülöttek nyelvét”.

Boguslawski tehát szükségszerűen marad egyedül. Nem önkény végez vele, hanem az erkölcsi és fizikai kopás örli fel, a közöny, hogy amit megszállottan keres: nem talál ellenfelet. Saját tehetetlensége fojtja meg, mert Boguslawski a rosszat is jól játssza, egyetlen egy dologra képtelen, arra nincs hatalma, hogy rossz művész legyen. „Én szavak nélkül is tudok játszani” – bizonykodik, noha rég nyilvánvaló, hogy nem vele, hanem a „tudok”-kal van a baj; nem az ő művészetével, hanem a művészettel egyáltalán. A művészettel, amely csak attól és addig művészet, amíg hús-vér, amíg élet-ügy. Boguslawski még érti ezt a szavaktól, sőt tényektől sem függő lényegi beszédet, melyet csak önnön célja minősíthet, a föladata: „hogy – Hamlet mondja – tükröt tartson mintegy a természetnek, hogy felmutassa az erénynek önábrázatát, a gúnynak önnön képét, és maga az idő, a század testének tulajdon alakját és lenyomatát”. Boguslawski csak ezt a nyelvet tudja egyedül, ami viszont érthetetlen s így szükségtelen abban a világban, amelynek törvénye, hogy – az Ikszek írták, Spiró őket idézi betűszerint –: „ömljön tehát vér helyett tinta”. Végül is a művészet legmélyebb beszédmódunk, az emberi világ önkinyilatkozása, mindenek előtt közlés, artikuláció. Szükség van-e még hiteles közlésre, ha az életnek már nem kell hiteles öntudat? Kell-e még művész, ki atavisztikus érzéseket ébreszt, és – pusztán léteével – a szunnyadozó lelkiismeretet lassan már elévülő bűneire emlékezteti? Boguslawski persze nem adja, mert nem adhatja fel; látjuk élete utolsó hónapjaiban, ahogy megsiketülten is ágál haláláig, mintha volna közönsége, mintha volna színpada.

MÉZ ÉS MELANCHOLIA, AVAGY: AZ IDÉZET ESZTÉTIKÁJA ÉS ETIKÁJA

Esterházy Péter Függő című könyvéről

I. A *Függő* szövegében igen sok rejtett, nem jelölt idézet, vendégszöveg, idegen, többnyire jönevű vagy éppen klasszikus szerzőtől származó betét található. A mű nagyobbik fele ilyen „lopásokból” áll; az átvétel, az intarzia ebben az esetben már-már elveszti eredeti jelentését, hiszen kisebb vagy elenyésző az eredeti szöveg illetve szövegösszefüggés, amelyben az átvétel betétként funkcionálhatna. Ebből a tényből is fakad, hogy az olvasó, az elemző jónéhány nyilvánvaló esettől eltekintve nem veszi, és nem is veheti észre, hogy mikor merít valahonnan, és mikor beszél ő maga: a szerző, ezáltal első jelentésében? Nemcsak a műveltségi foktól *tügg* ugyanis a vendégszövegek fölismerése; a mű éppen abban eredeti, és éppen így, hogy *nagyrészt átvételek tüggvénye*. A kritikának e tény formateremtő jelentésére kell elsősorban magyarázatot adnia. Úgy tűnik egyébként, hogy sem az olvasónak, sem a szerzőnek nem lehet célja, hogy elkülönítse, megkülönböztesse, és ily módon rangsorba állítsa az eredeti és az átvett szövegrészeket. Mintha ez a különös egymásrautaltság, mellérendeltség és kölcsönös, szétválasztatlan *tüggés* volna a könyv jelentésének is az egyik titka. Eredeti és hamisítvány, autentikus és plagálás (de nem a plágium!) problémáját veti fel ez a mű, méghozzá oly élesen, hogy utólag ismerjük föl: ezzel a kérdéssel kell szembenéznünk valójában minden igaz (tehát nem ál, nem hamis) műalkotás, sőt művészet esetében: mi a hamis, mi a valódi, mi van, mi nincs: „a hazugság: minden, és az igazságnak csak vádemelés, elítéltetés és megcsúfoltatás lehet a következménye, ezért nem hallgatja el ő, Csáth, hogy ennek az országnak az egész népe a hazugságba menekült, aki igazat mond, máris büntethető, és máris nevetséges”. Ha az alcíme szerint a *Függő* egyúttal „-*bevezetés a szépirodalomba*”, akkor valóban az irodalom illetve a művészetelmélet lényeges kérdéseiről is szó van a műben mint formában, a betétes eljárás révén; ez a módszer különben Esterházy munkásságában úgy látszik folytatódólagos.

Ha most következetesen a mű szellemében kísérelnénk meg válaszolni eredeti és átvett műalkotás (műtárgy) viszonyának a kérdésére, akkor a *kettős tüggés* technikáját kellene alkalmaznunk. Részben folytonosan, szinte megállás – és persze: jelölés – nélkül saját mondataink mellé kellene írni a *Függő* című írás mondatait (attól *tüggőden*, mikor melyikre volna szükségünk – vagy talán ellenkezőleg, a „másiknak”?), részben pedig híven, egy tömbben, hiánytalanul *ide kellene másolnunk* egy másik szerző, a nagyszerű klasszika-filológus és művészettörténész, Szilágyi János György egyik tanulmányának teljes szövegét, mely az *Antik vázák hamisítványai* címet viseli, s amely az *Antik tanulmányok* 1978. évi 2. számában (140–163. o.) jelent meg. A *Függő*-ről írható legmegfelelőbb kritika e töle térben, időben, tárgyban tökéletesen *tüggetlen* tudományos dolgozat lehetne. A két szöveget egymás mellé téve mindent el lehetne mondani a fenti kérdéskörrel, sőt fordítsuk meg: a Szilágyi János György koncepciójának legmegfelelőbb műtárgy itt és most: Esterházy új könyve. Az említett tanulmányban ugyanis, mely szigorúan szaktudományos dolgozat a Szépművészeti Múzeumban található antik vázák eredetiségi és hamisítványi problémáiról (ne feledjük, e két szó mögött mindig azonosság, azonosítás és azonosság-megbillenés lappang), teljes, és számunkra megvilágosító elméletét kapjuk a műalkotás-identitás kérdésségének, illetve egy nem-klasszicisztikus, nyitott esztétiká-

nak. Különben ez a hamisítványokból kiinduló, tömören, és talán nem is esztétikai célból körvonalazott művészetelmélet maga is *függő* betétje a dolgozat tulajdonképpeni tárgyának, e tárgy filológiai szövegösszefüggésének, maga is vendégszöveg és „idézet” egy – nyilván a szerző birtokolta – másik gondolati dimenzióból, ahol a műalkotás önazonosságának általában vett értelmessége, meghatározhatósága válik kérdésessé és kétségesse. Szilágyi tanulmányának végkövetkeztetése a *Függő* kritikusa számára megfejtette a mű egyik titkát, és az imént vázolt irodalmi és esztétikai alapkérdést: lehet-e szentnek és sérthetetlennek (identikusnak) tekinteni a művet egyáltalán? Ezért az lenne most a helyes, a bátor, a becüsletes, és az *eredeti*, hogy ha Szilágyi János György teljes dolgozatával és Esterházy írásának nagy részével *függő* viszonyba hoznánk (s így: fordítva is, persze!) saját mondatainkat, mondanókat; ily módon folytonosan idézhetnénk, egymás mellett *három* szöveget, elválaszthatatlanul. Mivel ez legfőljebb egy *szöveg-happening* keretében volna megvalósítható, és nem az adott esetben, ezért kénytelenek vagyunk csupán *kiragadott* (vagyis: roncsolt és, sajnos: jelölt) idézetekkel visszatérni a szokásos kritikai tárgyalásmódhoz.

„Jorge Luis Borges írt Kafka-tanulmányában, részben T. S. Eliothoz kapcsolódva arról, hogy minden művészet nem pusztán megkeresi, hanem egyenesen *megteremti* a maga elődeit, vagyis munkássága módosítja, másképp láttatja, új vonásokkal gazdagítja a múlt művészetéről alkotott képünket is. Mert ez a kép soha nem lehet objektív a szó abszolút értelmében, és talán nem is volna jó, ha ebben az értelemben az lehetne (...) a hamisítás, a kat'exochén elődteremtés (akár „jó”, akár „rossz” szándékkal) története nemcsak a hamisítvány mesterének és korának tükre és kritikája, hanem az eredeti művekhez való viszony változásainak története is, és mint ilyen, a mintául vett kifejezésformák vagy művek megismerésének sokoldalú lehetőségeiről és azok realizálódásáról is beszél.” (Szilágyi, 141. o.) A tanulmány szerzője, szigorú elemzései végén, egy elmélet tömör és egyszerű összefoglalását adja, amely szerint lehetséges olyan hamisítvány (ami tehát műtárgy esetében „megtévesztően” hasonlít az eredetire, annak nemcsak másolata, de egyfajta idézete is), amely nem feltétlenül azonos a „nem eredeti” fogalmával, hanem inkább annak parafrázisa, egyik változata a többi között. Ilyen változat maga a befogadás is, spon-tán, és elemző, kritikai módozatában egyaránt; a „lemásolt”, megidézett eredeti is egy interpretációs változat, így a hamisítás a befogadás egyik fajtája lehet. Sőt, zárja gondolatmenetét Szilágyi: „A hamisítvány helyett eredeti” követelményétől a „hamisítvány vagy eredeti” töprengésén át a „hamisítvány és egyben eredeti” dialektikáján is túllépve így jutunk el a „hamisítvány mint eredeti” nézőpontjához, amely pillanatnyilag talán a legnagyobb távlatokat nyitja: egy korban, amelyben alapjaiban rendült meg a valódiságba vetett hit és bizalom, hirtelen fényárral világítani be a hamist és valódit egybemosó homályba, olyan kínzó és tisztázást követelő, a személyes lét legrejtettebb szögleteibe is behatoló fényességgel, amely előtt nem lehet a szemet behunyni. És ennél többet talán nem is tehet a művészet”. (163. o.) Illetve: „A művészet mint nem-művészet, az anti-művészet mint a művészet újfajta létjogosultságaért vívott küzdelem állomása – ez annak a lehetőségét tárja fel, hogy a hamisítás *mint hamisítás* váljék a művészi kifejezés eszközévé. A hamisítás az anti-művészet egyik klasszikus lehetősége, – miért ne lehetne megragadni mint kifejezési formát éppen annak a demonstrálására, hogy szüntelenül hamisított világban élünk.” (162. o.)

E gondolatmenet bevilágítja a concept art, a happening-ideológia, a nyitott művészet elméletét is. A hamisítvány és a látszólagos másolat vagy utánzat éppenséggel a művészet egyik rég ismert alpműveleteként mutatkozik meg, az idézet pedig a tradícióhoz való viszony, a stilizáló egyik lehetőségeként. Az idézetnek az eredetibe csonkolása, a vendégszövegnek a saját szöveg „fölé” fogalmazása: *meghonosítás és újratelepítés*. Ez történik a *Függő*-ben. Radikális, ám valójában mindig is szokásos, természetes gesztusa volt az alkotásnak, melynek során önmagára, eredetére reflektált s ennek az eredetnek és eredetinek elvileg „nincs vége”, „első oka”. A mű ily módon kinyitja, megnyitja önmagát, továbbá újra nyitja, megeleveníti, értelmezi

(mintegy olvassa és értelmezi) az idézett szöveget is. Másfelől viszont ez a kinyílás föltétlen törést, széttörést jelent, például az elvetett vagy új fénnel megmutatkozó konvenció „roncsolását”.

A *Függő* egyetlen, kezdete-vége nincs mondatból áll, amelyet a fenti értelemben nem-autentikus: eredeti szövegek alkotnak, és amelyet sokan mondanak, irodalomtörténeti alakok, tradíciót testesítő idézett személyek, valamint a mű fiktív személyei, a szereplők. Ezt a végtelen, ismeretlen kezdettel és véggel keretezett mondat-töredéket, mely tehát maga is idézet ama hosszú, ismeretlenül is jelenlevő mondatból, *kifelé nyíló zárójelek* keretezik, de nem zárják le. Ez a tipográfiai megoldás mélyen tartalmas, mert a szokásos befelé zárás fordítottja, tehát: travesztia, paródikus visszaidézése és érvénytelenítése a zárójelnek. Kifelé görbülő, széttárt tenyerek módjára, *tanácstalanul* fogják közre a szöveget ezek a *Nyitójel*ek, melyek az alkotás mélyén levő *nyílt* és elleplezhetetlen törést formaalkotó elvként jelzik. Minden igaz műben a *szerkezet: törés. Mindig* is az volt, erről legfőljebb csak az önmaga klasszicizmusain nevelkedett és félrenevelő katedraesztétika feledkezik meg, csalogán hirdetve, hogy a szerkezet funkciója a mindenáron való zárt egység kiküzdése, a steril „egyenletesség”. Holott ellenkezőleg áll a dolog: a töréseken keresztül, illetve bennük van ama egység, (de nem feltétlenül az egész, a totalitás világcsalása!), nem pedig fordítva. A másolat, az idézet, a „lopás” értelme paradox módon éppen a művészet igazságtartományának kiszélesítése, egyúttal tehát a szabadságtartományának is. A szerkezet mint törés a mondássá kinyíló beszédmód feltétele; mert a rend a káosztól van körülvéve, és nem fordítva. Nincs preformált rend, nincs abszolút eredeti, hanem káosztól fenyegetett, nyitott variánsok vannak. A másolat – önmaga. Mindez semmiképpen sem a „mindent szabad” dilettantizmusának az igazolása, a művészet morális alapjainak aláásása, hanem ezeknek az alapoknak, és a művészi rendnek a helyét és a funkcióját értelmezi át. „Az irdatlan világ, amit agyamban hordok. De hogy szabaduljak meg tőle, hogy szabadítsam meg magamtól, anélkül, hogy beleszakadnék? És ezerszer inkább beleszakadni, mint magamba fojtani, vagy eltemetni.” (Kafka, Napló, 1913) „csak az marad szörnyű bennünk meg a földön, sőt talán még az égben is, amit még nem mondott ki senki, csak akkor nyugszunk majd meg, ha mindent kimondtunk már, semmitsem hallgattunk el, akkor végre csend lesz, és nem félünk többé a hallgatástól, így lesz,” (Esterházy) A mindent *mondás* nyitott, törekeny rendje: abszolút követelmény, és ez esetben szigorú fegyelem és fesztelen eloldódás (*tüggelenség*) egymás utánzatai, idézetei csupán.

II. Ha a fentiek alapján a *Függő* művészetfilozófiai helyzete az, hogy e világtól *ne függjön*, ama tört szerkezet által, mely plagális átvételekből áll, akkor mit jelenthet a könyv témája, a *kamaszkor*? Mit jelenthet a művészetfilozófiai szabadságtartomány és a téma szabadságtartománya közti feszültség? Hiszen éppen a pubertás az az életszakasz, amelyik a függés, a túrhetetlen korlátozottság bizonyos legszörnyűbb, legcsúfabb krízisét, és új függőségek – hacsak nem új függetlenség – kialakulását hordozza magában?

A mű beszédhelyzete rafináltan változatos: az „én”, az elbeszélő, akivel indít a szöveg, maga is *függ*, többszörösen, a szöveg megszerkesztési módjától: ő K.-n (Kosztolányin) keresztül mondja el asszonyának kamaszkorát, sőt azért is, hogy az ne féltse őt a múltjától, hanem *függetlennek* lássa attól, ám ehhez magának kell elszabadulnia múltbeli *függőségeitől*. K. elbeszélése, mely tehát idézete, betétje az elbeszélő elbeszélésének, tovább gombolyodik Csáth, Korom, Halassi meg a többiek, szintén kölcsönösen *függő* elbeszélése által. Egyetlen *függőbeszéd* tehát a könyv, ezen belül dialogikus, polifon szövésű, egymástól *függő* szövegek füzére. Rejtve marad azonban, hogy ez az egész, úgy ahogy van: *mitől és kitől függ*. Hacsak nem attól a szépirodalomtól (tehát: idézet- és hagyomány-gyűjteménytől), amelybe – alcíme szerint – bevezet.

A könyv nyersanyaga egy kamaszokból álló baráti társaság belső, főleg szerelmi élete, és ennek széthullása. A lányok (Drahosch, Imecs, Kászoni stb.), a fiúk („ő”, K., Halassi, Korom stb.), a három felnőtt (Hápapa, Frédi bácsi és a széthullást jele-

nítő Rónitz) közötti függő párbeszédet jeleneteket, K. leírásait, hosszan kiírt teljes hasonlatait tartalmazza. És a vég: a buszsofőr beavatja a testi szerelembe Drahoscht, akiért az egész könyv folyamán szerelmi versengés folyik, és amikor Drahosch (Drache: sárkány, németül) összeköltözik vele, akkor mindnyájuk kamaszkora lezárul. Az eseményanyag voltaképpen e szerelmi versengés, és az emberi viszonylatok Esterházytól megszokott igen finom szövedéke: ki kit árul el, ki hogyan rivalizál, hogyan tolódnak el hangsúlyok és miként vesztenek súlyukból fontos dolgok: ennyi. Az események, a szereplők, egyébként hangsúlyosan átlagosak, jól ismertek, szinte „másolatok”, úgymond: realizistikusak, utánzottak. „Tipikus alakok tipikus körülmények között”, melyek már-már a tankönyv-realizmus paródiájaként hatnak. Idézetek, mindnyájunk kisszerű, kicsiny hétköznapijaiból. Talán ez az a kevéske hasonlóság, amely a *Termelési-regényre* emlékeztet, melynek főszövege, illetve a családörténet szándékolt stilizáltsággal tartalmaz valami sematikus elemet. A „sematikus” életesemények kiválasztása természetesen eléggé súlyos állásfoglalás: alázat, szerénység életünkkel szemben, egyúttal ítélet is fölötté – fiúi bölcsesség. „egyformán lenni”, írja a *Függő* egy helyén... Illetve egyik figurája kapcsán: „egészen megfoghatatlan volt”. Nos Esterházy új művének egyik jellegzetessége és varázsa a megfoghatatlanság, ami egyelőre még csak az események és a szereplők dimenziójában értendő: szinte minden és mindenki egyenletes lüktetésben, igencsak „*elfüggőnyözve*” jelenik meg. Minden *kendő* mögött látszik, valami családka lepel alatt. Ez alól azonban fény jön, csaknem bántó sugárzás: az alakok szépsége nem *elleplezi*, hanem fölerősíti végül, amit *elfüggőnyöz*: véresre sebző, örökre meghatározó, alig feldolgozható drámák, kudarcok – nagy néha apró sikerek – tanúsága ez a könyv. A kamaszkor mélyén *rejtőző*, alapvető, fölülmulthatatlanul szörnyű mikrotragédiák csupán kívülről, a felnőttek felől látszanak kicsinynek. Ebből a feszültségből adódik elbeszélő zavara elbeszélte anyaga fölött, ez a csillámló-villódzó, illékony fény/árny-játék. Megint az arány egész életen át húzódó kérdése ez, akárcsak Esterházy regényében: honnan nézzük amit nézünk: nézhetjük-e egyáltalán *nem* onnan, ahol van, vagy pedig onnan kell nézni szükségképpen, ahol már *múltbeli* az elbeszélte anyag? Kicsi és nagy, kívül és belül, fölény, túllendülés és alázatos leszállás dilemmája ez, függése és eloldódása. Esterházy művészi mozgása (haladása?) ilyen értelemben akaratlanul is bölcséleti; a gondolkodást *mint mérlegelést így*, ilyen módon bizonyonnyal ő vezette be a magyar szépirodalomba.

A szöveg megfoghatatlanná varázsolása, a fenti bölcséleti dilemma megformálásából adódik: egyszerre „izgalmas, fordulatos, szerelmes, átlagos”, mely életünk-ről, valóságunkról szól, és ugyanakkor lekerekítetlenül hömpölygő, árad, és ez az áradás valamiképpen a kicsinység *fölött* érzékelhető. Ebben a mézzel olvadó szférában viszont már mintha szinte „semmiről se szólna”; „érthetetlen ez a növekedés, ahogy a jelenet, a vihogás, a csapkodás, a furcsa szó túlnő önmagán, és nemcsak az elbeszélés az érzékiség korlátaira is gondol, általában a földézhetetlen arányokra, a belső és külső súlyok meg nem ismételt elosztására, konkrétan az életteli háttérre, a füstgomolyból kihulló szóra.” Ez a csillámló „zavar” elbeszélőhelyzet és elbeszélte anyag között, múlt és jelen megfoghatatlan *függelmi* viszonyai, melyek az emberi viszonylatok mikroszkopikus ábrázolásától elválaszthatatlanul mutatják a mikroszkopikus *nyelvi szövésmódot* is; mint látjuk később, minden a *nyelvben* érhető tetten.

A kicsinység ténye és a rálátás, illetve az értelmezés ellentéte, a ténybeli és a felfogásbeli aránykülönbsége rávilágít arra a feszültségre, ami a mű szabad művészet-filozófiai helyzete és *függő* tematikus adottsága között áll fenn. Esterházy itt a tény és a reflexió, a múltbeli „eset” és a jelenbeli pillantás kritikus pontján dolgozik, operál. Ez a kettős manipulálás maga is öntudatlan idézet, átvétel a nagy mesterektől, akik az emberi viszonylatok mérhetetlen kisszerűségét – realitását és realiztikusságát –, egyúttal *esett, függő* szenvedésteljességét, ugyanannak a kisszámú variánsnak a vigasztalan ismétlődését: világelvek, és végső értékek sugárzásában szemlélték és minősítették (de semmiképpen sem e sugárzás fennkölt magasából). Ha meg nem is ítélték feltétlenül. (Hogy végítélet legyen a nagy művekben, szereplőik fölött, azt

megint csak az ítélező esztétika szeretné, a hiú esztétika, mely etikává stilizálja föl magát, hogy jobb híján terrorisztikus művészetfilozófiát űzhessen.)

A feszültségekkel terhes megfoghatatlanság a *Függő* legfőbb *motivációs elvéhez* vezet, mely érzelmi természetű. Tehát nem tisztán konstrukciós, nem tisztán nyelvi. nem tisztán szereplőkhöz kötött. Így mondhatnánk: *méz és melancholia* motiválja ezt a szöveget. E két szót azért is választottuk, és azért kapcsoltuk össze, hogy válaszolhassunk végre rálátás és látvány, illetve művészetfilozófiai helyzet és téma aránykülönbségére. Méz és melancholia a forma konkrét szintjén: stílus és anyag (téma) feszültsége. A nagyokat idézi ez a feszültség: a Csofan tutte Mozartját, a Falstaff Verdijét, az Érzelmek iskolája Flaubert-jét, végtelenségig sorolhatnánk. Mindez nem hasonlítás, hanem megidézés, emlékeztetőül. Elég azonban egy közeledő példára hivatkozni: a verebeinek természeti, „kicsi” és „átlagos” életébe mint *anyagba* magát beleágyazó, beidéző Tandori-próza stílustökélyére és sugárzására. Esterházy írásmódja ebben a művében *édes új stílusra* emlékeztet, mely feszülten édes viszonyban áll melankólikus anyagával. Itt minden olvad és csordul „mint a méz”, miközben minden nagy és szörnyű esemény lejátszódik abban az önmagában is várakozásteli és mélabús korszakban, amit precoitális stádiumnak nevezünk, a lázas és elkeseredett pánting időszakának. A *Függő* mélységes melancholiája (e ch-írásmód Esterházy egész archaikus irányára utal, a mélyben pedig Dürer nevezetes *Melancholia* című allegóriájára) ebből fakad föl, hogy abban az előidőben, ami a kamaszkor, már lejátszódik mindaz, aminek valójában csak az előjátéka. És nincs erre válasz, hacsak nem a szöveg befejező szavai: „téli bosszantás!”

A mű nyelve, mondjuk így: *a méz*, mintegy ebből a melancholiából „folyik”. Nyelvezete a fiatal férfi melabúját szinte önmagához édesgeti. Mert ha a *Termelési-regény* egy szerelmes ifjú könyve is, a házasságáról, akkor a *Függő* egy fiatal férfiúé, ama házasság előtti állapotáról. A nyelv közeget, auráját az említett idézetek és átvételek teremtik meg. A szereplők Kosztolányitól és Csáth Gézától, Camus-tól és Mészölytől, Ottlíktól és Wittgensteintől idézett nyelven beszélnek, egy villanásra fénylik Bánó Kornélia arca *A betejezetlen mondatból*, ördögi-játékos kifordítását olvassuk Alain Fournier regénycímének, Le Grand Meaulnes: „a nagy málnás”, Nádas Péter *Leírás* című, egy lapos művének teljes szövege is beemeltetik, nem szólva az önidézetekről (pl. a kordnadrág és a táska motívuma). Sorolható volna még, ám az egész, a teljes mű maga is, címével együtt egy *független* önidézet a *Termelési-regény*-ből, amelynek első lapjain olvassuk nevezetes *összefüggésben* ezt a lakonikus tömondatot: „Függünk”.

Megemlítenéd továbbá a szavak, a mondatok, a szórendek montírozása, illetve az, hogy a különböző, zenei módon szervezett szólamok, motívumok beléptetése annak a tervnek a szolgálatában áll, amely a betét- vagyis *függő*-technikából következik. Hogy minden egymásból folyhasson, de ne: következzen. A szavak, továbbá a szórend megcserélése mondatok megakasztását, öt-hat sorral későbbi folytatását szolgálja, ily módon minden mondatrész, és szintagma egyszerre önmaga és egy másiknak a betétje; mintha egy raszterháló első pillantásra áttekinthetetlen rendjét követné. Ebből adódik e szöveg sajátos ritmikája, bakugrásos, ugratós („téli bosszantás?”) aszimmetriája, amely azonban egy mélyebb, egyenletes lüktetésbe, *a méz lassú folydogálásába* torkollik. Ez az a mézes beszéd, amelytől a melancholia *nem* enyhül a dolgok, az esetek, a megesettek, a társak „sematizmusa” – önmagunké – felett, csak újra és újra fölerősödik: minél édesebb, annál fájdalmasabb. Ha az egyes, kisebb egységek, mondatrészek stb. inkább a nagyszerű, 10-es évekbeli ragtime-zongorista, Scott Joplin melankólikus játékára és ironikusan meg-megakadó ritmusaira emlékeztet, akkor az egész végenincs mondatrész, – a mű – egy lassú lejtésű angolkeringőre: „*lábuk előtt hevert a fátyolos világ*”. Talán ez az egyetlen mondatföredék elegendő a könyv nyelvi közegeinek és sugárzásának érzékeltetésére.

A jelenetváltások technikája szintén a nyelvi technikából származik: a kis tervből a nagy, és nem fordítva. Ahogyan egyik jelenetből a másikba vált, az inkább *átúszás*, átmosódás; ez az effektus is a folyondárszerűséget, az „olvatat” hatást erősíti. Van azonban a *Függő*-ben mégis egyetlen nagyszerkezeti megoldás, ami hármas tago-

lást, hidszerű ívességet teremt. A 25–26. oldalon a „kutakodnának” kezdetű szinonimasorozat rimel a 163–164. oldalon levő „érint, nyúl, babrál” sorozatra (mindkettő a kezdetről illetve a befejezéstől kb. azonos távolságra esik), melyek mindegyike negatív értékeket tartalmaz. A kettő azonban a műnek kb. a közepén, egy újabb szinonimasorozatban találkozunk, mely viszont pozitív értékű: a himtag azonos jelentésű variánsait sorolja elő. Ami a 163. oldalon felsoroltatik az egyben visszaütés (idézet?) a penis-leltárra; amit viszont a 25–26. oldalon olvasunk, az ugyanennek „f...”-jelentésárnyalata, önismétlő káromkodás. Mindhárom hosszú felsorolás igazi pillérre válik a folyondárban, azáltal, hogy a királyi testrész szomorúságának, nagyságának, és alávalóságának jelentésárnyalatait mutatja fel, e kamaszkorról (!) szóló műben. Hát ezt...!

Mindezzel nem akartunk mást, mint olvasási javaslatot tenni, ajánlást adni. Ha ez támaszték, akkor maga is *függ*: az ajánlott szövegtől. Itt az ideje hát, hogy a könyv címének mint hívószónak a számunkra lehetséges jelentésbokrát megadjuk. Az egész mű kulcsszava ez, melynek révén a könyv legkülső, legnyersebb elemei is jelenteni, *függenni* kezdenek, egymástól, és Esterházy írásának mélységeitől. Jelenti továbbá azt, hogy *függő*beszédéről van szó. Jelenti azt, hogy valamilyen főszövegtől *függ* e *Függő* („bevezetés a szépirodalomba”?), valamint azt, hogy valami nagyobb létező léttől „attól” *függ* és *függünk* (lásd a nézőpont és az anyag feszültségét). A *függétlenség*-nek ez a hiánya, mely a kamasz-téma által adott, nem feltétlenül szabadsághiány, csupán tudomásulvétel. Beszélhetünk végül a vendégszöveg és a saját szöveg egymástól-egymáson *függéséről*. Mert amiképpen egymástól *függnek* a mondatok, úgy mi is egymástól és egymáson *függünk*: örökös dialógusunk, páros viszonyaink mindensége – folytonos, sokszor elviselhetetlenül *függő* intarzia és kölcsönös idézet. A *függés* ugyanakkor valami egyetemes másodlagosságra is figyelmeztet, int: ahhoz képest, amitől *van a függés*. Ez a másodlagosság visszavezet (holott nem is oldódtunk el, hanem mindvégig *függünk* tőle) Szilágyi János György gondolatmenetéhez, melynek gyökerei – szerintünk – a participáció-tanban vannak. Csak részesedünk, részesülünk. Esterházy tudja s írja ezt: *van* benne bölcsesség – szomorú. Ily módon a mondatok a dolgoknak csak *függőnyei*, „másodlagosak”, ám a „dolgok” is *függnek* a mondatoktól. A szerkezet itt tehát kényszerűen elliptikus: a dolgok *függése* a mondatoktól mint *függőnyöktől* egyúttal a mondatoké a dolgoktól: tőlünk. Egyszóval: *a mondat* már etimológiailag is a személyes mondással *függ össze*. Ha a dolgok a mondatok mögött vannak is, és „fátyolosak”, akár a világ, ha másodlagos is a létezésünk, ha csupán utánzás, akkor ez nem valami hiány vagy „kevés”, hanem egyszerűen *a* rész. *Függés*, *függőny*, másodlagos létezés, idézet és utánzás így állják körül Esterházy új könyvét. Az a benyomásunk, hogy Szilágyi szellemében ez a mű nem „akart”, nem „kivánt” őseredeti, egyszeri, és utánózhatatlan lenni, hanem inkább csak: folytatólagos (átmeneti?) és előljáró (mármint a továbbiak előtt). Sejtelmes megfoghatatlansága, csöndes-aggasztó *szépsége* talán egy arckifejezésnek köszönhető: méz csorog Melancholia arcán. Alá.

VÉGRE ÉLSZ

Ismét egy elsőkönyves szerző, akiről elmondható, hogy berobbant az irodalomba, annál is inkább, mert Kornis kötetének megjelenésével csaknem egyidőben került színre a budapesti Játékszínben *Halleluja* című darabja is, melyet egyébként — a színpadtól némileg eltérő, bővebb, gazdagabb, de nem föltétlen ökonomikusabb változatban — olvashatunk magában a kötetben is. A *Halleluja* kritikai és közönségsiker lett, s nem túlzás leírni ezt a *Végre élsz* novelláiról sem, hisz a Kornis-kötet példányai igen hamar eltűntek a könyvesboltok polcairól, s tagadhatatlanul volt része elismerő kritikai méltatásban. Így a folyóirat-recenzens tollára nemigen illik már a felfedezésnek szóló lelkesedés, s nem kevésbé csak ismétlésbe bocsátkoznánk, ha megragadnánk az alkalmat, hogy irodalmi életünk — könyvkiadásunk — nehézségéről szöjünk hosszas meditációkat: íme itt áll előttünk egy „fiatal író”, aki szemmel láthatóan kiforrottabb, érettebb, egyénibb hangú jónéhány „felnőttnél”, akinek könyve eseménynek számít, s akinek ezentúl föltétlen le kell írni a nevét, ha a mai magyar prózáról beszélünk.

De talán mégsem csak a kiadói mechanizmus labirintusai és a hosszas nyomdai átfutás okolhatók azért, hogy Kornisnak csaknem a „krisztusi kort” meg kellett érnie, míg eljutott oda, hogy első kötete (és első drámája) nyilvánosság elé kerüljön. Szerzőnk egyébként sem tartozik az éppen szabályosan induló írók közé. Eredetileg színházrendezőnek tanult, a főiskola elvégzése után rendezett is egy-két előadást, majd (egyelőre?) hátat fordított a színházi pályának, legalábbis mint rendező, talán épp azért, mert az írás sokkal szenvedélyesebben érdekelte. Azt mondtuk, a *Végre élsz* mindjárt kész és kiforrott írot mutat, s ez így igaz, mégis jól érezhető a Kornis-novellákban a megtett és megszenvedett út, mellyel eljutott az autentikus kifejezésig. Talán ez a legkülönösebb érték, mondhatnók, sajátos fénytörés írásaiban. Szinte minden sorában tapasztalhatjuk azt a szívós és könyörtelen küzdelmet, amit az anyaggal (az élményvilággal, amiből az írás születik) meg kellett vívnia. De ahányszor

csak ezt megérezzük, mindannyiszor megbizonyosodhatunk arról is, hogy olyan íróval van dolgunk, aki úrrá lesz az anyag ellenállásán.

Nem adja olcsón magát. Nem elégszik meg azzal, hogy „csak” irodalmat nyújtson. Nem elégszik meg azzal, hogy *megírja az életet*. Az a pillanat érdekli, s ez alighanem megszállottan érdekli, melyben az élet alkotássá lesz. Úgy hiszem, meg van győződve róla, hogy csak az a sor, az a mondat, az a kép hihető el, amelyben *in statu nascendi* jelen van az „én” és a „világ”, az alkotó és az anyag, a belső és a külső kölcsönössége, egymásra utaltsága, szimbiozisa. Kornisban egy mágus ambíciója él, de ha prózáját „mágikusnak” nevezzük, ez a kifejezés nem egészen a mai szóhasználat szerint értendő, nem babonás ráolvasás, amit végez, nem is bűvészkedő szemfényvesztés (még akkor sem, ha a felszínes és elhamarkodottan ítélő olvasó talán fogódzókat is talál ahhoz, hogy ilyesmivel gyanúsítsa); az ő mágiája ősi, eredendő mágia, vagyis *a valóság megnevezése*, melynek „csodás” ereje se az „én” (az alkotó), se a „világ” (az anyag) nélkül nem érvényesül. A *Végre élsz* írója attól létezik, hogy megteremti a világot, s a világ attól létezik, hogy megszűli magának a teremtet. Persze bárki bizvást közbevetethetné itt, hogy író és élet e bizalmas viszonya minden igazi irodalmi alkotásra érvényes, s ez nyilván így is van; ami a *Végre élsz* írásainak különös varázsa, az nem egyéb, mint hogy ez az alkotói titok, ez a mágikus aktus állandóan jelenvaló az olvasó számára is, szinte kézzelfoghatóan érzékelhető az elbeszélésekben, mondhatnók, ez a Kornis-próza legfőbb stilisztikus jege, igazán eredeti vonása.

Beszélhetnénk természetesen arról is, hogy szerzőnk, mind novellistaként, mind drámaíróként impozáns mesterségbeli felkészültségről tesz tanúságot (noha a kötet egyes darabjai azért korántsem mozognak azonos szinten), vannak trükkjei és fogásai, melyeket nemcsak kitalált vagy feltalált magának, hanem gazdálkodni is tud velük; beszélhetnénk arról is, hogy az az élményanyag — vagy ha úgy tetszik: az a valóságszelet —, amiből írásai táplálkoznak, s amit kissé leegyszerűsítetten a pesti zsidó etnikum folklórjának és szociológiájának nevezhetnénk, alig feldolgozott területe irodalmunknak; beszélhetnénk továbbá arról, hogy írásainak világképe, bármennyi a

groteszk és keserű szín benne, mindenekelőtt emberségért kiált, ahogy ő maga nyilatkozta színműve kapcsán, nem egyéb, mint *könyörgés szeretetért*. De mindez, akármennyire is érték, végsősoron csak kiengesztelése a fentebb elmondottaknak. Mint ahogy behatóan elemezhetnénk azt is, mit jelent Kornis Mihálynak a modern próza időbontása és hogyan él vele, bár ez meghaladná e rövid recenzió kereteit. A lényeg, hogy Kornis hőseinek — pontosabban: hőséne (hisz mindvégig bizonyos Tábori Istvánról esik szó) — tudatában *minden egyszerre van*, s ez nem csupán annyit tesz, hogy az író végképp búcsút mond az idő „klasszikus” lineáris megközelítésének, nem csupán azt jelenti, hogy már nincs *előbb* és nincs *után*, hanem azt is, hogy minden mozaikjában egyetem van, valamiféle kozmikus egység, ami ugyan lefokozott és — mondjuk ki — korcs kozmosz, éppen mert hősei lefokozott és korcs életet élnek. Akár gyerekek, akár felnőttek, az életszerű, amit kialakítanak maguknak, tipikus álfelnőttég, korunk jellegzetes kórtünete: menekülés az autentikus lét elől. De a mozaikok, amiből az egyes novellák s az egész

kötet összeáll, elsősorban eképp alkotnak szerves egészet, ezért mondható el, hogy minden, ami fogás és trükk itt felhasználatik, végsősoron technikai segédeszköz.

S ezért van az is, hogy a recenzens nem érzi feltétlen kötelességének, amit hasonló esetekben le szokás írni: hogy regényírásra biztassa az elsőkönyves szerzőt. Kornis Mihály a *Végre élsz*-szel nemcsak beigérte, hanem voltaképp meg is írta első regényét: alakjainak lefokozott univerzumában nem pusztán a hiányt mutatja meg, nem egyszerűen diagnózist készít, de megadja a teljes lét, az emberhez méltó létezés negatív lenyomatát is. Ez pedig annyit tesz, hogy megrajzolja azt a koordináta-rendszert, ami egyszerre jelent kíméletlen ítéletet a társadalmi betegségeként feltérképezett (felnőtt) kiskorúság felett s a legjobb értelemben vett, azaz a legaktívabb szeretetet az ember iránt, aki nem vegetálásra, nem pótcselekvésre, nem önáltatásra született, hanem alkotásra és kiteljesedésre. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.*)

PÁLYI ANDRÁS

